АДАМ МІЦКЕВИЧ.

WIELKA UTRATA

ІСТОРИЧНА ДРАМА З РР. 1831 — 32.

З ДОДАТКОМ ЖИТЄПИСУ А. МІЦКЕВИЧА ТА ВИБОРУ ЙОГО ПОЕЗІЙ У ПЕРЕКЛАДІ НА УКРАІНСЬКУ МОВУ

ВИДАВ

Др. Іван Франко.

ЛЬВІВ 1914.
З ДРУКАРНІ „ДІЛА“ ЛЬВІВ, РИНОК Ч. 10.

Поверніть книгу не пізніше вказаного тут строку

М 70

АДАМ МІЦКЕВИЧ.

891.

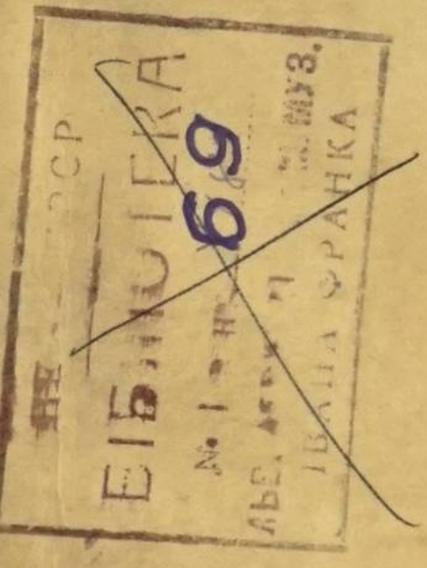
WIELKA UTRATA

ІСТОРИЧНА ДРАМА З РР. 1831 — 32.

З ДОДАТКОМ ЖИТЄПИСУ А. МІЦКЕВИЧА ТА ВИБОРУ ЙОГО ПОЕЗІЙ У ПЕРЕКЛАДІ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

ВИДАВ

Др. Іван Франко.



098

ЛЬВІВ 1914.
З ДРУКАРНІ „ДІЛА“ ЛЬВІВ, РИНОК Ч. 10. (Дім Тов. „Просьвіта“).

Право передруку драми й перекладу житєпису Міцкевича застерігає собі видавець

Д-р ІВАН ФРАНКО.

ДІМ ФРАНКА

Зміст:

Переднє слово			III—VIII
Адам Міцкевич			IX—LXIII
I. Вступ			IX—X
II. На Литві 1798—1824			X—XIX
„Геть із моїх очий!“ (переклад)			XVIII—XIX
III. У Росії 1824—1829			XIX—XXVII
В альбом пані Собаньскій (переклад)			XXI
„Непевність“ (переклад)			XXI—XXII
„Відїзд із Одесси“ (переклад)			XXII—XXIII
IV. Німеччина й Італія 1829—1831			XXVII—XXXVI
„До матери Польки“ (переклад)			XXXIV—XXXV
V. Польське повстанє 1831—1832			XXXVI—XLVI
„Polska w banku“			XXXIX—XLIV
VI. В Парижі 1832—1838			XLVII—LVI
„Prolog do Pana Tadeusza“			LI—LIV
VII. Останні роки 1839—1855			LVI—LXII
Ода до Наполєона III.			LX—LVI
WIELKA UTRATA			1—194
WIDOK I. Petersburg	Scena 1		1—12
	Scena 2		12—13
	Scena 3		13—15
	Scena 4		15—27
	Scena 5		27—34
	Scena 6		34—44
	Noty		45—46
WIDOK II. Warszawa	Scena 1		47—50
	Scena 2		51—54
	Scena 3		54—57
	Scena 4		57—62
	Scena 5		62—69
	Scena 6		69—73
	Scena 7		78
	Scena 8		79—115
	Scena 9		115—121
	Scena 10		121—126
	Noty		127
WIDOK III. Niewola	Fischau.	Scena 1	129—153
	Poznań	Scena 2	154—155
	Gdańsk	Scena 3	155—164
	Warszawa	Scena 4	165—169
	Kronsztat	Scena 5	169—171

Dom wiejski Scena 6 . . 171—175
Noty . . 177—178
WIDOK IV. Gospodarstwo Moskali w kościołach i klasztorach katolickich. Scena 1 . 179—184
Rzym. Scena 2 . 185—194

Вибір поезій Адама Міцкевича в перекладї Івана Франка. 195—244

Переднє слово (з портретом Ю. К. Ордона) . 197—202
Пербург (поема) . . . . . 203—232
I. Дорога до Росії . . . . 203—207
II. Передмістя столиці . . . . 207—208
III. Петербург . . . . . 208—213
IV. Памятник Петра Великого . . 213—214
V. Перегляд війська . . . . 215—226
VI. Олешкевич . . . . . 226—230
Поясненя автора до сеї поеми . . . . 231—232
Смерть полковника . . . . 233—234
Нічлїг . . . . . 234—235
Ордонова редута . . . . 236—238
Чати . . . . . 239—240
Втека . . . . . 241—244

Переднє слово.

Подаю тут своїм землякам і братам Полякам книжку, якої мабуть ніхто й не надіється ся. Подаю визначний, можна сказати, ґеніяльний твір Адама Міцкевича, написаний у часї найвисшого розцвіту його поетичної творчости, в р. 1834 зараз по написаню „Pana Tadeusza", який одначе дивним капризом долї лишив ся аж доси нїкому невідомий. Подаю сей твір, що від тепер буде належати до головних окрас польської лїтератури і який можна вважати незрівняним зразком полїтичної драми, що до композиції та ширини пляну значно висшим від третьої части „Dziadów", хоч ґенетично він і злучений із нею, і який можна поставити обік великої національної епопеї Міцкевича як велику національну трагедію, на яку не здобув ся нї один инший польський письменник.

Подаю сей твір у польськім орігіналї, та з українсько-руським лїтературно-критичним апаратом, зі студією про житє Міцкевича та з додатком мойого перекладу деяких його творів, спеціяльно полїтичного змісту, на українську мову. Подаю польський архитвір в українській одежі як документ тїсного звязку обох народностий на культурнім та лїтературнім полї, звязку, що зробив можливою появу власне такої книжки. Чого навчать ся з неї Українцї, се не моє дїло вгадувати; я зробив усе можливе, залежне від мене, аби передати в нїй моїм землякам ту частину духової спадщини великого польського поета, що може підняти духа народу, і в кождій його одиниці збудити віру в боже Провидїнє, любов до своєї вітчини, хоробрість та витревалість у злиднях житя та супокій і обєктівність у судженю добрих і злих прикмет не тілько одиниць, але також націй. Чого маю надіяти ся від братів Поляків за сей несподіваний для них дар, се менї також байдуже; висловляю тілько одно бажанє, аби й вони з сеї книжки навчили ся того самого, чого бажаю навчити нею своїх земляків. Певна річ, не менї вчити їх лю-

бови своєї вітчини, патріотізму за посвяченя для високого ідеалу, але невеличка лєкція вирозумілости та обєктівности в судженю инших, чи то осіб чи націй, не пошкодила-б їм.

У голосах Поляків про український народ та українське письменство аж надто часто чути такі слова, буцім то Українці тим тілько й дишуть, що ненавистю до Поляків, і те тілько вміють, що сіяти ненависть і ворожнечу проти них. Може отся книжка покаже їм, що Українці вміють сіяти й дещо инше.

Тут місце сказати дещо про рукопис, із якого передруковано сей твір Міцкевича та про ті невеличкі пригоди, які мав я з ним прийшовши в його посіданє. У р. 1902 або 3 я купив у львівського антікваря Гельцля два оправлені рукописи формату середнього 4 to, один у червоній півшкіряній оправі, а другий у зеленій, та з початку, занятий щоденною літературною роботою, я не мав часу переглянути їх. Оба рукописи походили, як признав ся менї довірочно д. Гельцель, із спадщини недавно перед тим померщого руського митрополїта Сільвестра Сембратовича. Коли я кілька місяців пізнїйше почав роздивляти ся в своїй бібліотеці, я вже не знайшов рукопису в зеленій оправі, і доси не знаю, де він міг подіти ся. Натомість рукопис у червоній оправі я знайшов і прочитавши з него кілканацять перших карток я переконав ся, що се польськими віршами писаний драматичний твір незвичайної вартости, якого автором міг бути тілько котрийсь із чільних польських поетів із доби романтізму. Я зразу подумав про Словацкого, який окрім відомих із дотеперішнїх видань драматичних творів полишив по собі ще дуже велике число чи то уривків, чи навіть цїлих драм, із яких одну „Агезіляя“, памятаю, копіював для виданя в бібліотеці Оссолїньских у Львові мій знайомий др. Г. Бігеляйзен, що також випустив у світ критичні виданя творів Міцкевича й Словацкого.

Зі своєю знахідкою та зі своїм догадом я звірив ся троха пізнїйше перед иншим моїм знайомим, дром А. Брікнером, професором берлїнського унїверсітету, одним із найвизначнїйших знавців історії польського письменства. Проф. А. Брікнер зацікавив ся очевидно моєю звісткою і просив мене показати йому рукопис. Я без ваганя позичив йому той рукопис, і він держав його у себе в Берлїнї більше як пів року, та нарештї на мою листовну просьбу відіслав менї його з тою увагою, що про авторство не може сказати менї нїчого і що се на його думку один із тих полїтично-сатиричних творів, яких по упадку повстаня 1831 р. було написано дуже богато.

Але в осени 1908 р. я по звичайному людському погляду надприродною, а в моїм теперішнїм станї природною дорогою одержав відомість, що червоно оправлений рукопис у моїм посїданю містить твір Міцкевича, не авто-

граф, а тілько копію переписану в Парижі незабаром по написаню твору знайомою жінки Міцкевича Янїною Вітвіцкою, без відома самого Міцкевича, і що його заголовок по замислу самого Міцкевича був „Wielka utrata".

Задумавши зараз тоді опублїкувати сей твір, я почав шукати за слїдами його істнованя в друкованій спадщинї Міцкевича, і справдї знайшов у книжцї його сина Владислава п. з. „Żywot Adama Mickiewicza, podług zebranych przez siebie materyałów oraz własnych wspomnień. W Poznaniu 1890—5" у т. II. дещо таке, що дало менї певність, що Міцкевич іще в р. 1832 задумав на борзї плян великої драми про „мучеництво Польщі" по здушеню повстаня з 1831 р. Не зайвим буде додати тут, що ще не розпочавши друку драми я зговорив ся про неї також із дром Бігеляйзеном і показав йому рукопис. Розуміеть ся, др. Бігеляйзен поглянувши тілько на почерк зараз рішучо сказав, ще се не Міцкевичеве письмо, а потім не пробуючи прочитати анї одної сторінки рукопису він заявив рішучо, що знає майже на память усю спадщину Міцкевича і вважає по просту неможливим, аби Міцкевич міг написати таку драму. Коли я заявив йому свій намір надрукувати сю драму, він не менше рішучо заповів менї, що Поляки спротивлять ся моїй догадцї про її авторство та в своїм часї докажуть її безпідставність. Цїкава річ, що власне в Бігеляйзеновім виданю творів Міцкевича я знайшов також дещо таке, що потверджує мій погляд що до авторства сеї драми.

Рукопис, що послужив основою сего виданя, се книжка формату 4-о, що містить у собі ненумерованих 275 сторін сїрого, лїнійкованого паперу без титулу, без підпису автора та без нїяких инших дописків, що вказували би на час і місце його написаня. Рукопис писаний жіночою рукою, з досить численними помилками в текстї що до правопису та інтерпункції, містить ось які части:

Widok I. Petersburg. Scena 1-a (ст. 1—17), Scena 2-ga (ст. 17—18), Scena 3 cia (18—21), Scena 4-ta (ст. 21—40), Scena 5-a (ст. 40—50), Scena 6 a (ст. 50—55), Scena (ст. 55—66), Noty (ст. 67—68).

Widok II. Warszawa. Scena 1-a (ст. 69—74), Scena 2 a (ст. 74—78), Scena 3-cia (ст. 78—83), Scena 4-ta (ст. 83—90), Scena 5 a (ст. 90—101), Scena 6-a (ст. 101—113), Scena 7-a (ст. 113—114), Scena 8-a (ст. 114—162), Scena 9-a (ст. 162—169), Scena 10 (ст. 170—179). Noty (ст. 179—180).

Widok III. Niewola. Fischau. Scena 1-a (ст. 181—214). Poznań. Scena 2-a (ст. 214—216), Gdańsk. Scena 3-cia (ст. 216—231). Warszawa. Scena 4-a (ст. 231—236). Kronstadt. Scena 5-a (ст. 236—239). Dom wiejski. Scena 6-a (ст. 239—245). Noty. (ст. 246—248).

Widok IV Scena 1: Gospodarstwo Moskali w kościołach i klasztorach katolickich (ст. 249—258), Scena 2-ga. Rzym, (ст. 258—275).

Сей рукопис положено в основу друку, не переписуючи тексту. Се спричинило деякі трудности при корректї, бо в рукописї були деякі помилки язикові та правописні, що походили чи то з самого оригіналу через недогляд автора, чи то з недокладного відчитаня оригіналу копісткою. Неконсеквенція рукопису в писаню назви Paskiewicz (декуди там стоїть Paszkiewicz) спричинила те, що в друку від ст. 14 до 31 скрізь стоїть Paszkiewicz, а далї, як і слїд було скрізь, Paskiewicz. Мабуть із вини друкарської машини або черенок у многих місцях друку не повиходили точки та протинки; тих невеличких хиб не справляю, бо тямучий читач легко завважить, або й не завважить їх. Із завважених помилок друку прошу поправити перед читанєм ось які:

Ст. 12 ряд. 3 з низу sie на się;
„ 14 „ 16 з гори rece на ręce;
„ 29 „ 3 з гори Ze на Że;
„ 64 „ 3 з низу gdiześ на gdzieś;
„ 68 „ 10 з гори Żegna на Żegna;
„ 96 „ 3 з гори B prawda на A prawda;
„ 99 „ 1 з низу в скобках p на pije;
„ 104 „ 8 з гори Pernie на Permie;
„ 106 „ 1 з низу eligia на religia;
„ 117 „ 4 з низу P zebija на Przebija;
„ 123 „ 9 з гори w lno на wolno;
„ 135 „ 18 з гори nle на nie;
„ 141 „ 16 з гори m cy на mocy;
„ 172 „ 12 з гори tez на też.
„ 217 „ 18 з гори достявщика на доставщика.
„ 228 „ 10 з гори однї на одні.
„ 230 „ 29 з гори скорбнії на скорбні.

Надто в нотках на ст. 232 до нотки 12 перед текстом треба додати: До р. 653, до нотки 13: До р. 673, до нотки 14: До р. 690, до нотки 15: До р. 716, а до нотки 16: До р. 1046 і далї. На кінцї сеї нотки треба додати: „Дещо більше про Олешкевича у вступній студії на початку сього тому“. Деякі відміни друкованого тексту від рукопису зазначено в нотках під текстом; се вчинено тілько в перших двох дїях, а в дальшім текстї відміни не зазначувано.

Писано д. 16. серпня 1913.

Іван Франко.

Адам Міцкевич.

I. ВСТУП.

Адам Міцкевич без сумніву найбільший поет польської нації і один із найгеніяльнійших людий, яких видало людство. Та духова спадщина, яку він полишив у своїх творах, се тілько мала часть того, що він міг зробити протягом свойого не дуже довгого житя, як би те житє було зложило ся щасливійше. В досить частих щасливих хвилях свойого житя він підіймав ся на таку висоту поетичного вітхненя, як мало котрий инший поет. У своїй письменській дїяльности він виявляв велику ріжносторонність духових інтересів, незвичайну силу вислову та плястику поетичного мальованя; при тім як чоловік він був людина високо моральна, а його поетичний талант не ставав на перешкоді тверезому розуміню людий та відносин. Глубока релїгійність, що визначає його прим. у порівнаню зі Словацким, могла в щасливійших обставинах допомогти йому до сотвореня далеко більшого числа безсмертних творів, як ті, що він лишив по собі, але незавидні обставини його пізнїйшого житя підкопали та висса ли перед часом його творчу силу і завели його на дорогу, що не могла обіцяти нїяких тривких успіхів.

Доля не щадила Адамови Міцкевичу житєвих приємностий та втїх, але не пощадила йому також важких ударів, що передчасно звели його в могилу. Вроджений на території колишнього Великого Князївства Литовського, в так зв. Чорній Руси, з досить заможних родичів польського походженя, він здужав у молодих лїтах серед виємково корисних обставин присвоїти собі досить широке та поважне знанє, а надто провів ті молоді лїта в такім добірнім та благороднім товаристві, яке рідко коли випадає на долю молодого чоловіка. Важкий удар його молодости, увязненє за полїтичні думки та примусова подорож по ріжних столицях Росії,

був для него знов таки виємковим способом не стілько нещастєм, скілько досить приємною та корисною школою житя, та й дальші лїта його житя від виїзду за границю в р. 1829 аж до женячки в р. 1834 складали ся досить корисно і сприяли нечувано високому розмахови його поетичної творчости. За те друга половина його житя від часу його подруженя аж до смерти являєть ся якоюсь наглою декаденцією, в якій майже зовсїм висихає жерело його поетичної творчости, а хоч ті дальші роки його житя заповнені працею журналїстичною та науковою, то все таки на них тяжить якась важка хмара, з якої поетови, що стратив надїю повороту до вітчини, не було нїякого виходу.

Бажаючи у вступі до сеї книжки подати короткий та по змозї повний нарис житя й дїяльности Адама Міцкевича, та не маючи змоги дати тепер власну оригінальну студію, для якої треба би визискати всї найважнїйші жерела опубліковані доси, я рішив ся подати тут у перекладї з російської мови статю польського письменника та історика польської лїтератури В. Спасовича, поміщену в т. XIX. „Енциклопедическаго словаря Брокгауза и Ефрона“ (С. Петербургъ 1896 ст. 503—508), доповняючи сю статю (скажу мимоходом, у деяких подробицях не свобідну від помилок) датами та матеріялами взятими з чотиротомової працї сина поетового Владислава Міцкевича п. з. „Żywot Adama Mickiewicza“, виданої в Познанї в рр. 1890—1895.

II. НА ЛИТВІ 1798—1824.

„Адам Міцкевич, найбільший польський поет, проводир польського романтізму, родив ся д. 24. грудня 1798 р. в селї Заосє недалеко Новгородка Мінської губернії, де його отець Миколай, родовитий шляхтич, середньо-заможний та обтяжений численною родиною, займав ся адвокатурою“. До сих звісток Спасовича про місце вродженя та рідню Міцкевича варто додати, що Заосє було не село, а тілько фільварок, віддалений 5 миль від Новгородка, власність родини Міцкевичів, за який його стрий Йосиф Міцкевич 40 лїт правував ся з давнїйшим посїдачем Яновичем, та вигравши процес у судї, а не можучи добити ся його урядового виконаня, оружною силою сусїдів заїхав сю маєтність, здобув її і змусив перестрашеного Яновича винести ся з фільварку (A. Mickiewicz op. cit. I. ст. 1—6). Оповіданє про той заїзд, що належало до родинної традіції Адама Міцкевича, послужило йому мабуть мотівом до опису шляхетського заїзду в його епопеї „Pan Tadeusz“. Отець Адама Миколай крім школи Домінїканської в Новгородку не мав нїяких висших студій, і добив ся адвокатури очевидно тілько звичайною в польських часах адвокатською практикою. Він мав 5 синів, із яких найстарший Францїшок Бронїслав родив ся в р. 1796,

другий Адам Бернард 1798, третїй Юлїян Александер 1801, четвертий Казимір Юрій 1804, а пятий Михайло Антін 1805; сей остатнїй умер у шестім році житя (там-же ст. 6).

„Початки шкільної науки Міцкевич одержав у школї Домінїканів у Новгородку. В році смерти свого вітця (1812) він був свідком переходу одної части великої французької армії до Росії, що розбудив дуже живі національні надії Поляків на Наполєона. Подробиці того переходу полишили живі слїди в уяві та памяти молодого Адама, який від того часу на цїле житє зробив ся горячим наполєонїстом".

До сих слів д. Сп. можна додати, що Міцкевича принято до першої кляси Новгородської повітової школи д. 13 вересня 1807 р. разом із його старшим братом. Він жив у тім містї в домі вітця, а мати зі службою жила на фільварку, та пізнїйше переїхала також до міста, до власного мурованого дому, що був найкрасшим домом у тім містї. Між забавами шкільної молодїжи були також театральні вистави, та головно улюблені були забави в вояків, що довели навіть до формальної орґанїзації ученицьких полків. У р. 1810 вибухла в Новгородку велика пожежа, що дала Міцкевичеви привід до першого поетичного твору. Отець Адама вмер д. 16 мая 1812 р., не доживши приходу французької армії до Литви. Французи перейшли Нємен під Ковном д. 24 червня, а 28 війшли до Вільна без опору. В саме полудне того для приїхав туди Наполєон. До Новгородка приїхав д. 8 липня Наполєонів шурин, вестфальський король Жером. О скілько радісний був для литовсько-польської людности прихід французької армії, о стілько сумний та прикрий був її безладний поворот зимою того-ж року. (Там-же ст. 11—24)

„В р. 1815 Міцкевич удав ся до Вільна і вступив на унїверсітет на фільософічний факультет, а в р. 1819 скінчивши курси він був назначений учителем латинської лїтератури в Ковнї. Від тодї проявила ся його поетична творчість і тягла ся без перерви з незвичайним успіхом аж до р. 1834, коли він скінчив остатню свою поему „Pan Tadeusz". Уже на студентській лавцї його захопив романтізм. Серед віленської унїверсітетської молодїжи романтізм одержав національну закраску. Молоде поколїнє, що народило ся вже по роздїлах Польщі, старало ся переродити ся морально, відкупити гріхи минувшини, надїючи ся дожити ще не тільки культурного, але також полїтичного відродженя вітчини. Ті надії піддержували також полїтичні події в західній Европі, головно війни Наполєона, що довели до утворення Варшавського Князївства в р. 1805 і т. зв. Королївства Польського, що повстало наслїдком ухвали віденьського конґресу 1815 р. Головним провідником руху між студентами був Тома Зан, а любимцем усеї молодїжи зробив ся Міцкевич. Товариство „Promienistych" мало статут затверджений ректором, дїлило ся на ґрупи по факультетам, відбувало зі-

браня та прогульки за місто, в яких не рідко брав участь також Міцкевич, що приїздив із Ковна. Могутнім виразом смілих полетів і можна сказати титанічних змагань кружка була Міцкевичева „Oda do młodości“.

До сего оповіданя д. Сп. треба додати ось що. Школу в Новгородку скінчив Міцкевич д. 15 червня 1815 р. Віленський університет був заснований за порадою кн. Адама Чарторийского постановою царя Александра I. з д 24 сїчня 1803, а д. 18 мая того-ж року кн. А. Чарторийский був іменований його куратором. Університет складав ся з 4 видїлів: фізично-математичного, наук моральних і полїтичних, лїтератури та штуки й медицини. На удержанє університету російський уряд визначив 105.000 рублїв річно. Визначні професори, яких пощастило зібрати до того університету, швидко поставили його в рядї лїпших університетів европейських. (Там-же ст. 2—3). В часї університетських студій Міцкевича ректотором університету був Симеон Малєвский, із якого сином Францїшком Міцкевича лучила щира приязнь. Міцкевич з разу записав ся на видїл фізично-математичний, але швидко перейшов на лїтературний, де особливо визначав ся професор клясичних язиків Ґотфрід Ернст Ґроддек (там же ст. 31). Для характеристики лїтературних відносин тодїшнього Вільна треба зазначити, що від д. 21 падолиста 1815 р. там почав виходити часопис „Tygodnik Wileński“ накладом книгаря Завадзкого. Слїдуючого року появило ся також гумористично-сатиричне письмо „Wiadomości brukowe“, орґан ґрупи молодших і старших вільнодумців (головно Лєхнїцкого, Контрима, Яна Снядецкого та Баліньского), яких називано „шубравцями“. Сей часопис продержав ся одначе недовго, бо вже д. 15 червня 1822 р. його заборонено. (Там-же ст. 105)

Студентські орґанїзації в Вільнї мали дуже значний вплив на виробленє характеру та поетичної творчости Міцкевича, і тому варто тут подати про них дещо докладнїйше. Першою орґанїзацією були Фільомати, тайний кружок без статутів, заснований д. 1 жовтня 1817 „пятьма студентами: Томою Заном, Адамом Міцкевичем, Йосифом Ржовским, Францїшком Малєвским, Яном Чечотом і Онуфрієм Петрашкевичем. „Фільомати — читаємо у Вл. Міцкевича т. I. ст. 38, — зобовязували ся під присягою все житє працювати для добра вітчини, для науки та чесноти, впливати прикладом і радою на молодїж, по скінченю університету піддержувати між собою звязок, аби один одному не давав скнїти в бездїяльности“. На товариських зібранях члени кружка відчитували свої лїтературні праці та поетичні твори, і тут у перве розвинув ся поетичний талант Міцкевича. Пізнїйше, вже по виїздї Міцкевича до Ковна Зан із широкого кружка Фільоматів (любителїв науки) утворив тїснїйший кружок Промінястих, щось у родї звязку вільних мулярів, злученого

містичними вузлами чутя, що проявляло себе видаванєм проміня, яке вязало душу з душею. Сей звязок був явний, оснований на статутах, затверджених ректором Малєвским д. 22 мая 1820. Офіціяльно він мав назву „Збір приятелїв пожиточної забави“, але фактично стояв під зверхністю тайного звязку Фільоматів, а на своїх зборах забавляв ся містично-релїгійними практиками, що знаходили свій вираз у спеціяльно зложених молитвах на взір христіянських щоденних молитов. Подаю тут деякі тексти тих молитов як документи духового житя того кружка. Ось який був Отченаш Промінястих: „W imię Ojca promionków, synów jego, ducha czasu i świętej przyjaźni, Amen. Ojcze nasz, promionku światła, którym człowieka Bóg udarował, święte twe dary! Przyjdź twe panowanie, bądź wolą naszą tak w domowem zaciszu, jak w publicznej usłudze! Miłość rzetelnego dobra daj nam dzisiaj, prostuj nam nasze postępki, jak my innych prostować chcemy, odwódź i zachowaj nas od złego. Amen.“

Коли ще сяк-так можна було не знаходити нїчого злого в тій досить самовільній перерібцї молитви Господньої, то вже зовсїм иншим духом віє перерібка польської молитви „Zdrowaś Marya“: „Zdrowaś Feli, pełna światła promionków, Zan z tobą! Błogosławionaś ty pomiędzy promienistemi i błogosławion owoc wdzięków twoich, teorya promionków. Święta miłości kochanej ojczyzny, przymiocie Arcego, bądź w sercach naszych teraz i zawsze i w każdej potrzebie. Amen“. Очевидно маємо тут слїди містичного культу осіб, що займали визначне місце в кружку, Зана та його улюбленої Феліції, невідомого прозвища. Не наводжу тут Credo Промінястих, яке в своїм містичнім розгонї доходить декуди до абсурдів, і в якім важна тілько обіцянка членів, що „dla Ojczyzny i wzajemnej pomocy umęczyć się i ukrzyżować dadzą“, та кінцевий уступ, у якім читаємо: „Wierzę w ducha czasu, święte prawdy czystej religii i zdrowego rozumu, w obcowanie przyjazne z rodakami, w rozbrat na zawsze z egoizmem, w nieśmiertelność sławy i jej żywot wieczny“. Із десяти заповідий Промінястих наведу лише 1: „Nie będziesz miał bogów cudzych przed moim i promieniem światła, który jest ci dany“. В заповіди 3 наказуєть ся святкувати день 6 мая через умиванє, поцїлунок і молоко, в заповіди 5 наказано: „Nie zabijaj, chyba na zgubę twoją nastającego nieprzyjaciela“, а в заповіди 6: „Nie kradnij cudzoziemskich zwyczajów i mowy, i szanuj swoje“. Кінчать ся ті заповіди словами: „Będziesz miłować Arcego (мб. Зана, голову кружка) i prawo promienistości ze wszystkiego serca twego, a bliźniego twego jak siebie samego! Arcy bądź miłościw, ucz nas twojej teoryi!“.

В осени р. 1820 рух серед унїверсітетської молодїжи дійшов до так великих розмірів, що Фільомати почали бояти ся, аби про нього не довідала ся власть. Для того ухвалено утворити обмежений, але дібраний легальний звязок,

якому дано назву Філяретів. Той звязок мав більше політичний характер, ніж Фільомати. Чи належав до нього Міцкевич, невідомо. Від р. 1820 він часто хорував, а д. 9 жовтня 1820 р. вмерла його мати. (Там-же ст. 38, 51—57, 66).

„Ще перед виходом із університету Міцкевич познайомив ся з заможною обивательською родиною Верещаків у селї Тугановичах і пристрасно закохав ся в Марії Верещаківні, дочцї властителя того села. Родичі з разу не противили ся, досить частим відвідинам Міцкевича в їх домі, але нарештї спротивили ся пошлюбленю їх дочки з мало заможним Міцкевичем і присилували її вийти замуж за старшого від неї, досить богатого графа Путткамера. Сю розлуку Міцкевич оплатив тяжкою та довголїтньою журбою і навіть хоробою, в якій нераз думав навіть про самовбійство, і від якої освободив себе після фізичного одужаня так, як звичайно освоболжають себе поети від душевного терпіня, геніяльним поетичним твором, якому дав назву „Dziady“ (поминки по померших), у якім передав не так історію своєї любови, як радше незвичайно сильний вплив чутя, що мучило його. Віленські товариші помогли йому видати першу збірку його поезій п. з. „Balady i romanse“ в р. 1821, а також слїдуючого року другий том, у який війшла поема з литовської бувальщини „Grażyna“ та перші дві части драматичної поеми „Dziady“. В обох тих томах Міцкевич зачепив і визвав до бою людий псевдо-клясичної та раціоналїстичної школи, що признавали тілько силу розуму, аналїтичний ніж та скло, відкидали релїгію як забобон поспільства і заперечували все таємне та недовідоме, чого не може дійти розум, а що відкриваємо тілько чутєм. Найважнїйший із тих перших творів Міцкевича, поема „Dziady“, взяв свою назву від на половину поганського празника поминок по померших, коли прості люди зносять на кладовища страви та напої і викликають у ночи духів померших із того світа на гостину. Між тими духами являєть ся також Ґустав, що покінчив своє житє самовбійством із любови і за те засуджений кождого року на ново переживати свої передсмертні муки“.

Деякі близші подробиці про події років 1818—1821 подаю на основі книжки Вл. М, т. I. ст. 40—78. У перве познайомив ся Адам із Марією лїтом 1818 р. Її мати тодї була вже вдовою, а вона була тілько о рік молодша від Адама. В сїчні 1818 р. вийша друком його перша писана річ „Uwagi nad Jagiellonidą Dyzmy Bończy Tomaszewskiego, drukowaną w Berdyczowie 1818“, а в лютім того-ж року його оповіданє „Żywila“ w r. 133 „Tygodnika Wileńskiego.“ Характерна розвязка сего оповіданя, в якім Живіля вбиває свойого коханця Порая (Порай був герб Міцкевича) за зраду вітчини. В тім самім роцї в маю вийшло в тім самім тижневнику ч. 139 друге його оповіданє „Karyla“, в якім героїня змирає по смерти свойого коханця, замордованого її братами. Сю тему знай-

шов Міцкевич у Декамеронї Боккачія. Того-ж року д. 23 липня його іменовано учителем у Ковнї, де він пробув до р. 1821 і понаписував немало поетичних творів. У р. 1820 Міцкевич у останнє був у Тугановичах, а вернувши відтам у серпнї до Вільна тяжко занедужав. Д. 2. лютого 1821 р. Марія вийшла замуж за ґрафа Лаврентія Путткамера, вродженого в р. 1794, що служив у французькім війську, був якийсь час у пруській неволї, а потім вернув до свойого маєтку на Литві (там-же ст. 62). Його жінка, а Міцкевичева Мариля, вмерла д. 27 грудня 1863 р.

„В пору своїх любовних терпінь Міцкевич особливо полюбив Байрона, переняв ся наскрізь духом його поезій, з гіркою іронїєю, а навіть із погордою дивив ся на людий і почував у собі велику силу, що має жерело в людській волї. Перша збірка його поезій викликала переполох між критиками та віршописами віленськими та варшавськими. Дехто насміхав ся з нього, але нїхто не виступив із прилюдною полємікою. Тим часом молодїж дуже живо розкуповувала його твори і серед неї зародив ся погляд, що між ними явив ся великий національний, самостійний поет".

Із того часу варто зазначити ще деякі подробицї з життя Міцкевича. Вчительська служба в Ковнї, хоч Міцкевич пильнував лєкцій і не міг жалувати ся анї на окруженє, анї на поводженє з ним властий, була йому утяжлива головно задля частих слабостий. Майже цїлий 1821 рік він провів у Вільнї на відпустцї. Була надія дістати ся на професора лїцея до Кременця, але вона не сповнила ся. Так само не сповнили ся бажаня Міцкевича та заходи його знайомих одержати довшу відпустку та паспорт за границю й виїхати для поратованя здоровля до південної Франції та Італії.

Про дальші події з кінця 1823 і початку 1824 р. читаємо у Спасовича: „В р. 1824 Міцкевичеви довело ся потерпіти тяжкий удар що мав вплив на все його дальше житє. Коли після вбійства Коцебу[1]) в державах злучених т. зв. Святим Союзом почали переслїдувати всякі звязки молодїжи, ректор віленського університету Малєвский уговорив студентів розвязати тов. Промінястих. Не вважаючи на се вито-

---

[1]) Авґуст-Фрідріх-Фердінанд фон Коцебу, один із найпопулярнїйших нїмецьких письменників початку XIX в., особливо відомий за свої комедії, яких написав 98, родив ся 1771 р., а згиб від руки Занда в р. 1819. Він був з разу адвокатом у Ваймарі, але від р. 1781 перейшов на російську службу, а від р. 1817 був командований російським міністерством заграничних справ для бороненя російських інтересів у Нїмеччинї з річною платою 15.000 рублїв. Тут він не переставав у своїх публїкаціях переслїдувати всякі поступові та патріотичні пориви в Нїмеччинї, і за се зненавидїла його патріотична нїмецька молодїж, із якої один, Кароль-Людвік Занд, убив його кінджалом у Мангаймі 1819 р. Його смерть дала привід реакційним правительствам Нїмеччини та Росії до острого переслїдуваня всяких патріотичних та свободолюбних рухів у тих краях.

чено слїдство про давнїйші заходи та наміри того товариства на жаданє Новосильцева, що незабаром потім був назначений „попечителем віленського учебного округа“, і при дїяльній участи нового ректора Пелїкана. Арештовано 180 бувших студентів, у тім числї також Міцкевича, що просидїв у вязниці в бувшім василіянськім манастирі від д. 23 жовтня 1823 до д. 21 цвітня 1824. Увязнені виробили собі можність сходити ся вечерами, при чім Міцкевич дивував товаришів своєю здібністю імпровізувати віршами. Зан, бувший голова товариства, приняв усю вину на себе. Тому що не відкрито нїяких звязків віленських студентських орґанїзацій із тайними революційними орґанїзаціями, розгалуженими з Царстві Польськім та в Росії, комісія зложена з ґр. Аракчеєва, мінїстра просвіти Шішкова та Новосильцева, постановола трьох проводирів товариства, в тім числї Зана, вислати на заслане, а 17, у тім числї також Міцкевича, віддати в розпорядок мінїстра просвіти, аби назначив їх на службу в Росії“.

До сего оповіданя треба додати деякі доповненя та поправки. Переслїдуваня молодїжи почали ся з дрібної на вид причини. Дня 3 мая 1823 року в пятій клясї віленської ґімназії один ученик, Михайло Плятер, вийшовши до кляси заявив товаришам: „Dziś trzeciego maja, dzień Konstytucyi 3-go maja“, і приступивши до таблиці написав великими буквами: „Vivat Konstytucya! Ach, jak słodkie wspomnienie!“ Із за того напису, до якого деякі инші ученики пододавали ще поправки „dla nas Polaków“, та „Lecz niema ktoby się o nią upomniał“, і який лишив ся незмазаний у часї викладів учителя історії, почало ся слїдство, якого наслїдком було усуненє цензора Максєвича з цензорства та острі упімненя директорови ґімназії Скочковскому за те, що не доніс зараз властям про той напис, і вчителеви історії Вашкевичу за те, що допустив, що той напис усю годину його лєкції був на таблиці незмазаний. Пять учеників ґімназіяльних, винуватих у зложеню того напису, а власне Михайла Плятера, що мав тодї 15 лїт, Яна Чеховича, Йосифа Кулаковского, Бенедикта Косцялковского та ще одного увязнено й по кількох місяцях вязниці віддано в салдати.[1]) Та не досить того! Дальше слїдство в тій справі спричинило наказ начальника краю в. кн. Константина з д. 15 мая, по якому д. 17 мая увязнено ректора віленського унїверситету Твар-

[1]) Головний винуватий у тій справі Михайло Плятер при асентеруваню в салдати показав ся дївчиною, що в мужеськім убраню ходила до ґімназії. Її, розуміють ся, не віддано в салдати, тілько продержано у вязниці, а потім віддано батькови за дозволом самого царя. В р. 1831 вона знов у мужеськім убраню взяла участь у повстаню і згибла в часї походу армії Ґелґуда на Литву. Її память убезсмертив Міцкевич у своїм поетичнім оповіданю „Śmierć pułkownika“ якого переклад на нашу мову містить ся в отсїй книжці на ст. 223—4.

довского, цензора Максєвича, директора гімназії Скочковского та вчителя Жилїньского. Ректора Твардовского продержано в військовім арештї до д. 9 липня, а тим часом пороблено численні ревізії по домах та квартирах студентів. Ті ревізії були зовсїм безуспішні, тілько в кватирі студента Янковского знайдено писані ним самим вірші звернені проти російського уряду. На тій підставі увязнено його, а він погрозами та обіцянками помилуваня дав змусити себе до визнаня всего, що знав про організацію Фільоматів. Се дало привід до дальших увязнень і до довгого адмінїстраційно-судового слїдства, на яке уряд витратив більше як 100.000 рублїв, і яке остаточно не викрило нїчого небезпечного для держави, а тілько допомогло урядови підкопати та попсувати віленський університет і згасити незвичайне як на ті й на инші часи огнище духового розвою та морального відродженя людий.

Для звязку з дальшим оповіданєм варто зазначити тут пригоди Міцкевичевого товариша та приятеля Фр. Малєвского в тих роках. З кінцем р. 1821 Фр. Малєвский виїхав із Вільна до Варшави, відкиль мав удати ся далї за границю для наукових студій. У Варшаві він ждав на Міцкевича, що мав також дістати урядову запомогу на подорож за границю, але дїло затягло ся, і Малєвский діждавши ся в Варшаві паспорту виїхав через Вроцлав до Берлїна, де був уже д. 20 мая. Тут він пробув аж до грудня 1823 р., коли на жаданє російского уряду з Варшави його увязнено д. 20 грудня. В лютім 1824 р. його перевезено до Варшави, де його крім инших російських достойників переслухував сам великий князь Константин. Сей не можучи видобути від нього більше зізнань від тих, які зложили увязнені товариші в Вільнї, в мартї 1824 р. велїв відставити його до Вільна. Від тепер Малевский робить ся невідлучним товаришем Міцкевича протягом його кількалїтнїх подорожий по Росії до кінця 1828 р.

Зана й Міцкевича та їх товаришів продержано в слїдстві до цвітня 1824 року. В своїх зізнанях Міцкевич зовсїм ясно й досить правдиво представив свій удїл у звязку Фільоматів.[2]) Розуміють ся, його не випущено зовсїм оправданим, бо йому так само як і иншим обвинуваченим провиною покладено „нерозсудний польський націоналїзм". Та коли инших членів постигли далеко острійші кари (Зан, Чечот і Сузїн по відсидженю шестимісячної вязниці були вислані на вигнанє, перший до Оренбурга, а два инші на Сибір), Міцкевича віддано тілько до розпорядку російського міністра просвіти. Він пробув на сво-

---

[2]) Ті зізнаня надруковані в книжці Wł. Mickiewicz, Żywot Adama Mickiewicza t. I. ст. XXXIV.—XXXVII. Вони датовані днем 20 цвітня 1824.

НКО—УРСР
БІБЛІОТЕКА
№ 1 ... 448

боді в Вільні від 21 цвітня до 22 жовтня, коли йому доручено наказ на д. 24 бути готовим до виїзду до Петербурга. Ті місяці проведені на свободі були для нього великою потіхою після невигод вязниці, яка своєю дорогою не лишила ся без доброго впливу на дальше його житє. „Без василіянського манастиря — читаємо в книжці його сина, — житє Міцкевича було би нерозвязаною загадкою. До того часу він був поетом романтичним і коханцем близьким спліну. В тюремній келії він переродив ся. Тут він навчив ся любити Польщу, що явила ся йому вся величезною тюрмою. Доси він був повен сумнівів; тепер віра перемогла розпуку і дала йому змогу показати дорогу будучим поколінням“ (Wł. Mickiewicz, op. cit. 143—184).

По виході з вязниці Міцкевич увесь свобідний час пробув у Вільні буваючи в ріжних патріотичних домах. Був також раз у своєї улюбленої, тоді вже ґрафині Путткамерової. День розстаня з нею він зробив памятним віршем, що в перекладі на нашу мову виглядає ось як:

„Геть із моїх очий!“— ‚Покорю ся від разу“.
„Геть із серця!“ — „І серце присилую я“.
„Геть із тямки моєї!“ — „Ні, сего наказу
Не виповнить тямка моя ні твоя.

„Як тінь стає довша, чим дальше по небі
Иде сонце з полудня над сам океан,
От так моя постать чим дальше від тебе,
Тим важчий на тебе насуне туман.

„На кождому місці і в кожду хвилину,
Де гравсь я з тобою чи плакав в тиші,
Я буду при тобі, бо всюди частину
Лишив я своєї душі.

„Зайдеш у задумі в самітну комору
І брязнеш навмисно по арфи струні,
То зараз згадаєш: „Як раз в таку пору
Йому я співала ті самі пісні“.

„Чи грати меш в шахи і злії пригоди
Твого короля заженуть до вира,
Подумаєш зараз: „Такі були ходи,
Як наша остатня скінчила ся гра“.

„Чи сядеш на балю спочить на мінутку,
Заким підтанешний ще бас загудів,
І місце порожне побачиш в закутку,
Подумаєш: „Він тут зо мною сидів“.

„Читати меш повість, де явно чи скрито
Кохануюпару розбила юрба, —

То згорнеш ту книжку, зітхнеш сумовито,
Подумаєш: „Боже! се й наша судьба!“

„Коли-ж їй дав автор закінченє гоже,
По злиднях коханцям дав щастє й талан, —
Ти свічку згасивши подумаєш може:
„Чому-ж так і наш не скінчив ся роман?“

„Втім блискавка в пітьмі нічній замигоче,
Від шелесту листя проснеть ся тиша,
Пугач десь застогне, в вікно затріпоче, —
Подумаєш: „Може його се душа“.

„Так в кождому місці і в кожду хвилину,
Де гравсь я з тобою чи плакав в тиші,
Я буду при тобі, бо всюди частину
Лишив я своєї душі“*).

III. У РОСІЇ 1824—1829.

Побут Міцкевича в Росії протягнув ся від кінця жовтня 1824 р. до 26 мая 1829 і розпадаєть ся на чотири етапи відповідно до місць коротшого або довшого побуту. В Петербурзї він пробув від 24 падолиста 1824 до 24 сїчня 1825, в Одессї від 17 лютого до 15 серпня 1825, коли виїхав до Криму. Вернувши з кінцем жовтня до Одесси він зараз 12. падолиста того-ж року одержав наказ їхати до Москви. Сюди прибув аж у другій половинї грудня того-ж року і пробув тут до 30 падолиста 1837 р. Зимою того року його покликано до Петербурга, а в мартї 1829 р. він одержав від царя дозвіл виїхати за границю, але перед виїздом поїхав іще до Москви, де пробув до кінця цвітня, по чім д. 20 мая виїхав із Петербурга кораблем за границю в напрямі до Гамбурга. (Ті дані беру з книжки Вл. Міцкевича, op. cit. I., ст. 185—368 passim). У Спасовича сей період житя Міцкевича передано досить побіжно, тому в отсьому роздїлї держу ся книжки Вл. Міцкевича, передаючи з неї тілько важнїйші епізоди.

До Петербурга Міцкевич поїхав разом із Францїшком Малєвским і опинив ся там д. 24 падолиста, другий день по великій повени Неви. Одним із перших Поляків, із яким він тут познайомив ся, був Йосиф Олешкевич, маляр і член Академії художеств, чоловік містично успособлений, що на кілька день проповів велику повінь у Петербурзї. Другий знайомий Поляк був також талановитий рисовник Орловский, а третїй професор сріенталїст Сенковский, якого Поляки не злюбили за його москвофільство та ненависть до Польщі. Незабаром Міцкевич мав нагоду познайомити ся

*) Сей вірш був перекладений 1899 р. і надрукований у Літ.-Наук.-Вістнику того-ж року т. VI, ст. 184—5.

також із членами російської конспірації, що мала на меті зробити в Росії державний переворот і завести коли не республіку, то бодай конституцію. Особливо близші відносини були в Міцкевича з поетом Рилєєвом та Бестужевом, що оба були в військовій службі. Російські конспіратори знаючи, що Міцкевич потерпів переслідуване за політичні змагання, не крили ся перед ним зі своїми поглядами та намірами, але Міцкевич і инші петербурські Поляки держали ся осторонь від Росіян та мало добра надіяли ся від їх конспірації.

З урядового боку їм предложено, аби вибрали собі місце служби. Міцкевич і Малєвский вибрали Одессу, що тоді була визначним центром польського елєменту для цілого т. зв. Південно Західного краю і де пробували звичайно найзаможнійші та найосвіченійші польські родини з Волині, Поділя та Вкраїни. Міцкевича призначено на вчителя в одеськім лїцеї, а Малєвский мусїв приняти місце в канцелярії губернатора гр. Воронцова. Дорога з Петербурга до Одесси, майже 1500 верстов і до того зимою, була нелегка річ, і тому Малєвский мусїв купити в Петербурзї тарантас, до якого брали по дорозї почтові коні, купив для обох вовчі шуби та й ще шкіру медведя на ноги. Їхали через Вітебск, Могилїв, Чернигів, Київ, Єлисаветград до Одесси. В Київі станули д. 4 лютого і мусїли ще далї їхати саньми. До Одесси доїхали д. 17 лютого. Тут перед Міцкевичем розкрив ся новий для нього світ. Після петербурських вільнодумців (Мартінїстів) та конспіраторів тут йому довело ся стикати ся з високими достойниками державними та з членами польської арістократії. „Одесса була тоді головним торгом збіжа для шляхти подільської, волинської та вкраїнської, що жила на широкій стопі, тому Міцкевич і Малєвский незабаром опинили ся в вирі ненастанних забав“ (Wł. Mickiewicz, op. cit. I, ст. 208). До викладаня в лїцеї Міцкевича не покликано, хоч визначено йому плату 600 рублїв річно. Але уряд, що одержав уже деякі відомости про конспірацію в російськім війську, особливо в південній Росії, вже в лютім змінив постанову що до оселеня Міцкевича в Одессї; він мав одержати місце в якійсь російській губернії, яку сам собі вибере, і занятє також инше, якого сам зажадає (тамже ст. 211).

Найвизначнійшою урядовою фігурою в Одессї був тоді граф Вітт, син польського генерала, воєнний губернатор т. зв. Новоросійського краю. Міцкевич та Єжовский представили ся йому як кандідати учительського стану, а граф живучи переважно в польськім товаристві та провадячи отвертий сальон, просив їх часто до себе в гостину. На се впливав головно Малєвский, що був секретарем при губернаторі і жив у його домі. В сальонї гр. Вітта Міцкевич познайомив ся з незвичайною в своїм роді дамою Каролїною Собань-

ською, вродженою ґрафянкою Ржевускою, що по смерти свойого першого мужа вийшла замуж за ґр. Вітта, потім за ґенерала Чирковича, а на решті за французького письменника Юлія Лякруа, властиво Ротшільда. Се була дама незвичайно товариська, розмовна та охоча до забав, і не диво, що також Міцкевич почув до неї симпатію. В її альбом вписав він вірш, що в перекладі на нашу мову виглядає ось як:

Судьбами ріжними в вир світа кинені
Стрічаємо ся ми, як ріжні два човни.
Твій в барвах все нових та в панцирі мигоче,
Шовками вітер ловить, брилянтами блискоче,
А мій на волю бурі та морських страшил
Несеть ся без стерна з останками вітрил.
Як черв таємний грудь наскрізь йому пропоре,
І звізди в тьму зайдуть, компас я кину в море.
Розминемось. Чи ще стрінемось? Не ворожу.
Ти не шукати-меш мене, а я тебе не зможу.[1]).

Вони справді не зустріли ся ніколи більше, хоч пані Собаньска, пізнійша пані Лякруа, жила і вмерла в Парижи.

До неї мабуть також звернений вірш п. з. Niepewność, якого переклад подаю тут:

Як тебе я не бачу, не зітхаю й не плачу,
Та коли оглядаю, змислів теж не теряю.
Та коли надто довго я тебе не видаю,
То чогось менї треба, когось бачить бажаю.
І менї в серці туга те кидає питанє:
„Чи ти тілько подруга? Чи се може коханє?“

Як з очий менї щезнеш, я не можу й на мить
У душі своїй любий образ твій відновить;
Та про те почуваю я нераз мимохіть,
Що він тут ненастанно в тузї моїй стоїть.
І так знов менї туга повторяє питанє:
„Чи ти тілько подруга? Чи се може коханє?“

Хоч терпів я немало, не забаг нї на цаль,
Щоб іти перед тебе, виливати свій жаль;
Та йдучи без мети, хоч не знав я дороги,
Сам не знав, як в твої заходив я пороги.
Аж при входї журба задає знов питанє:
„Чи се тілько дружба? Чи се може коханє?“

Для здоровля твого я житя не скупив би,
І по твій супокій я до пекла вступив би.

---

[1]) Переклад написано д. 22 жовтня 1913.

Хоч палкої жаги нема в серденьку моїм,
Щоб здоровлям я був для тебе й супокоєм,
Все таки я собі повторяю питанє:
„Чи я друг лиш тобі, чи се може коханє?“

Як долоня твоя лиш спічне на моїй,
Обіймає мене якийсь любий спокій.
І здаєть ся, що сном легким скінчу житє.
Та живійше мене будить серця битє,
І менї голосне задає знов питанє:
„Чи се приязь лише, а чи може коханє?“

І коли пісню сю я для тебе складав,
Віщий дух мабуть сам моїм духом владав,
І не зчув ся я з диву, й було не втямки,
Як зложили ся рими, полили ся думки.
І отсе на кінцї знов кладу я питанє:
„Чи натхнула мене лиш дружба, чи коханє?“

З сею дамою в товаристві гр. Вітта та її мужа, а татож гр. Генрика Ржевуского, її брата, Міцкевич лїтом 1825 р. відбув подорож на Крим, якого значну часть звідав кінно та пішо, і якого вражіня переробив поетично в своїх „Кримських сонетах“. Гр. Генрик Ржевуский, що пізнїйше здобув собі славу як визначний польський повістяр, був добрим оповідачем і між иншими фацеціями з житя польської шляхти оповів йому також пригоду одного пана з жінкою та її любовником, яку Міцкевич обробив у своїй балядї „Czaty“. Вернувши з Криму Міцкевич не довго вже пробував у Одессї. В осени того самого року він познайомив ся на короткий час із панею Залєскою, якої щире привязанє до нього зродило в його душі образ Альдони, героїнї його поеми „Konrad Wallenrod“. Можливо, що був би пробув у тім містї ще довше, бо в Москві, куди мав поступити на службу до мінїстерства заграничних справ, не було для нього вакантного місця. Та ректор віленського унїверсітету Пелїкан почувши про його побут у Одессї та боячи ся його впливу на тамошнє польське товариство, своїми доносами прискорив його висилку до Москви. В день відїзду д. 29 жовтня 1825 р. Міцкевич із жалем покидаючи Одессу написав вірш, який подаю тут у перекладї на нашу мову:

Що ж, хоч кину сей город, хоч з очий би зникли
Жильцї ті, що до мене серцем не привикли,
Про мій виїзд нїхто тут не буде в жалобі,
Нї одної слезини не лишу по собі.

Чого-ж той жаль невчасний став перед мною?
Ще раз до самітного вертаю покою,
Немов про щось забувши. Зір мій невиразний

Ще раз верта й прощає сей покій приязний,
Ті стїни, що так много ночий, ранків много
Безцїльного зітханя слухали мойого.

При тім вікнї як часто вечір проводив я,
Виглядавши й не знавши, де й за чим тужив я!
Встаю, як нудно стане в низ глядїти з дому;
Стук кроків в самотинї чуєть ся самому —
Все від дверий до дверий кроків безупинних...
Числю, як мірним тактом стукає годинник,
Або хрущик-стукачик в дереві укритий
Стука до жінки, мов би хтїв поговорити.

В ночи менї сни снились приємні, привабні.
Ось і ранок! Чекають візники нахабні.
Їдем! Як без витаня вступав в ті пороги,
Так їду без прощаня. Щасливі дороги!

Тямлю, за молодих лїт з любої країни
Від любих другів і від милої дївчини
Я їхав і дивив ся, як між деревами
Мене прощали друзї, махали хустками, —
Я плакав. Любо плакать, як серце горяче;
Байдужна старість сто раз болючійше плаче.

Мре легко молодий. Ще світа він не знає,
Прожить в душі братів та другів він гадає;
Та старець, що вже з віч йому зійшла полуда,
Не вірить нї в людські, анї в надлюдські чуда;
Зневіривши ся в світї і в самому собі,
Знає, що весь на віки він замкнеть в гробі.

Як полем, що під осїнь ще з цвітків не голе,
Мандрівне пролїтає перекотиполе,
Далеко здуте вітром з корінця сухого,
Хоч напіткає рожу й у корча цїпкого
Спочить захоче й мертві вплутає долонї,
Та вітер вирве знов і пожене в розгонї, —

Так я імя незнане й чужоземні мощі
Носив на многолюдні вулиці ті й площі;
Рої дївчат хороших зустрічав я що-дня...
Чи з них котра захоче пізнати приходня?

Метелика хлопчина гонить у розпалї...
Зловив, зирнув і кинув. „Лети собі далї!“
Летїм! На щастє крил не бракне ще й поету.
Летїм і більш нїколи не знижаймо лету! *)

*) Написано в Одессї д. 29 жовтня 1825. Переклад писано д. 2 жовтня 1913. У перекладї я додав рядки 19 і 33 для доповненя строфічної будови.

Ідучи до Москви, куди перед тим уже переїхав його товариш Фр. Малєвский, Міцкевич кілька днів пробув у Харкові, де в нього був знайомий Данилович, тоді професор харківського університету, відомий видавець руського літопису. Прибувши до Москви по цїломісячній подорожи Міцкевич довідав ся про сумний конець російської конспірації, що скінчила ся невдалим вибухом д. 25 грудня 1825 р. і повішенєм пятьох головних дїячів: Пестеля, Рилєєва, Бестужева, Муравйова, та висилкою на Сибір цвіту російської аристократії.

В Москві побут Міцкевича з його товаришами Малєвским та Єжовским, що довший час жили на спільній квартирі, був зразу досить важкий та неприємний. Кватира була невигідна, зимою докучав їм холод, а надто Міцкевич та Малєвский, хоч числили ся нїби то в урядовій службі, не мали нїякого занятя і для того не могли навіть відживляти ся порядно. Після роскішних ґубернаторських обідів у Одессї вони зійшли на вбогу домашню кухню, при якій їм доводило ся задоволяти ся цїлими тижнями борщем, капустою та сирниками, які приготовляв звичайно сам Малєвский. Відносини одначе поправляли ся звільна в міру того, як Міцкевич при помочи Малєвского знайомив ся з визначними дїячами московського урядового та літературного світа. Першим із таких знайомих був Микола Полєвой, редактор журнала „Московскій Телеграфъ", у якого домі збирали ся виднїйші представники російского романтізму. Тут Міцкевич познайомив ся з князем Петром Вяземским, приятелем Пушкіна, а сей улекшив йому вступ до домів пані Єлаґіної, матери братів Киреєвских та княжни Зинаіди Волконської. В сальонах тих домів Міцкевич мав нагоду зійти ся також із Пушкіном, що якийсь час пробував у Москві, та з визначними в тім часї російськими поетами Жуковским, Козловим, Веневітіновим та Барятінським. Пушкін відносив ся до Міцкевича з великою пошаною; йому, що вчив ся в молодости дуже мало, імпонувало ріжностороннє та основне знанє Міцкевича, не говорячи вже про його незвичайний поетичний талант, якому Пушкін признавав висшість від свого власного. Яке вражінє робила поява Міцкевича на світочів тодїшньої московської інтелїґенції, досить буде навести свідоцтво Полєвого. „Хто тілько зблизька пізнав Міцкевича, кождий полюбив його, а полюбив не як поета, бо не богато було таких, що могли читати його поезії, але як чоловіка з незвичайними духовими прикметами, що притягав до себе висотою своїх поглядів, величезною всесторонністю знаня та особливою, йому тілько властивою добродушністю. Його зверхнїй вигляд був дуже принадний і гарний. Препишні перстенї чорного волося покривали його чудесно модельовану голову, отїняючи з легка широке, задумою назначене чоло, з під якого чорні, повні виразу очи миготїли

брилянтовим світлом; ніс гарний і досить довгий свідчив про незвичайну силу його проникливости. З усім тим у його поставі та кождім руху його лиця була незвичайна простота, на щоках дівочий румянець, що часто проясняв ся незвичайно роскішним усміхом, який можна бачити тілько на лицях ідеальної доброти. Такий був Міцкевич у нормальнім, безжурнім стані свойого духа. Та коли випадало, що біжуча розмова зацікавила його, а особливо коли почутє якоїсь правди або високої ідеї хотїло силою вирвати ся з його грудий, тоді його обличє набирало зовсім иншого виразу, він робив ся правдивим чародієм і поривав своїх слухачів чаром блискучої та вітхненої імпровізації, хоча в нашім товаристві, зложенім із самих Росіян, він говорив звичайно по французьки“[1]).

В серпні 1826 р. відбула ся в Москві коронація царя Николая зі звичайною в таких випадках прилюдною учтою для людової юрби, що зібрала ся в числї коло 30.000; ся учта закінчила ся тим, що козаки мусїли нагайками розганяти підохочених гостий, що дерли ся та били ся за наставлені для них страви, напої та предмети. Надії польських вигнанців на царську амнестію з приводу коронації не збули ся. Міцкевич не маючи урядового занятя в своїй кватирі займав ся переважно поезією. В осени 1826 р. він видав у Москві маленьким та дуже гарним томиком свої „Сонети кримські“, а в тім-же часї писав та викінчував поему „Konrad Wallenrod“. Сонети дуже подобали ся освіченим Росіянам у Москві, коли натомість варшавські коріфеї застарілого клясіцізму вважали їх виплодами литовської некультурности та божевіля. В кінцї падолиста 1827 р. Міцкевич одержав дозвіл із Москви переїхати до Петербурга.

Із жіночих знайомостий Міцкевича в Москві треба згадати ще співачку Марію Шимановску, яка в падолистї 1827 р. приїхала туди давати концерти. Вона мала вже 37 лїт, жила в розводї з мужем і мала при собі троє дїтий, у тім числї дві дочки Гелєну та Целїну. Міцкевич і Малєвский швидко зробили ся майже щоденними гістьми в неї; по кількох роках Малєвский оженив ся зі старшою, а Міцкевич із молодшою дочкою. В Москві ані один із них не думав про женячку, вже хоч би тому, що жаден не мав забезпеченого становища. Може найсильнїйше вражінє з усїх жіночих знайомостий від часу розлуки з Марилею зробила на Міцкевича панна Каролїна Єнїш, Нїмка з роду, що одначе володїла однаково добре польською та російською мовою, як і нїмецькою, дівчина незвичайно талановита, навіть не без поетичного таланту, що при тім уміла також добре малювати та рисувати. Вона два рази рисувала портрет Міц-

---

[1]) Гл. Живописная Русская Бібліотека 1858 ч. 10., статя К. Полевого. Цітую з книжки Вл. Міцкевича т. I, ст. 245—6.

кевича, перекладала деякі його твори на нїмецьку мову, і при нїй більше нїж при якій иншій Міцкевич почував, що міг би з нею бути щасливим. Вона зі свого боку була на стілько щира та сміла, що перша визнала йому свою любов. При першім побутї в Москві Міцкевич не зважив ся на рішучий крок, а коли по тім у р. 1828 другий раз приїхав до Москви, було вже за пізно.

В Петербурзї другим разом Міцкевич пробув більшу половину 1828 р., знов без урядового становища. Знайомі осягнули лише стілько, що йому обіцяно професорську катедру в лїцеї в Кременцї. Найважнїйшим фактом у його житю в тім роцї було виданє поеми „Konrad Wallenrod“ у Петербурзї. Ся поема зробила в своїм часї величезне вражінє і мала великий вплив на пізнїйші поколїня польського народа. Зміст її передає Спасович (op. cit. ст. 504) ось як: „Поема розпочата в Одессї, здобула авторови велику славу в Росії, де вона швидко розширила ся в многих перекладах. Тема була нїби історична, далека від усякого звязку з польсько-російськими відносинами: боротьба нїмецького закону хрестоносців із поганською Литвою. Заснований тілько для наверненя Литви на христіянство той орден тратив рацію свого істнованя, коли великий князь литовський Ягайло охрестив ся та оженив ся з польською королевою Ядвіґою. Саме перед тою злукою Литви з Польщею великий магістер ордена Конрад Валлєнрод облягав Вільно невміло та лїниво і був побитий витративши великі фонди ордена на той похід. Міцкевич усунув із своєї теми всяку участь польського елєменту і зробив Валлєнрода родовитим Литовцем Альфом, якого в молодих лїтах Нїмці взяли в неволю та виховали по нїмецьки та по христіянськи. Альф про те лишив ся вірним свойому племени та своїй вітчинї і вступив до ордена з тою метою, аби здобути власть та гідність великого магістра, а тодї зрадою підкопати орден і знищити основи його істнованя. В ту епічну тему Міцкевич уставив любовну історію. Взятий до неволї Литовцями Конрад дістаєть ся на двір литовського князя Кейстута і тут знайомить ся з його дочкою Альдоною. Під його впливом вона приймає христіянство, а коли він вернув знов до Нїмців, вона потайно переходить також на нїмецьку теріторію, осїдає як пустельниця не далеко столицї ордена Марієнбурґа, і дає там живцем замурувати себе в одну містову вежу, аби бути близько свойого улюбленого. Валлєнрод дізнаєть ся про се, приходить часто в ночи під вежу та розмовляє з Альдоною, але увільнити її не має наміру. Ставши великим магістром він починає війну з Литовцями, і хоч перед тим у многих містах Европи визначив ся незвичайною хоробрістю та лицарським духом і тілько задля того був вибраний магістром, аби до решти завоювати Литву, тепер веде війну зовсїм невміло, а запровадивши військо се-

ред зими аж під Вільно, лишає його без проводу і вертає до Марієнбурґа. Тут його зараз досягає пімста законового суду, але виконанє смертного приговору він упереджує самовбійством, заживаючи отрую і кидаючи судіям під ноги свій законний плащ зі словами: „Oto są grzechy mojego żywota!“ „Тема поеми — пише далї Сп. — наводить на думку про оправданє та апотеозу зради і про піднесенє фанатика до тої міри опанованого своєю ідеєю, що для нього всї способи, навіть неморальні, однакого добрі“. Варто навести про сю поему слова самого її автора та його сина, в якого книжцї (I, ст. 305) читаємо ось що: „Богато говорено про сю поему. Не думаю полємізувати з тими, що в імя релїґії та моральности протестували проти апотеозованя ненависти й зради. Сам Міцкевич перечив, аби „ненависть можна назвати ідеєю “. Ненависть — виплід гнету. До одної знайомої Міцкевич писав: „Ваша увага про христіянство Конрада живе, а потім занедбане, дуже глубока. Моя помилка в плянї, що з часом змінив ся“. Плян автора змінив ся силою самої конечности. Йому бажало ся дати не сам тілько витвір уяви. Польща може видати з себе спасителя благороднїйшого, нїж Конрад Валленрод, але Росія в Польщі може плодити тілько Валленродів. У душі Альфа, доступній для світла христіянської правди, вид безмежного самолюбства закону хрестоносцїв придавлює всї христіянські почутя. Як у духах самих Росіян царізм висушує остатню краплину співчутя, про те свідчить російський нігілїзм. Поет не думав про апотеозу зради, а тілько вказував льогічні наслїдки гнету. Абсолютна держава, се кузня зради. Валленродізм примусовий для Поляків у Росії. Примусовий для бідної польської дитини, якої уста в школї мусять хулити власну вітчину, для якої її серце почуває почесть; примусовий для родичів, що мусять оказувати радість вивішуючи хоругви та освічуючи вікна в день царських іменин, коли в їх душах панує жалоба; примусовий для польської публїки, яка в театрі мусить уставати з місць, коли музика заграє гимн: „Боже царя храни!“ Доки на цїлім просторі давньої Польщі щоденне пониженє через ворога являєть ся щоденним хлїбом Поляків, доти проклятя Конрада Валленрода будити муть відголос у польських душах“.

Свої уваги про сей період Міцкевичевого житя Сп. кінчить ось якими словами: „З появою Валленрода романтізм рішучо запанував у польській літературі. В Валленродї молоде поколїнє знайшло поетичний вираз для своєї задачі, що являла ся йому ще в дуже неясних обрисах: бороти ся кождому з окрема зі своєю судьбою, не вважаючи на нерівність сил. Дійшло до того, чого більш усего бояли ся розумні патріоти (вони переважно були також кляссіки): місце розуму заняло чутє, провідницею людий стала поезія, що підій мала їх на неможливі, велитеньскі задачі, і нарещтї на полїтичне відбудованє Польщі“.

Перед відїздом із Петербурга Міцкевич написав ряд поезій, із яких найважнїйші „Farys“, написаний на честь еміра Ржевуского, вітця знайомих йому з Одесси брата й сестри Ржевуских, а присвячений російському поетови Козлову, баляди „Czaty“, „Ucieczka“ та „Renegat“, і перерібка з арабського „Szanfary“. В тім часї слава Міцкевича розійшла ся широко по Европі; його перші твори передруковано у Львові (Кримські сонети), в Кракові (Конрада Валлєнрода), в Познанї та Парижі (збірні виданя). З познаньського та париського видань одержав Міцкевич досить значний як на ті часи дохід, і міг не тілько поплатити свої довги, але по троха також запомогти своїх бувших товаришів, засланих на далеку чужину, Зана, Чечота та инших. Він приступив до нового виданя своїх творів у Петербурзї, яке було попереджене острою відправою критикам та рецензентам його творів, особливо варшавським. Задля деяких трудностий, що робила йому цензура з виданєм Конрада Валлєнрода, Міцкевич уважав потрібним при кінцї передмови до того нового виданя зазначити, що воно виходить „у столицї монарха, який із усїх королїв землї числить у своїй державі найбільше племен та язиків. Як отець усїх він запевняє всїм свобідне посїданє дібр земних і дорожших іще дібр моральних та духових, не тілько лишає своїм піддaним їх віру, звичаї та мову, але навіть загублені або близькі до затрати памятки давнїх віків, як спадок належний будущим поколїням, велить видобувати та зберігати. Його щедрістю запоможені вчені їдуть у далекі дороги для висліджења та захованя памяток фінських; його опікою відзначені товариства наукові слїдять та розвивають давню мову Лєттів, побратимців Литви. Нехай імя Вітця тих народів у всїх поколїнях буде славлене однаково всїми язиками! Ся похвала царя Николая як вітця й опікуна Фінів та Лотишів виглядає на гірку іронїю, якої очевидно не доглянула тодїшня цензура. Син поета пише про неї (op. cit. I, ст. 346), що автор похвалив царя за прикмети, яких йому найбільше не ставало.

Те нове виданє Міцкевичевих творів вийшло в лютім 1829 р. У мартї того-ж року Міцкевич виїхав до Москви, де пробув до кінця цвітня. В маю вернув до Петербурга, де тим часом йому вироблено дозвіл виїзду за границю. Він виїхав із Кронштату д. 27 мая англїйським пароплавом і попрощав Росію на завсїгди.

III. НІМЕЧЧИНА И ІТАЛЇЯ 1829—1831.

Перші етапи подорожі Міцкевича по західній Европі в статї Спасовича збуто дуже коротко. „Метою поїздки була Італїя, потрібна поетови для довершеня артистичного образованя. З Гамбурґа він заїхав до Ваймару поклонити ся Ґетому, а відси подав ся до Риму“ (op. cit. ст. 505). Із дру-

гого тому праці Владислава Міцкевича подаю тут дещо докладнїйше про ту подорож, що обіймала час від кінця мая до 25 вересня 1829 р. Виїзд Міцкевича з Росії був важною подїєю в його житю. Він міг вирвати ся з клїтки, яка вязнила його доси, і всї знайомі могли надїяти ся від нього нових вітхнень і свобіднїйших полетів творчого духа. Сему почутю дав вислов не жаден земляк Міцкевича, але російський письменник Полєвой, який у російськім часописї „Московскій Телеграфъ“ у мартї 1829 р. написав між иншим: „Міцкевич покидає Росію та їде до Італії. Нові вітхненя чекають його на руїнах Риму та на могилах великих людий. Його земляки й далекі приятелї ждати муть від нього нових пісень і продовженя його прегарних творів. Крім ґенія має він на диво широку освіту та знайомість усяких лїтератур. Не говорю сего з чемности, але з переконаня, що хвала Міцкевича буде тривка. Не з дитячого запалу називаю його великим поетом, бо поважний голос критики признає йому вінець безсмертности. Коли замовк Ґете, а Байрон зійшов із поля, Міцкевич — можемо гордити ся тим — лишаєть ся не тілько першим поетом Польщі, але майже першим із усїх живучих тепер поетів. Wallenrod, Dziady, Sonety, Farys — се плоди творчої уяви, яким нїчого рівного не може протиставити анї один із теперішнїх поетів Анґлії, Нїмеччини, Франції та Італії. Нехай Провидїнє благословить того молодого орла, що в своїм летї підносить ся під небо!“[1]).

Д. 1 червня Міцкевич висїв із корабля в пристани Гравемінде, відси зараз поїхав до Любеки, а відси до Гамбурґа, де пробув чотири днї. Дня 6 червня був уже в Берлїнї, де задержав ся до половини червня і був предметом численних овацій та угощень серед тамошньої польської кольонії. Він бував на унїверсітетських викладах славного фільософа Ґеґеля та історика французької революції Ґанса, познайомив ся з многими Поляками з Познанщини, між иншими також із польським фільософом Лїбельтом, істориком польської лїтератури Цибульским та молодим поетом Стефаном Ґарчиньским, який під його впливом від нїмецької фільософії навернув ся до польської поезії.

З Берлїна Міцкевич поїхав до Дрездена, що видав ся йому далеко милїйшим від столиці пруського королївства. Тут познайомив ся він між иншими з ґенералом Князєвичем, що дослужив ся ґенеральства в війську Наполєона і був комендантом одного з польських легіонів. У половинї липня він вибрав ся до Саксонської Швайцарії, а відси заїхав до Праги, де познайомив ся з Вацлавом Ганкою та иншими чеськими письменниками, і так переняв ся чеською історичною традіцією, що задумав написати драму п. з. „Жіжка.“ З Праги заїхав до Карльсбаду, де пробув до 13-го серпня,

[1]) Wł. Mickiewicz, Żywot Adama Mickiewicza, т. II. ст. 2.

і значно поправив своє здоровлє, а відси через Марієнбад, Хеб та Франценсбад переїхав до Ваймару, аби відвідати там найбільшого тоді нїмецького поета Йогана Вольфґанґа Ґете. Найбільшою рекомендацією для польського поета перед нїмецьким була його знайомість із співачкою Шимановскою, якої Ґете був великим прихильником. Побачивши ся з Міцкевичем та його товаришем Едвардом Одиньцем Ґете промовив до них по французьки: „Il m' est trés agréable de voir les amis de M-me Szymanowska, qui m' honore aussi de son amitie. Elle est charmante comme elle est belle et gracieuse comme elle est charmante".[2]) Ґете мало знав про польське письменство та його розвій, та все таки знав уже на стілько, що міг сказати до Міцкевича, що він стоїть на чолї нового напряму в тім письменстві. Міцкевич пробув у Ваймарі до кінця серпня, відси поїхав до Франкфурта, а відтам Реном до Могунції та Коблєнції. Д. 6 вересня він із Одиньцем зупинили ся в Боннї, де відвідали Авґуста Вільгельма Шлєґеля, відомого перекладача творів Шекспіра, який у р. 1805 відбув подорож до Швеції та до Росії в товаристві французької письменницї пані Де Стаєль. Мабуть оповіданє Шлєґеля про те, як їх у Росії на почтових стаціях із наказу мінїстра російські чиновники зустрічали в ґальових унїформах, зі шпадами при боцї та з відкритими головами, дало Міцкевичеви привід до іронїчного натяку на нїмецького вченого, що хвалить ся російськими ордерами й за те хвалить царя (пор. поему Міцкевича „Петербурґ" ст. 220, рядки 778-783).

Д. 25 вересня Міцкевич почав у ранцї серед мряки та дощу з верхівя Альп спускати ся на італїйську землю. Подорож у тих часах ішла звичайно возами, а дуже часто на трудних місцях треба було переходити пішки. Дорога вела його через Медіолян та Падву до Венецїї, де Міцкевич станув над вечір д. 7. жовтня і пробув несповна два тижнї. Д. 20 жовтня він вибрав ся через Падву, Феррару та Больонїю до Фльоренції. Тут він кілька разів був гостем у російського посла кн. Ґорчакова, до якого вступ знов виєднала йому рекомендація пані Шимановскої. Д. 14 падолиста він вирушив до Риму, де станув д. 18. Тут перша його візіта була у знайомої йому ще з Москви княжни Зинаіди Волконської, яка зараз д. 20 падолиста представила його тамошньому російському послови кн. Ґаґарінови, великому прихильникови Поляків. При помочи тих Росіян Міцкевич міг у Римі познайомити ся з найчільнїйшими членами італїйської та инших арістократій, з артистами та письменниками. Між артистами, яких тут мав нагоду пізнати Міцкевич, був російський маляр Брюлов, пізнїйший учитель і приятель Т. Шевченка, французький маляр Орас Верне та данський різьбар Тордвальдзен. Найважнїйші для Міцкевича в тім часї були оживлені зносини з ро-

---

[2]) По нашому се значить: „Менї дуже приємно бачити приятелїв пані Шимановскої, яка робить менї честь своєю приязню. Вона однаково чарівна як і вродлива, і однаково ґраціозна як і чарівна".

диною галицького графа Анквіча, що від р. 1827 пробував у Італії з жінкою та дочкою Евою Генріетою задля її слабого здоровля, а також із двома Росіянками Хлюстіними, матірю Вірою та дочкою Анастазією, що також жили в Римі для поратованя здоровля. Обі ті Росіянки визначали ся незвичайною на ті часи освітою та товариськими талантами і причиняли ся богато до того, що Міцкевич міг у Римі жити в високій сфері духового житя серед ненастанних розривок та прогульок у добірнім товаристві.

Те, що оповідає В. Спасович про побут Міцкевича в Римі, буцім то там він „серед равтів та прогульок із археольогами та любителями штуки пережив свій другий роман", та буцім то „Генрієта Анквічівна закохала ся в вітхненого поета, хоч її неприємно разив усміх Байронівського сарказму на його устах і вона вважаючи його маловіром молила ся за його наверненє", і нарештї буцім то „мати була настроєна корисно для Міцкевича, але гордий отець анї чути не хотїв про його подружнїй звязок із його дочкою", — полягає на цїлім ряді непорозумінь та видумок Міцкевичевого товариша Одиньця та самої Еви Генрієти Анквічівни, яка в пізнїйших лїтах видумала любовний звязок свій із Міцкевичем, якого на правду не було. Се все пояснено в праці кс. Яна Сємєньского п. з. „Ewunia", який на основі родинних паперів тої дами виказав безосновність її пізнїйших записок (пор. Wł. Mickiewicz op cit. т. II, ст. 65—70).

При посередництві кн. Волконської мав Міцкевич нагоду в грудні 1829 р. познайомити ся з родиною помершого вже тодї цїсаря Франції Наполєона I, що жила тодї в Римі, а власне з його матірю королевою Гортензією, з його братом Жеромом, бувшим королем Вестфалії, якого бачив уже малим хлопцем у Новгородку 1812 р., та з його сином Людвіком Наполєоном, пізнїйшим цїсарем Франції, який мав тодї 21 рік. Міцкевич до кінця свойого житя заховав горячу симпатію до Наполєона та його родини, і мабуть останнїм його писаним твором була латинська ода до Наполеона п. з. „Ad Napoleonem III. Caesarem Augustum ode in Bomarsundum captum."[1]).

Рік 1830 почав ся для Міцкевича нерадісними звістками з рідного краю, відки донесено йому про смерть філяретів Соболевского та Кипріяна Дашкевича, а надто про придирки уряду до братів Міцкевича, на яких понакладано грошеві кари за належанє до тайних звязків. Його матеріяльне положенє не було так тривко забезпечене, як йому з разу здавало ся, бо зачна часть накладу другого петербурського видання його творів, вислана на продаж до Кременця, пропала в дорозї і причинила йому страту більше як на 1000 рублїв. Не мало гризоти причиняли йому також неправдиві та необережні звістки про нього та про його дїяльність у фран-

[1]) Текст тої оди та її переклад на польську мову див. виданє Г. Бігеляйзена Dzieła Adama Mickiewicza т. IV. ст. 350–352.

цуських часописах, що на його думку могли не тілько пошкодити його своякам та товаришам у Росії, але й йому самому замкнути поворот до рідного краю. Одним із ширителів таких звісток був невтомний писака Лєонард Ходзько, молодий іще тоді виходець із Литви, що пізнїйше став наступником Міцкевича на катедрі славянських лїтератур у Collége de France у Парижі. На основі його інформацій із Парижа з нього незадоволений був Лєлєвель, що тоді жив у Варшаві і через знайомих у листах докоряв Міцкевичеви за його буцїм то невдячність супроти земляків та легкодушне траченє гроший. Потїхою для Міцкевича була нова стріча зі Стефаном Ґарчиньским, що задля хороби легких прибув до Риму д. 3 марта і з яким Міцкевич міг говорити свобіднїйше та щирійше, нїж із Одиньцем, що дуже часто не розумів його висловів і допускав ся недіскрецій у листах та принагідних публїкаціях, що все тоді могло кождому російському підданому наробити богато клопотів. Того самого року познайомив ся Міцкевич також із голосним американським повістярем Фенїмором Купером, старшим від нього о 7 лїт, що прибув до Риму зі своєю дочкою одиначкою. Купер заохочував Міцкевича загостити до Америки, і можливо, що тоді блиснуло йому щастє одружити ся з богатою Американкою, але се був лише хвилевий блиск, що згас перед Міцкевичем за хмарами тютюну, який він від молодих лїт пристрастно курив із люльки Він почав думати про подорож до Палестини та до Арабії, а на відносини в Польщі глядїв досить скептично. Владислав Замойский, що познайомив ся тоді з ним у Римі, пише в своїх споминах, що Міцкевич „остро осуджує виступи варшавської опозіції, яка очевидно шукає взірців у недоваренім французькім парляментарізмі, і вболїває над евентуальною боротьбою (властиво над плянованим тоді повстанєм проти Росії), бо чує в нїй боротьбу нерівну, неможливу, що доведе до нехибного погрому“ (Wł. Mickiewicz op. cit. II, ст. 100).

Замісь на далекий Схід, Міцкевич із Одиньцем д. 6 мая вибрав ся до Неаполя. Тут він близше зійшов ся з гр. Александром Потоцким, українським маґнатом, що прибув до Риму в початку лютого. Сюди прибули також пані Хлюстіни. Не вважаючи на приємне товариство Міцкевич почував неспокій і д. 15 мая сам без супроводу вибрав ся кораблем до Сіцілії. Побув там одначе недовго, звідав тілько міста Палєрмо та Мессіну і д. 24 мая був уже знов у Неаполї. Тут польське товариство проводило час на прогульках у прегарні та історично памятні околиці, а Міцкевич перший раз по своїм приїздї до Італії тут узяв ся за перо і переклав Ґетого романсу „Kennst du das Land?“.

Так минув місяць. Д. 20 червня Міцкевич був уже з поворотом у Римі, а д. 1 липня вибрав ся мабуть без нїякого виразного пляну до Швайцарії, аби провести лїто в горах. Подорож ішла помалу, з перестанками через Фльоренцію,

Пізу, Ґеную, де Міцкевич здибав ся з сином Ґетого Авґустом, через Медіолян і далї через Альпи до Женеви, де Міцкевич опинив ся д. 31 липня. Тут він дізнав ся від панни Анастазії Хлюстіни про липневу революцію в Парижі. Панна Хлюстіна памятаючи, як Міцкевич у Римі пророкував близький упадок Бурбонів у Франції, з ентузіязмом клякнула перед ним держачи в руках французьку ґазету, і скрикнула: „Хвала пророкови!“

В Женеві найважнїйшою подїєю треба вважати стрічу Міцкевича з Зиґмунтом Красїньским, тодї ще молодим учеником, що пізнїйше мав стати одним із найвизначнїйших польських поетів. Отець Зиґмунта, ґенерал Вінкентій Красїньский, жив у Варшаві в приятельських зносинах із тамошнїми клясіками, і молодий Зиґмунт виріс у тій атмосфері. Не диво, що стріча з Міцкевичем мусїла мати на нього немалий вплив. У листї з д. 11 серпня він ось як описує сю стрічу: „Я бачив ся з Одиньцем, який представив мене Міцкевичеви. Той приняв мене дуже чемно. Він дуже блїдий і слабий, середнього росту, худого лиця, але його риси гарні, спокійні, мелянхолїйні. Сам він холодний, понурий, виглядає на дуже розсудного чоловіка. Я уявляв собі його зовсїм инакше. Дивну уяву робимо собі не раз про людий, яка щезає по їх пізнаню“. Мабуть щось тягло молодого Красїньского до Міцкевича. В дд. 14—30 серпня вони в чвірку — Міцкевич і Одинець, молодий Красїньский та його ментор Якубовский відбули двотижневу прогульку в околиці Женеви, до Монтре, Чілльонського замку, Інтерлякена, Лявтербруннена, до озера Чотирьох кантонів, Люцерни та Берна. В часї тої подорожі Красїньский д. 21 серпня записав у своїм дневнику ось що: „Міцкевич троха оживив ся і лїпше познайомив ся з нами. О, які хибні були осуди про нього в Варшаві! Він широко вчений, володїє мовами польською, французькою, італїйською, нїмецькою, анґлїйською, латинською та грецькою. Розуміє дуже добре европейську полїтику, історію, фільософію, математику, хемію та фізику. З лїтературою може нїхто в Польщі так не обізнаний, як він. Чуючи, як він говорить, здаєть ся, що він читав кожду книжку. Про кожду річ говорить розсудно та поважно. Звичайно він сумний і задуманий; нещастя вже вирили зморщки на його 30 лїтнїм чолї. Все спокійний, але з очий видно, що кинена искра запалить огонь утаєний у грудях. Видав ся менї ідеалом чоловіка вченого та в повнї ґенїяльного“ (Wł. Mickiewicz, op. cit. II, ст. 131). А скінчивши прогульку Красїньский записав ось що: „Загалом ся подорож була менї приємна, а товариство Міцкевича дуже корисне. Від нього я навчив ся холоднїйше, красше та безстороннїйше дивити ся на дїла сего світа і позбув ся многих пересудів, упереджень та фальшивих поглядів, і се певно буде мати на цїле моє дальше житє добрий і благородний вплив“. А до свойого вітця троха пізнїйше, д. 22 жовтня він написав: „Ча-

сто видав я Міцкевича. Розмови з ним освітили мене богато в літературі та фільософії. Прошу вірити, що се не сторонність, а тілько правда. Той чоловік стоїть на висотї европейської цівілїзації і дуже добре вміє погодити суху дійсність житя з найвисшими помислами поезії та фільософії. Широким умом він обіймає всї науки й штуки, тверезо судить про питаня полїтичні та наукові. Його розум непохитний у щоденних дїлах, а характер тихий ; видно, що перейшов через школу нещастя. Зовсїм переконав мене, що смуток — дурниця як у дїланю, так і в мовах і в писаню; що правда і тілько правда може бути гарною та привабною в нашім віцї."

З Женеви, розставши ся там із Одиньцем, Міцкевич через Фльоренцію вернув до Риму. В Фльоренції він останній раз бачив ся з Анквічами. Останні часи у Римі плили йому вже не так весело, як за попереднього побуту. На його душу налягали иноді важкі прочутя. Дуже характерний вираз тим прочутям він дав у вірші п. з. „Do matki Polki", якого переклад подаю тут.

ДО МАТЕРИ ПОЛЬКИ.

О мати Полько, як у твого сина
В очах искрить ся ґенїя промінє,
Як із чола вздриш, що твоя дитина —
Горде, шляхотне польське поколїнє, —

Коли ровесних кинувши забаву
Йде до старця, який співає думи,
Або чоло наморщивши, з задуми
Слуха, як предків повідають славу,

О мати Полько, злі його забави!
Клякни перед иконою Болящої найперше,
І глянь на меч, що серце їй кровавить, —
І в тебе ворог прободе так серце.

Бо хоч у мирі світ і зацвите цїлий
І поєднають ся і уряди й народи,
Твій син покликаний до бою без хвали
И до мученичества без надгороди.

Вели-ж йому в яскиню самітну
Заздалегідь іти, лежати на рогожі,
Вдихати гниль і вохкість, спать без сну
Із їдовитим гадом в однім ложі.

Там він навчить ся свій під землю гнїв ховати,
Думки свої в днї серця загрібать,
Мов сопухом гнилим словами затрувати,
Потульним бути, як холодний гад.

Спаситель наш дитятем в Назаретї
Ігрaв ся хрестиком і на хрестї й умер ;

О мати Полько, я-б твоїй дитині
Будущі забавки давав уже тепер.

Вязав би рученята ланцюхами,
Впрягав би до тачок що дня, як слїд,
Щоб не дрожав пізнїйш перед катами
Та на вид шибениці щоб не зблїд.

Не піде він, як давнє те лицарство
З хрестом святую землю здобувать,
Анї як новочаснеє вояцтво
За волю кровю землю поливать.

Позов пришле йому невідомий шпігун,
Його поборе суд кривоприсяжний,
А боєвищем буде казамати бруд,
А присуд видасть ворог недосяжний.

А побідженому замісь гробницї
Зістане деревище шибениці,
А слава лиш хиба — короткий плач жіночий,
Та згадка земляків у довгій пітьмі ночий.

Сей вірш, написаний у Римі д. 27 падолиста 1830 р, дає нам понятє, які страшні образи будущини Польщі гнїтили та мучили уяву поета[1]). Не диво, що такі важкі прочучутя мусїли збудити сильний неспокій та трівогу в його душі. Не диво також, що він почав шукати потїхи в релїгії та запускати ся думками в мглистий світ абстракцій та вірувань, у яких йому являла ся безсильність розуму й потреба твердої віри в надприродну силу, що одинока може вивести його самого й його народ із тяжкої проби. Такими почутями надихані також його вірші писані в ту пору в Римі: „Rozum i wiara“, „Arcymistrz“, „Mędrcy“ та „Rozmowa wieczorna“.

І справдї, два днї по написаню вірші „Do matki Polki“ в Варшаві вибухло повстанє, яке своїм першим вибухом усунуло зверхника російського уряду, вел. кн. Константина Павловича з його становища віцекороля польського, т. зв. Конгресового Королївства, а в дальшім рядї спричинило його відїзд до Петербурга разом із тими полками царської гвардії, що були призначені для стереженя його особи.

[1]) Що до дати написаня сего вірша в польськім письменстві висловлено ріжні погляди. Одинець у однім листї оповідає, що Міцкевич читав йому той вірш д. 14 падолиста 1829, та можливо, що тут помилка в цифрі року замісь 1830. Антін Мазановский у своїй розвідці про Міцкевича доказує, що вірш був написаний правдоподібно між 11 і 14 липня 1830, коли Міцкевич виїхавши з Фльоренції доїздив до Генуї. Сам Міцкевич значно пізнїйше, в промові д. 29 падолиста 1847 заявив рішучо: „W Rzymie r. 1830 listopada 27-go pisząc wiersz „Do matki Polki“ przeczułem powstanie, które za dni parę wybuchło w Warszawie“. Се на мою думку рішає суперечку про дату того вірша. Пор. Dr. H. Biegeleisen, Dzieła Adama Mickiewicza, Lwów 1893, t. IV. ст. 452 і Wł. Mickiewicz, op. cit. т. II, ст. 124.

Польське військо, що стояло узброєне в краю і якого головним комендантом був царевич Константин, усе перейшло на бік повстаня і стануло готове до бою з Росією. Се була дуже важна в своїх наслїдках подія, а найважнїйшим її наслїдком була коротка та тяжка війна Польщі з Росією в р. 1831, яка на довгі десятилїтя, бо аж до тепер, основно змінила полїтичний стан Польщі і скінчила ся тяжким погромом не стілько воєнним, скілько полїтичним та національним, що зробив ся темою остатнього великого поетичного твору Міцкевича, який являєть ся на світ у отсій книжці.

Події в Варшаві важким тягаром лягали на душу Міцкевича і він почув охоту особисто подати ся на місце тих подій, але се не була така легка річ. Довело ся вибрати дорогу на Париж, аби там виєднати собі якусь урядову місію, що могла б запевнити йому безпечний переїзд через російську границю та побут у Варшаві. Міцкевич виїхав із Риму д. 16 цвітня, був у Женеві д. 16 мая, а до Парижа прибув аж у початку червня 1831 р.

V. ПОЛЬСЬКЕ ПОВСТАНЄ 1830—31 рр.

Польське повстанє, розпочате у Варшаві в ночи на д. 29 падолиста нападом узброєних польських конспіраторів на т. зв. Бельведер, палату бувшого остатнього польського короля, а тодїшню резіденцію вел. кн. Константина, се незвичайний із многих поглядів історичний факт, безмірно важний особливо в історії Польщі та Росії, і навіть подекуди парадоксальний із чисто воєнного становища. Війна викликана вибухом повстаня почала ся з польського боку з добре вишколеною армією, вишколеною головно вел. кн. Константином, у числї 35.000, почала ся рядом більш або менше блискучих побід, а скінчила ся по кількох місяцях із армією звиш 120.000 цїлковитою розтїчю, вимаршем ріжних частин армії за границї Польщі до Австрії та до Прусії, штурмом та капітуляцією Варшави, знесенєм конституції Польського Королївства та всїх сполучених із нею свобід та користий, таких, як окремі фінанси та окрема армія, і страшенним скріпленєм петербурського самодержавя та злученої з ним систематичної русіфікації. Польська суспільність, виказавши в тій війні богато геройства та самовідреченя, стратила евентуально найкрасший цвіт своєї інтелїгенції, що або погибла в боях, або разом із великими останками армії вийшла за границю, або потерпіла страшенно від російського переслїдуваня по війні і мусїла коротати свій вік у сибірських копальнях, арештантських ротах або в кайданах та казаматах. Російський уряд не обмежив ся чисто полїтичною реакцією, але позносив усї найважнїйші культурні та просвітні інстітуції, в тім числї поперед усего оба унїверсітети в Варшаві та Вільні, наукове товариство в Варшаві, поконфіскував великі публичні та приватні бібліотеки, а що біль-

ше, поконфіскував маєтности майже всїх польських визначних родин, яких члени були замішані в повстанє, не минаючи й таких мал -заможних, як родина Міцкевича, якій відобрано не тілько фільварок Засянє, але також родинний дім у Новгородку. На еміґрації крім ґенералів та начальників повстаня опинили ся також найчільнїйші польські поети, письменники та вчені, по перед усего трійця ґенїяльних поетів Міцкевич, Словацкий і Красїньский, оба чільні представники т. зв. української школи Богдан Залєский та Северин Ґощиньский, а з старшого поколїня заслужений поет та вчений Юлїян Нємцевич, на рештї також найвизначнїйший тодї достойник польської нації, бувший мінїстер царя Александра Кн. Адам Чарторийский, який серед арістократичної та консервативної части еміґрації якийсь час уходив навіть за польського корола in exilio. Се було страшне переміщенє національних сил, що могло вивести з рівноваги навіть найсильнїйших духів і справдї зробило се протягом дальшого десятилїтя. Треба додати, що до такого тяжкого впадку польського повстаня в значній мірі причинили ся внутрішнї незгоди в лонї самої польської інтелїґенції, а головно перший раз тодї не без впливу французьких революційних та соціялїстичних доктрін замаркований серед польської суспільности антаґонїзм між арістократією й демократією, між консерватізмом і лїбералїзмом та радікалїзмом. До сего треба додати ще не так вроджену польській інтелїґенції, як радше викликану давнїйшими поколїнями охоту до особистих сварів, підозрінь та ворожнечі, анархістичну жилку, що причинила ся до впадку Польщі при кінцї XVIII в. і в значній мірі причинила ся також до того, що не малі сили польської еміґрації по р. 1831, викинені подїями за границю, змарнували ся як для самої Польщі, так і загалом для поступового й лїберального руху в Европі.

Для інформації читачів менше обзнайомлених із історією того часу подаю тут короткий перегляд найважнїйших подій польського повстаня 1830—31 рр.

Зараз по вибуху повстаня, д. 5. грудня, тимчасове правительство польське іменувало діктатором Хлопіцкого, який пробув на тім становищі до д. 13 сїчня 1831, коли ухвалою сойму оречено детронїзацію царя Николая та відсудженє дінастії Романових від польського престола. На місце Хлопіцкого головним комендантом польського війська іменовано кн. Радивіла.

Польська армія в часї вибуху повстаня виносила 35.000, місяць пізнїйше вже 55.000. Російське військо під проводом коменданта Дібіча Забалканського вступило на польську землю д. 24 сїчня. Перша стичка Поляків із Росіянами була д. 2 лютого під Сточком, де ґен. Двернїцкий відпер російського ґенерала Ґейсмара. Д. 13 лютого була більша битва під Ґроховом, у якій Росіяни хоч не були побиті, не могли спинити Поляків у виконаню переходу через Вислу.

В лютім кн. Радивіл уступив із коменди, яку по нїм обняв Скшинецкий. Д. 19 лютого він вислав ґен. Дверніцкого на Волинь, але сей похід не вдав ся, бо вже 19 марта Дверніцкий побитий у двох битвах під Боремлею та коло Люлинської коршми мусїв уступити з Волинї й перейшов зі своїм військом австрійську границю, де його військо було розброєне Австріяками.

Рівночасно з тим Скшинецкий випер російського ґенерала Розена з під Вавра і побив його коло села Дембе Велике. За те ґен. Хшановский, висланий на підмогу Дверніцкому, запізнив ся, і аж 27 цвітня відпертий Росіянами вернув до головної армії. В російськім війську, якого велика часть протягом 4-ох місяців стояла в околиці Сєдльца, вибухла холєра, на яку вже в цвітнї захорувало звиш 5.000 людий. Та Росія слала чим раз нові сили на терен війни, і д. 14 мая російське військо віднесло значну побіду над польським під Остроленкою. Наслїдком тої битви Скшинецкий мусїв відступити до Варшави, а одну часть свойого війська під проводом Ґелґуда вислав на Литву для піддержаня тамошнього повстаня. Одначе й ся часть польської армії не мала успіха, і пробравши ся до пруської границї перейшла її та зложила оружє в руки Прусаків.

Д. 29 мая вмер російський комендант Дібіч на холєру, а його місце від д. 13 червня заняв ґен. Паскевич. У маю здушено також решту волинського повстаня, а його провідник ґен. Колишко, побитий від російського ґенерала Рота під Дашевом, мусїв також зі своїм віддїлом вийти до Галичини. В кінцї липня Скшинецкий зрік ся головної коменди, а його місце заняв ґен. Дембіньский Д. 3 серпня в Варшаві вибухла контрреволюція, зложено новий уряд із президентом на чолї, який мав мати зверхню власть над комендантом армії. Президентом вибрано Круковєцкого, який на своїм урядї продержав ся всего 20 днїв та своїм урядованєм стягнув на себе велику неславу та численні закиди з боку земляків. Уже д. 6 серпня почала ся облога Варшави російськими військами. Комендантом замісць Дембіньского був іменований Малаховский. Одна часть армії, що стояла над Вислою недалеко австрійської границї під проводом ґен. Ромаріна, ще раз д. 19 серпня відперла російського ґен. Розена на Брест, але незабаром мусїла також перейти через австрійську границю й там зложити оружє.

По дводневнім штурмі російського війська піддала ся Варшава д. 26 серпня, і се був властивий конець повстаня. Головна часть польського війська в числї коло 20.000 під проводом ґен, Рибіньского пішла на захід і д. 20 вересня перейшла пруську границю. Найдовше держали ся обі крїпости, Модлїн, що піддав ся д. 26 вересня, і Замость, шо піддав ся аж д. 9 жовтня.

Для ілюстрації тих подій уважаю не зайвим опублїкувати тут невеличку гумористичну поему, написану кимось із

польських еміґрантів незабаром по подіях, і можливо ще доси не друковану; принаймні в доступній мені дуже богатій літературі сеї теми я доси не стрічав її. Друкую її з рукопису моєї бібліотеки, невідомого мені походженя. Вона написана на великім аркуши сірого, старого канцелярійного паперу на всіх чотирех сторонах, на ст. 3 у два стовпці, одною рукою, досить блїдим чорнилом, із немногими поправками в текстї, зробленими иншою рукою й чорнїйшим чорнилом. Подаю текст зовсім дословно, поправляючи тілько декуди правопис, особливо заміняючи непотрібні великі букви малими; де треба було поправок у самім текстї, там вони зазначені в нотках.

POLSKA W BANKU.

Poczciwi nasi przodkowie
Dobre mieli serce;
Przegrali Matkę Polskę — day im Boże zdrowie! —
Na cząstkowej poniterce.[1])
I największą część przegrali
W Faraona do Moskali.

W potomkach duch przodków ożył, —
Chcieli grać w Diabełka. —
Pan Mikołay[2]) bank założył,
A w banku Perełka.
Polska droga była w banku,
I bank to nielada,
A spólnik gry w poczciwym przedstawiał się franku[3]),
Bo tak pięknie gada:
„Odegramy cię, kochanku!
Polska lub zagłada!“
I zagrzmiało wielkie banko
Nocy Listopada.

Tego banku wielką chwałą
Grzmiała ziemia i niebiosy,
A za nami nic nie stało
Oprócz naszych serc y kosy.
A bankierem był Konstanty,
Chciał z Chłopickim razem
Po partacku grać na fanty
Układami, nie żelazem.

Czuł wyraźnie przegraną, prosił o akordy,

---

[1]) Гра в карти.

[2]) Російський цар Николай I.

[3]) Французька монета, а при тім натяк на приязнь Французів до Поляків.

A poczciwy dyktator akordować radził.
Uradzono — zrobiono, y Konstanty hordy[1])
Ściągnął z banku y cało za Bug uprowadził.
Chłopicki wziął talią i chociaż od dawna
Dobrze znał naturę kart,
Lecz dłoń do Faraona była tylko wprawna,
W Diabełku on diabła wart.
W owym wielkim Diabełku nocy Listopada,
Gdzie iedno wygrywało — byt albo zagłada,
Drżącą dłonią sam nie wiedział,
Czy znów ma ciągnąć bank, czy nie, —
Założywszy ręce siedział
Y marnował drogie dnie.
Gdyby wtenczas z mieczem w dłoni
Z po nad Bugu banko krzyknął,
O, był by wielki sztandar Orła i Pogòni
Na starych wiał granicach, gdzie wiać już nawyknął.
On radził się kabałki[2]), a tu wołał kłub:
„Nie tak trzeba zbawiać kray!
Dyktatorze, nie tak rób!
Ty akordy radzisz z wrogiem —
Idź że sobie z Panem Bogiem,
A talią tutay day!“
Wzięli talią seymowi
I dali Radziwiłowi, —
Tak bez niego, jak i z nim.
Aż Radziwił sam się dziwił:
„Skąd ta grzeczność przyszła im?“
W tym dwakroć sto tysięcy poniterów[1]) stało,
A na czele graf Dybicz z Zabałkańską chwałą.
„Banko!“ — krzyknął graf z Bałkanu.
„Dotrzymamy pewnie panu!“

„Banko!“ — krocie dział zagrzmiały.
„Banko!“ — rykła zgraja.
Aż w Warszawie okna drżały,
I drżało w Petersburgu serce Mikołaja.
Trzy dni wrzała rzeź y mordy,
W tym szczęśliwy traf:
Pierwszy poszedł na akordy
Zabałkański graf.
Zabrał swoie bohatyry,
[Ale polskie kanoniery],
Polskie lance y bagnety
Taką ich powitały uroczystą pliią,
Że aż się pogarbiły zabałkańskie grzbiety,
I bohatyr wykrzyknął: „O, tęgoż tu biią!“

---

[1]) Гвардійські російські полки.
[2]) Кабалка — ворожка з карт.

Pan Skrzynecki, Jan z imienia,
Wziął talią od niechcenia,
I miał dobry plan:
Chciał nie chodząc po Bałkanie
Urwać sobie na mieyscu bałkańskiego laura.
„Banko!“ — krzyknął niespodzianie,
Zagrzmiał napad Wawra.
I z zimowych ciepłych kwater
Umykał co tchu bohater
Sam gdzieś na Iganie;
Jak kto mógł y zdołał,
Pod Dąb do Domanic.
„Naprzód, wiara!“ — pan Jan wołał —
„Na bagnety! Proch z panewki!
Naprzód, naprzód chorągiewki!“
I strzepał ich na nic.

Prawda nie grzech, panie Janie,
Udały nam się Iganie,
I pewnie się tam w niebie pocieszyła dusza
Nieboszczyka bankiera pana Tadeusza.[1])
Ale pan Jan zapomniał, że talią trzymał,
Narwał laurów bałkańskich y na nich zadrzymał.
Pan Jan był wielki bankier, są na to dowody,
Lecz wzorem Herkulesa po trudach zwycięztwa
Do stóp pani Janowey poszedł po nagrody,
Bo piękność, iak świat światem, iest nagrodą męstwa.
I ukląkłszy przy iey stopie
Rzekł: „O naydroższa kochanko!
Już y w Polszce y w Europie
Głośne moie wielkie banko.
Zabałkańskich laurów snopy
Składam u twey drogiey stopy;
Ty ie listkiem mirtu zamień!
Takich snopów ze trzy kopy
Był bym przyniósł do twey stopy,
Lecz do ciebie, moia chwało,
Zródło naysłodszych omamień,
Do ciebie mnie serce gnało!
A serce, ty wiesz, nie kamień.
O, za żadną w świecie chwałę
Już z Warszawy do Moskali
Od ciebie, me niebo całe,
Twóy się luby nie oddali.“

I dobra pani Janowa
W zachwyceniu cała,
Nie odrzekła ani słowa,

---

[1]) Тадея Костюшка, що вславив ся серед Поляків людовим повстанєм і побідою над Росіянами під Рацлавицями.

Tylko nań patrzała
Okiem tkliwey miłości, za całą nagrodę
Głaszcząc go białą rączką po pod siwą brodę.
Aż nie prędko, nie prędko rzekła: „O, móy luby!
Dobre niebo spełniło wszystkie moie śluby!
Z krwawych boiów wracasz cały,
Otoczony blaskiem chwały.
Lecz ileż to twoia chwała
Gorżkich łez mnie kosztowała!
Nie oddalay się odemnie,
Zaniechay tych banków już!
Mnie tak z tobą bydź przyiemnie!
Tutay na mem łonie
Uwieńczone twoje skronie
Po woiennych trudach złóż!
Słuchay, gdybyś mógł te skronie
Złożyć na twey lubey łonie
W dawney Jagiełłów koronie,
Wtenczas ta twoia Janowa
Byłabym polska królowa.
Zostaie tu w Warszawie xiąże Czartoryiski.
Już iest tronu bardzo bliski;
Wtenczas xiężna Adamowa
Była by polska królowa.
O, tey myśli nie zniosę! Jeżelim ci miła,
Zrób to, drogi mój Janie, bym królową była!
Nie uwierzysz, iak twey żonie
Do twarzy będzie w koronie!“

Tak pod mirtem w Warszawie na miłości łonie
Drzymał stary Walenrod przy siwey Aldonie,
Wielbiąc sercem rycerskim poważne iey wdzięki.
A tym czasem dokoła zbierały się burze,
Aż zagrzmiało w czarney chmurze
Banko Ostrołenki,
Po którym do Warszawy do naydroższych stopek
Przyniósł pan Jan tych laurów bardzo mały snopek;
I pewno się tam w niebie zasmuciła dusza
Nieboszczyka bankiera pana Tadeusza
Już była wyświecona tu piątka, tam as;
Pan Jan siedział spokoynie, a klub do kabałki!
Seym poczciwy wyplatał koszałki, opałki, —
Miał po temu czas.
Jak zaczęli radzić, doradzać, odradzać,
W kontramarszach się przechadzać,
W taki wpadli las,
Że na wieki zapomnieli,
Że już całkiem nie wiedzieli,
Co nam tam wygrywało, czy piątka, czy as.

Był Sierpień, a w tym Sierpniu w całey słowa mocy
Noc — piana y ze wszystkich nayplugawsza nocy.
W nią przy ciemnym kaganku w ukrytey szynkowni
Zebrali się na radę klubiści wymowni.
Zdrayce! A na ich czele dway Oyce duchowni
Radzili o oyczyznie, a na piane twarze
Padał łysk od kaganka, ciemny, iak ich głowy.
W ich rękach był krzyż Zbawcy, a oni zbrodniarze
Krwi y rzezi pragnęli y kuli okowy.
Ich imiona — nie, zgroza wspomnieć nie dozwala
Tych imion obrzydliwych, które zbrodnia kala.
Wspólnicy Mikołaia, w lochach przy kaganku
Pliją mu tassowali do zabicia banku.

Pana Jana na seymie
Pożegnano uprzeymie.
„Chodź tu, panie Henryku!
Potrzebni nam wodze."
I nabrali bez liku
Pierwszych lepszych po drodze.
Kray chciał piątki, asa klub;
Zdarto poczciwą piątkę, przyszedł as zdradziecki,
I wykopał dla nich grób
Ręką pianych klubistów, — był to Krukowiecki.
Źle było grać w polu, zaprosił do miasta.
W tym dniu zgrozy y niesławy
Wszedł Mikołay do Warszawy
I powiedział: „Basta!"

A my wierni samym sobie
W krwawey rzezi, w krwawym mordzie
Woleliśmy poledz w grobie,
Lub póyść na świat szyroki w dniach smutku y zgrozy,
Polską piersią zaludniać europeyskie kozy,[1])
Niż się spodlić na akordzie.
Lecz tułacze, niedobitki,
Dziś bez kraju y bez stali,
Zgrani do ostatniey nitki, —
I cożeśmy to przegrali?

W męskiey piersi serce biie,
W męskiey piersi Polska żyie!
Przyjdzie jedna talia, y wszystko odbiie.
Każdy z nas dziś, dzięki Bogu,
Wielki bankier, Mało który
Patrzy na dół, bo z nałogu
Przywykł patrzeć już do góry.
I dziś spoyrzyi w około, kogo w więzach wloką

[1]) Koza в значіню тюрма, вязниця.

Na Sybir lub do kozy, iak szyroki świat?
A on wznosi dumnie oko
Z pogardą z za krat.
I oddech iego piersi y iego spoyrzenia
Śmielsze y pogodnieysze, niż tchnienia Europy,
Co cała siedzi w kozie własnego spodlenia,
Przytłoczona ciężarem Tamerlańskiey stopy.
A on wielki y z za krat
Idzie banko choć o świat!
Na me słowo wierz ślepo: to pewnie nasz brat!

Не вважаючи потрібним контролювати та пояснять всї подробицї сеї вірші, друкую її тут як причинок до тої емігрантської польської лїтератури, що зробила ся одною з найзамітнїйших карток у історії польського письменства, а доси досліджена й оброблена дуже мало. За великими свїтилами польського письменства, що працювали на еміграції по р. 1831, такі безіменні, хоч як цїкаві твори легко попадають у непамять, хоч нераз можуть кинути не мало світла на подїї та настрої тої памятної епохи. Після сего історичного екскурсу вертаю до огляду важнїйших фактів із житя Міцкевича в тім часї. Про той час у статї Спасовича подано дуже небогато, а власне ось що:

„Зимою 1830—31 вибухло польське повстанє, якого успіха Міцкевич не надїяв ся. Початково той рух затрівожив його до глубини душі. Його продукція значно ослабла в арістократичнім товаристві, серед самих приємностий вік творів штуки. Тепер він знов занурив ся в національну течію й почув, що до нього вертає вітхненє з небувалою силою. В його душі доконала ся нова переміна: байронівський сарказм та релїгійне вільнодумство щезли; богато лїт не бувши на сповіди Міцкевич приступив до причастя. Весною 1831 р. він надумав, що обовязок совісти вимагає від нього вступити в ряди борців. Та поки він приїхав на театр війни, повстанє вже догарало“. Про те, що робив і куди їздив Міцкевич лїтом і в осени та зимі 1831 та в початку 1832 р., Спасович не згадує нїчого, а се на мою думку дуже важна доба в житю Міцкевича, і я вважаю потрібним на основі оповіданя його сина сказати про неї дещо докладнїйше.

Як ми вже бачили, конець 1830 і більше як чверть 1831 р. Міцкевич провів у Римі, і аж при кінцї цвітня вибрав ся до Парижа, аби відси перебрати ся на терен війни. В Парижі він станув аж у червнї і там швидко розчарував ся у всїх надїях, які покладали Поляки на приязнь французького правительства та на прихильність французького парляменту. Він зрозумів, що крім гарних та марних слів Франція не дасть Польщі нїякої анї військової, анї навіть дипльоматичної помочи. В Парижі дійшла його відомість із Петербурга, що там д. 25 липня вмерла на холєру його приятелька та

протекторка Марія Шимановска. Тут зустрів він поета Литвина Антона Горецкого, що мав як делєґат литовської партії руху удати ся до Варшави, але мусїв їхати аж на Льондон і Париж, не можучи безпосередно перебрати ся через російський кордон. У Парижі Горецкий виєднав для себе й для Міцкевича фальшиві паспорти, й оба вони поїхали до Дрездена, де опинили ся д. 6 вересня. Тут у перве Міцкевич зіткнув ся з польським кружком, а д. 8 серпня сюди прибув із Варшави Нємцевич, висланий як аґент польського правительства до Парижа, і з ним познайомив ся також Міцкевич. Під нїмецькою назвою він поїхав до князївства Познаньського, а власне до Смєльова, маєтности Ксаверія Бояновского, що лежала недалеко російської границї. Тут Міцкевич бажаючи доконче хоч на короткий час ступити власними ногами на територію Польського королївства, поїхав у невеликім товаристві до граничного села Коморжа, і відтам у супроводї одного селянина перейшов російську границю, пройшов невеликий шмат дороги й вернув назад неспостережений російськими патролями. Він почув себе тут таким безсильним та пригнобленим, що инодї приходила йому думка про самовбійство. Але він переміг себе і пробув довший час у ріжних місцевостях Познанщини, а власне в Будзїшеві у Лубєньских, у Конашеві у панї Скуржевскої, в Обєзєржу у Турнів, у Лукові в Йосифа Грабовского та в Горинї у Тачановских. Тим часом повстане закінчило ся упадком Варшави, і разом із тим почали до Познанщини напливати польські війська виперті з Королївства та ріжнородні емігранти. В однім війську був також брат Міцкевича Францїшок, що хоч хромий на ногу не завагав ся піти в ряди повстанців, а вийшовши з ними на пруську територію вмер тут по кількох роках у Лукові. „В Познанщинї — пише про той побут його син (op. cit. II, ст. 165) — Міцкевич поробив перші спостереженя над еміграцією, якої долю мав подїляти, двигаючи її тягар до смерти. Рівночасно пізнав також побут князївства, представників усїх його верстов, маґнатів, дрібнїйшу шляхту й селян. Тож не диво, що в Лукові в нього явила ся перша думка про „Pana Tadeusza“, і там також він кинув на папір перші рядки тої поеми“. Далеко виразнїйші та яркійші слїди його побуту в Познанщинї маємо в його драмі „Wielka utrata“, особливо в дії III.

Пробувши в Познанщинї 8 місяців Міцкевич у цвітнї 1832 р. виїхав до Дрездена, де прожив до 23 червня кілька „благословенних“ місяців незвичайно богатої та енергічної поетичної творчости. Тут він поперед усего докінчив переклад Байронової поеми „Джаур“, розпочатий іще в Ковнї, працю, що завдала йому богато труду, хоч обернена була на твір не дуже високої вартости. Скінчивши сей переклад він узяв ся до продовженя драматичної поеми „Dziady“ і написав майже одним духом третю часть, зовсїм самостійний твір, відмінний і духом і способом представленя від обох

попереднїх. Пишучи сю драматичну поему під свіжими враженями повстаня та еміґрації Міцкевич рівночасно в своїй творчій фантазії розширяв її плян на часи перед повстанєм і по повстаню. „З еміґраційних „Dziadów“ — пише його син (op. cit. II, ст. 174—175) — автор оголосив тілько третю часть, але носив ся з думкою попередити її описом мучеництва Польщі по роздїлах, а в дальших частях приступити до свіжійших Миколаївських жорстокостий. Був би сим способом обняв цїлу історію переслїдувань і мучеництва нашої вітчини. Сцени віленські, се вступ до вязниць петербурських, каторжних робіт та оселеня в Сібірі. В одній із дальших частий мав автор вивести на сцену невільника барського конфедерата, що просидївши цїле житє в петербурській кріпости дочекав ся р. 1825 і оповідає новим товаришам про увязненє Костюшка та Нємцевича“. Се оповіданє зложене на підставі власних листів Міцкевича, для мене рішучий доказ, що власне в тім часї в уяві Міцкевича повстав між иншими плян його великої драми „Wielka utrata“, в якій скрісталїзувало ся все найважнїйше з того, що йому насувало ся на думку і вилило ся в листах. Виведенє барського конфедерата та оселеня Поляків на Сібірі, хоч первісно пляноване, не було виконане пізнїйше, але знаємо, що Міцкевич по написаню сеї драми взяв ся ще окремо обробити барську конфедерацію в драмі, написаній французькою мовою. В матеріялах зібраних Владиславом Міцкевичем нема виразного свідоцтва, коли був написаний епічний „Уступ“ доданий до третьої части „Dziadów“. Можливо, що коли не цїла та поема, то бодай значна її часть була написана ще в Римі. В Дрезденї натомісь були написані також під сзіжими вражінями оповідань ріжних еміґрантів ті епізоди з історії війни 1831 р. „Smierć pułkownika“, „Nocleg“ і „Reduta Ordona“, яких переклади на нашу мову подаю на кінцї сего тому.

Пробувши майже до кінця червня 1832 р. в Дрезденї Міцкевич почав почувати себе небезпечним на нїмецькій теріторії, і разом із сїмома товаришами еміґрантами, в тім числї зі своїм знайомим іще з Вільна Гнатом Домейком, пізнїйшим ректором унїверсітету в Чілї в Південній Америці, вибрав ся до Парижа. „Не нудна була — пише Домейко — ся подорож до Франції Міцкевичеви. Сїм нас еміґрантів їхало з ним разом. У часї подорожі старий Костюшківський вояк, лєґіонїст вязень Константина, полковник Лаговский оповідав чудеса про Мацєйовиці, про лєґіони, про вязниці та моренє голодом за часів вел. князя, майор четвертого полку Слубіцкий оповідав про битви під Ґроховом та Вел. Дембем, капітан із Наполєонової служби та Наполєонів товариш на Ельбі Пунтнер про битви під Бородіном та Ватерльо, веселий посол мазовецький Тшціньский, за молоду адютант Домбровского й шеф першого полку Мазурів розвеселяв нас оповіданєм забавних сцен із шляхотських заїздів,

сеймиків та гулятик, а в перервах начальники повстань та посли з остатнього сойму Словіцкий, Жарчиньский та Наквaский вели деколи продовженє завзятих соймових діскусій та інтерпеляцій. Усї ми їхали в однім повозї“ (Wł. Mickiewicz, op. cit. II, ст. 184 - 5)

VI. В ПАРИЖІ 1832—1838.

Про дальший шестилїтнїй побут Мічкевича в Парижі подаю по перед усего оповіданє Спасовича.

„По здобутю Варшави через Паскевича соймові палати, штаб війська, клюби та всї члени повстанського правительства перейшли через пруську границю. Центром еміґрації, вповнї зорганїзованої для дальшої акції, зробив ся Париж. Міцкевич не брав участи в повстаню, та виступив тепер як речник і публїцист еміґрації, стараючи ся мирити незлїчені партії, на які вона розпадала ся, та давати їм спільний напрям. У першій половинї 1832 р. живучи в Дрезденї він написав два твори патріотичного змісту, що незабаром були видані в Парижі. Один із них писаний прозою мав заголовок „Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego“. Ся книжечка була взірцем твору Ляменне „Paroles d' un croyant“ і перекладена на французький язик гр. Монталямбером дістала ся разом із твором Ляменне на індекс книг заборонених римо-католицькою церквою. Се був немов катехізм польського еміґранта, щось у родї фільософії історії з національного погляду. Значінє історії вистановляє автор як боротьбу між христіянською ідеєю свободи й збратаня народів та поганським культом идола інтересів, видуманого европейськими монархами. Вихід із тої боротьби автор бачить лиш один — розбитє заведеного в Европі порядку й відбудованє Польщі, яку автор виставляє повним ідеалом, головною представницею христіянської ідеї, народом Мессією. А що між тим ідеалом і дїйсністю неперехідна безодня, то несповнимі мрії доповняють ся вірою в чудеса та дожиданєм великого чоловіка, в якім буде втїлена ідея будушини. Відомо, що ще перед липневою революцією 1830 р. Міцкевич у Римі заповідав поворот Наполеонїдів на престол Франції і на них покладав свою надїю. Другий твір того самого року була третя часть „Dziadów“, без порівнаня цїннїйша від двох перших частий із артистичного погляду. Тут Міцкевич забажав у формі фантастичної драми в родї Ґетевого „Фауста“ та Байронових „Манфреда“ та „Каіна“ вивести на сцену живих людий, а разом із ними безтїлесних духів і скритого за хмарами самого Бога. Головною дїєвою особою мав бути молодий тітан, що думками вилїтає на небо й домагаєть ся від Бога оправданя за зневаженє людського чутя, топтаного несправедливістю та обтяженого терпінями народів. Дїя драми відбуваєть ся

у Вільні в р. 1824 у часї слїдства над студентами. В їх числї сидить також поет-революціонер Конрад, що являєть ся переродженєм Ґустава з другої части „Dziadów“. Глубока рїжниця між Ґетем і Байроном із одного, а Міцкевичем із другого боку лежить у тім, що коли два перші обробляють ту саму тему — ідейну боротьбу чоловіка з божеством, — їх недовірливий або озлоблений дух ставить ся до противника скептично і доходить до думки, що понятє Бога покриває собою якусь бездонну порожнечу, Міцкевич навпаки стоїть на строго релїгійнім ґрунтї безсумнївного істнованя персонального Бога та безсмертної душі. В Бозї містить ся частина того духа, що надихав пророків та єретиків, коли вони шукали стичности з ним по за церквами. Міцкевич сам признавав, що сцена, в якій вязень робить докори Богу, була остатнїм напливом на нього байронівського духа, по чім він попрощав ся з байронїзмом на все До третьої части „Dziadów“ долучено уривок „Петербург“, де поет змалював свої вражіня з побуту в північній столицї“.

До сего уступу Спасовичевого оповіданя треба додати деякі поправки. Третя часть „Dziadów“ була справдї написана в Дрезденї, але „Księgi narodu polskiego“ були написані пізнїйше в Парижі, хоч і опублїковані вчаснїйше від третьої части „Dziadów“.

Неправдивий також погляд, що Ґете в своїм „Фаустї“ відносить ся скептично до ідеї істнованя Бога, бо остатня сцена другої части тої безсмертної драми являє найкрасший образ відкупленя і входу до неба людської душі, образ, на який не здобув ся нї один инший поет.

„Міцкевич — пише далї Спасович — прибув до Парижа деморалїзованим, постарілим чоловіком, надто позбавленим усяких засобів для житя, бо в рідним краю його твори були остро заборонені. Він жив самітно в малім кружку найблизших приятелїв та прихильників, затикав вуха на все, що дїяло ся довкола нього, і від европейського галасу та шуму втїкав думками до рідної Литви, як вона являла ся йому в споминах вчасної молодости, аби забути свою тугу.“

Сей уступ на мою думку зовсїм хибний, бо Міцкевич прибув до Парижа з Дрездена в повнім розпалї поетичної творчости та в повній силї мужнього віку, маючи ледво 34 роки. В Познанщинї рік перед тим йому всміхали ся вигляди на женячку, але він ухилив ся від них не чуючи себе безпечним на нїмецькім ґрунтї. В Парижі він від разу війшов у всї важнїйші осередки польської еміґрації, товаришував із бувшим професором університету Лєлєвелем, бував у сальонах кн. Адама Чарторийского, голови польських роялїстів, жив у досить близьких зносинах із ґр. Монталямбером і бував майже на всїх зборах та нарадах рїжних партій та розпочав незабаром по своїм приїздї видавати часопис „Pielgrzym polski“. Не можна сказати також, аби

його фінансові відносини були такі злі, бо про заборону його творів друкованих перед тим у Вільні, Москві, Петербурзі, Познані, Львові та Кракові не було ані мови, а йому самому, що виїхав із Росії за легальним паспортом і не взяв ніякої участи в повстаню, можливий був по якімось часі поворот коли не до Росії, то хоч до Німеччини або до Австрії, як би поет сам не був пошкодив собі публікацією „Ksiąg narodu polskiego", в якій без особливої потреби кинено дуже неприємні калюмнії на особи померших уже володарів, особливо австрійської цісареви Марії Терези. Про те фінансовий стан Міцкевича в Парижі в перших роках його побуту в тім місті був на стілько корисний, що він у початку 1834 р. міг оженити ся.

До сих уваг варто додати ще, що польських еміґрантів до Франції в р. 1831—32 перейшло звиш 10.000, очевидно найбільше бувших простих вояків. Така сила людий без означеного занятя могла заколотити супокій держави, і тому французький парлямент ухвалою з д. 21 цвітня 1832 р. постановив ось що:

„§ 1. Уряд уповажнений помістити заграничних збігців, що осядуть у Франції, громадами в однім або кількох містах, які він призначить.

„§ 2. Уряд має власть присилувати їх осісти в тих містах, які будуть їм призначені. Він має власть запорядити їх видаленє з королівства, коли вони не піддадуть ся тому розпорядкови, або коли уряд признає, що їх присутність може заколотити публичний спокій та порядок". (W ł. Mickiewicz, op. cit. т. II., ст. 187). Еміґрантів поміщено в ріжних містах Франції, головно в Пуатьє, Безансонї, Авіньонї та инших, у військових касарнях, де вони жили в військовій орґанізації під своїми офіцирами. З часом уряд покликав деякі віддїли до воєнної служби, особливо до війни в Альжірі. Ґенерали, посли, визначнїйші та заможнїйші особи з еміґрації могли жити в Парижі, який зробив ся центром того духового та полїтичного руху, що головно займав увагу еміґрантів. Тут також почали виходити еміґраційні публікації, з яких першою був „Pamiętnik emigracy", що почав виходити від лїта 1832 р. Розумієть ся, що серед еміґрації, в якій було окрім правдивих ідеалїстів та людий із посвяченєм богато одиниць змарнованих та здеморалїзованих, особливо членів варшавських полїтичних клюбів, привиклих до ненастанних суперечок, сварів та обвинувачень дїйсних або мнимих противників, почало ся незабаром правдиве домашнє пекло сварів, незгод та інтриґ. Міцкевич даремно силкував ся піднести моральний та полїтичний рівень тої еміґрації своєю книжечкою „Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego". Історіософія, на якій автор збудував своє т. зв. євангеліє, історично неоправдана, а її остаточним здобутком була віра в мессіянїчне призначенє Польщі між народами та переціннованє вартости терпіня без огля-

ду на дійсні заслуги для цівілїзації. Не моя річ розбирати подрібно сей твір. Наведу тілько те, що в р. 1890 писав про нього визначний польський учений і полїтик гр. Станїслав Тарновский у львівській публїкації „Rocznik Tow. literackiego im. Mickiewicza we Lwowie", t. IV, ст. 43 й далї. Він признає, що той твір „wzęty jako całość jest jednym z najmędrszych i najlepszych na tym świecie", признає йому досить безпідставно „wysoki, chrześcijański i polski ideał, prawdziwy, czysty, taki, jaki być powinien", не вважаючи на те, що книжечка Міцкевича в значній части подіктована виразною ненавистю до всїх, кого автор уважає ворогами Польщі. Про те одначе краківський учений остаточно доходить до висновка, що тої самої книжечки „całość jest fałszywa, niezgodna z rzeczywistością ani co do przeszłości, ani co do chwili obecnej, ani co do Polski, ani co do innych narodów".

Про те все ся книжечка Міцкевича мала значний вплив не стілько полїтичний, скілько лїтературний. Оба обік Міцкевича найбільші генії польського письменства, Словацкий і Красїньский пішли його слїдами пишучи деякі свої твори таким самим бібліїйним стилем і в тім самім мессіянїстичнім дусї. Як би Міцкевич не був написав своїх „Ks'ąg narodu polsk'ego", можливо, що Словацкий не був би написав свойого твору „Anhelli", а Красїньский свойого „Iridyona". Менші таланти тодїшнього польського письменства пішли також тими слїдами. Сам Міцкевич почувши в собі пророцького духа написав по француськи простору книжкку „Histoire de l'aven'r", яку скінчив у остатнїх тижнях 1833 р., але за радою Монталямбера спалив. Рівночасно з писанєм тої змарнованої працї він писав розпочату вже давнїйше поему з житя литовсько-польської шляхти, що з разу мала мати назву „Jacek Soplica", але з часом у творчій уяві Міцкевича розросла ся в широкий розмір шляхотської епопеї, безсмертної памятки побуту, вірувань та житя польської шляхти, що в р. 1834 вийшла в Парижі в двох томиках п. з. „Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. Historya szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem". Авторського гонорару за сю поему Міцкевич одержав 4.000 франків (H. Biegeleisen, Dzieła Adama Mickiewcza t. III., ст. 375).

Про сю поему ось що пише Спасович: „Із споминів про Литву, без наміру та несвідомо ідеалїзованих, зложила ся велика епічна поема в 12 піснях, зачата в грудні 1832 („Пишу сїльську поему в роді „Германа й Доротеї" — так сповіщав тоді Міцкевич Одиньця) і скінчена в лютім 1834 р. Ся поема, Pan Tadeusz, се остатнїй великий поетичний твір Міцкевича. Він уважав його марницею (в орiг. бездѣлкою), розривкою, квапив ся кінчити її, аби знов вернути ся до „Dziad'-ів і дати їх продовженє. Тепер „Dziady" вже троха постаріли, а „Pan Tadeusz" сяє повним блиском невянучої молодости, бо в нїм увіковічнена цїла культура народа, що

відійшла вже до минувшини, з усїми сторонами його побуту, при чім не тілько поверхові риси предмету відтворено реально, але вловлено й саму його душу. Дія поеми перенесена в час не дуже віддалений від подїлу Польщі, а кінчить ся весною 1812 р., при чім Наполєон являєть ся немов втїленєм французької революції, як чоловік покликаний руйнувати та обновляти перестарілі суспільности. Поет почуває те саме, що й його земляки, підносить їх добрі прикмети, але не пропускає й лихих — незгоди, процесів, сварів за особисті справи та партій. Обік заможних дїдичів доживають віку осїдки дрібної шляхти (zaścianki), розсадники буйної полїтичної анархії, готові бити ся з ким будь, аби тілько під видом pro publico bono. На думку Міцкевича в огні патріотичного одушевленя забудуть ся всї партійні звади та клясові ріжниці, і навіть селяни будуть освободжені".

Не вдаючи ся більше в оцїнку сеї поеми подаю тут поетичний вступ до неї в моїм перекладї.

Про що тут думать на парижськім бруку,
З міста приносячи слух повний стуку,
Проклять і брехень, намірів невчасних,
Жалїв запізнених, сварок нещасних?

О горе нам, збігцї, що в рік страшний чуми [1])
Трівожні голови несли геть з краю ми!
Де лиш ступили ми, йшов страх поперед нас,
І кождий наш сусїд здавсь ворогом в той час;
Аж поки нас ось тут в тїсний взяли ланцюх, [2])
І ждуть, чи скоро лиш з нас кождий спустить дух.

А як на жаль сей світ не має вуха,
І лиш новин страшних що хвиля слуха,
Що з Польщі раз у раз бють мов із кладовища,
І смерти скорої нам зичить страж найближча,
І ворог з далека нас вабить, як гробар, [3])
Коли і в небі вже не бачимо надії, —
Не диво, що в людях всїх бачимо прочвар,
Що світ нам остогид, набридли власні мрії,
Що розум стративши на себе плюємо,
І серед довгих мук одні других жремо.

Знижаючи свій лет, хоч птах не боязливий,
Минути я бажав той пас громів і зливи,

---

[1]) Рік 1831 був, як відомо, роком першої та найстрашнїйшої появи заразливої пошести в Европі званої холєрою. Вона замінила собою давнїйшу чуму, яка хоч і доси не вигасла в Азії, в Европі в XIX в. вже не появляла ся.

[2]) Міцкевич очевидно дуже прикро відчув ту військову орґанїзацію, в яку уняла Франція польську еміґрацію.

[3]) Натяк на те, що російський уряд закликав польських еміґрантів до повороту на вітчину прирікаючи їм амнестію. Як додержувано тої амнестії, се показано в драмі в сцені п. з. Fischau.

І в памяти знайти край тїни та погоди,
Дитинячі лїта, домашнї загороди.

Щасливий з нас, хто як лиш вечір западa,
З кількома другами при комині сїда,
І двері зачиня від гамору Европи,
І думкою в часи щасливі поринає,
Про рідний край марить і споминає.

Але про кров, що свіжо ще текла,
Про сльози, що від них вся Польща підплила,
Про славу, що ще не прогомонїла, —
Про них подумати душа нїяк не сміла.
Бо переходить-же народ такії муки,
Що й найяснїйший зір темнїє від розпуки,
Заламує сама Відвага руки.

В ті поколїня чорні від жалоби,
В той воздух повен і проклять і злоби,
Туди не сміла думка полетїти,
Де навіть птахам громів лячно жити.

О мамо Польще, ти так свіжо в гробі
Положена, що й сил нема співать о тобі!

Чиї-ж уста тепер сказати годні,
Що віднайдуть те слово чарівне,
Що чулість у розпуки твердь вітхне,
Що віко з серць підійме камяне,
Осушить очи, слїз від давна не голодні?

Колись, як пімсти рик львиний ущухне,
І прогуде рев труб і зломані впадуть
Фалянги ворогів, орел наш громом бухне
Край давнїх гнїзд Хороброго, і тут
Наїсть ся тїл, весь кровю оплине,
І врештї крила на спокій звине,
Останнїй ворог з болю прохрипить,
Замовкне й світу волю сповістить, —
Тодї увінчане дубовими листками,
Покинувши мечі і відложивши зброю,
Лицарство наше десь веселою юрбою
Засяде із жінками та дїтками
Послухать про минулі бої й грози,
Тодї заплачуть над батьків судьбами,
І не сплямлять їх лиць тодї ті сльози.

Днесь нам, гостям непрошеним у чужинї
В цілій минувшинї, в цілій будущинї
Одна країна лиш лишила ся така,
Де щастя троха ще блищить для Поляка, —
Се край дитячих лїт. На все він нам зістане
Святим і чистим, як те першеє коханє

Не заколочене припімненєм незгод
І не підломане надіями злудними,
Не перемінене потоком злих пригод.

Краї ті рад би я думками привитати,
Де рідко доводило ся ридати,
Ніколи в гнів та лютість попадати,
Краї дитячі, де немов поздовж луки
Біг світом чоловік і знав лише цвітки
Хороші й гарнії, отруйні відкидав,
А на поживнії нї раз не поглядав.

Той край щасливий, хоч тїсний, та ясний;
Як світ весь божий, так він наш був власний.
Яке-ж нам все було своє та рідне!
Як тямлю все, що нас там окружало,
Від лип розлогих, де у холодку в погідне
Полудне нас дїтий немало спочивало,
До кождого в потічку камінця,
Де кождий кутик був знайомий до кінця,
Аж до сусїдської межі та загінця.

А як бувало і Москаль явив ся,
То тим хиба нам памятним лишив ся,
Що був у гарнім мундурі блискучім, —
Так ми вужа лише по шкірі знали...
І тілько того краю горожани
Одні друзями вірними зістали,
Одні опори в вирі тім ревучім.

Бо хто-ж там жив? Братерство, свояки,
Сусїди добрі. Як хто з них умер,
Які-ж приязнії були про них згадки,
І скілько памяток, жалоба як сумна!
Вірнїйший пану був слуга там, нїж тепер
Тут в чужинї бува супругови жона.
Там вояк довше тямить свою зброю,
Нїж тут син батька; по собаки стратї
Щирійш там жалують ловцї богаті,
Нїж тут народ по свойому герою.

І помогли тодї приятелї розмові,
І слово до пісень моїх сей-той метав по слові,
Як журавлї ті в казцї на дикім острові
По над заклятий двір весною летячи,
А хлопець там сидїв заклятий плачучи;
Птах кождий по шеру йому до долу зкинув,
Він крила приробив і до своїх прилинув.

О, щоб колись дожив я тої ще потїхи,
Щоб книга ся моя зайшла під сїльські стріхи,
Щоб селянки, що там прядуть в зимовий день

І проспівавши вже улюблених пісень
Про дівчину, що так гру скрипки полюбила,
Що слухаючи гри та й гуси погубила,
Про ту царівну, що хоч гарна як зоря,
Що вечір череду зганяла до двора, —
Аби взяли й сю книжку до руки,
Так само просту, як їх пісеньки.[1])

Отсей вступ до поеми, що з разу мав бути її епільогом, складаєть ся, як бачимо, з двох частий, що видають ся писаними в ріжних часах і в ріжних настроях. Перша часть (рр. 1—47) являєть ся дуже понурим і може аж занадто пессімістичним виразом того настрою, який пережив Міцкевич у Парижі при кінці 1832 р., попавши з тихого Дрездена в бурливий вир еміґрації. Натомісь друга часть являєть ся виразом того заспокоєня в споминах про далеку батьківщину та про дитячі літа, яке знайшов Міцкевич пишучи свою поему.

Стративши надію на скорий поворот до вітчини польська еміґрація почула себе змушеною орґанізувати ся у Франції і взяти ся до праць можливих у її положеню. Перша така орґанізація, завязана ще 10. грудня 1831 р., мала назву „Towarzystwo litewskie i ziem ruskich". По своїм приїзді до Парижа Міцкевич став членом того товариства, яке видавши кілька томів матеріялів до історії повстаня з 1831 р. розвязало ся в р. 1838. Друге товариство, якого Міцкевич пізнійше був головою, було „Towarzystwo literackie polskie", завязане 29. цвітня 1832. Надто завязано „Towarzystwo pomocy naukowej", із якого лона вийшла „комісія фондів польської еміґрації", утворена д. 23. цвітня 1833. Пізнійше завязано польський клюб у Парижі в р. 1836, повстала також польська школа для обучуваня польських дітий еміґрантів на передмістю Парижа Батіньолях.[2])

З житя Міцкевича в тих роках зазначу лише подробицю важну для доказу авторства „Wielkiej utraty", а власне відомість у листї Богдана Залєского (Korespondencya A. Mickiewicza t. I, т. 143), що в половині лютого 1834 Міцкевич скінчив „Pana Tadeusza", а пізнійше в цвітні для веденя корректи перенїс ся до иншого помешканя, в його близькім сусїдстві, днями ходив богато на прогульки, „a nocami pisywał dalsze części Dziadów" (Wł. Mickiewicz op. cit. I., ст. 287). Тому, що Залєский виразно говорить про дальші части поеми, а не про дальшу роботу над виданою вже в падолистї 1832 р. третьою частиною, можна

---

[1]) Оріґінал написано в р. 1834, переклад д. 6—7 жовтня 1913.

[2]) Дещо докладнійше про житє та перші орґанізації польських еміґрантів у Франції в рр. 1832 й 1838. подав я в р. 1903 в передмові до мойого перекладу „Листу Адама Міцкевча до галицьких приятелїв" (Літературно-наукова бібліотека укр. р. Видавничої Спілки ч. 54).

догадувати ся, що він саме тодї писав драму про руйнованє Польщі по повстаню 1831 р.

Варто зазначити, що зараз по виходї третьої части „Dziadów“ дехто з земляків надїяв ся, що Міцкевич своїм ґенїєм увіковічнить останнїй геройський подвиг польської нації, війну 1831 р. та її наслїдки. І так Нємцевич прочитавши ту драматичну поему з її епічним додатком писав до Міцкевича д. 3 лютого 1833 з Льондона: „Nikogo nie widzę, jak Mickiewicza, co by był w stanie napisać poema epiczne powstania naszego w rodzaju Danta. Zachęcam do tego szanownego, kochanego ziomka. Geniusz jego dokona tego z chwałą dla siebie, a to i na nieszczęsną ojczyznę naszą spłynie“. На се відповів Міцкевич між иншим: „Pochlebiło mi niezmiernie, że odgadłeś cel i plan mojego poematu. Rzeczywiście mam zamiar objąć w nim całą historyę prześladowań i męczeństwa naszej ojczyzny“ (H. Biegeleisen, Dzieła Adama Mickiewicza t. III, ст. 368—369). А скінчивши „Pana Tadeusza“ в лютім 1834 р. він писав до Е. Одиньця: „Ledwiem skończył, bo mię już duch porywał gzieindziej“. Очевидно натякає тут Міцкевич на нову, незвичайну працю, що вимагала не аби якого напруженя духових сил.

Того самого року 1833 Міцкевич оженив ся з дочкою Марії Шимановскої Целїною, взявши з нею шлюб у Парижі д. 22. липня. Одержавши значнїйшу суму гроший за „Pana Tadeusza“ він над сподїванє швидко позбув ся їх головно через поспішну подорож до Швайцарії та до південної Франції до хорого Степана Ґарчиньского, який у його присутности вмер у Авіньонї д. 20. вересня 1833 р. Оженивши ся він опинив ся в досить прикрім фінансовім положеню, в якім одначе, як звичайно й перед тим, допомогли йому приятелї та знайомі. Д. 7. вересня 1834 у нього вродила ся перша дочка Олена, за якою в дальших лїтах пішло ще двоє дїтий, дочка Марія й син Владислав. Міцкевич скінчивши свою велику полїтичну драму, про якої виданє серед тодїшнїх обставин якось і не подумав, заробляв дещо полїтичними статями писаними по польськи, та дещо оповіданями писаними по французськи, а „звинувши поетичні крила та не чуючи в собі сили дійти до найвисших сфер поезії“, як сам признаєть ся в однім листї, почав збирати матеріяли до написаня історії Польщі, яку обіцяв ся йому опублїкувати Рачиньский у Познанї. Значну часть тої історії Міцкевич справдї написав, але до друкованя в тім часї не дійшло, а рукопис пропав десь уже по його смерти.

З того другого побуту Міцкевича в Парижі подаю ще декілька подробиць. У початку 1837 р. він скінчив пятиактову драму французькою мовою „Les confédérées du Bar“, у якій героями були монах патріот ksiądz Marek та голова конфедерації Пулаский і де надто були виставлені типи московського ґенерала, польської зальотниці, російського

шпіона та охотника Француза. Сю драму, призначецу для французької публїки, Міцкевич бажав бачити на сценї ко трого будь париського театру, та цїла решта 1837 р. зійшла йому на старанях і заходах у ріжних дірекцій, яких успіх був такий, що драми конець кінцем не виставлено, а три остатнї акти пропали в руках якогось рецензента (пор. Wł Mickiewicz, op. cit. t II, ст. 389—392). В тім самім роцї пропала десь із рукописів Міцкевича одна надчислова пісня з поеми „Pan Tadeusz" (там-же ст. 395).

Д. 27 червня 1838 р. Міцкевичеви вродив ся син Владислав, при якого хрещеню були кумами кн. Адам Чарторийский і панї Віра Хлюстіна, він католик, а вона православна. В жовтнї того року він почав стараня о катедру історії латинської лїтератури на унїверсітетї в Льозаннї в Швайцарії і задля того поїхав до Швайцарії. В Женеві він побачив ся з Миколою Гоголем, із яким уже перед тим познайомив ся був у Парижі. Д. 24 падолиста унїверсітетський сенат у Льозаннї одноголосно приняв кандідатуру Міцкевича на професора, та він не діждавши тої ухвали вже д. 15 падолиста мусїв поспішно виїхати до Парижа, покликаний туди звісткою про наглу тяжку хоробу жінки. Вона занепала на напади божевіля. Перший напад тої незвичайної хороби (rabies furiosa), що тревав більше як 20 днїв аж до приїзду Міцкевича зі Швайцарії, обявляв ся страшними криками та киданєм і розбиванєм усего, що можна було взяти в руки. Хора нївечила таким способом кухонну посуду, стільці та крісла, кидала ся на присутних людий і силкувала са сама собі задавати рани або навіть зробити конець свойому житю. По кождім нападї наступало ослабленє й сон, після якого вона не тямила, що робила перед тим. Правдоподібно в часї того першого нападу в неприсутности мужа (в початку падолиста 1838 р.) вона подерла також автограф Міцкевичевої драми „Wielka utrata", з якої щасливим припадком заховала ся тілько копія. Вернувши зі Швайцарії і заставши жінку в такім страшнім станї Міцкевич за порадою лїкарів помістив її в одній санаторії на селї Вань недалеко Парижа, де вона пробула до д. 23 марта 1839. Аж д. 10 червня він на решті міг вибрати ся до Швайцарії, де мав надїю знайти забезпеченє на дальше житє, та де одначе йому довело ся пробути зовсїм недовго.

VII. ОСТАТНЇ РОКИ 1839—1855.

Остатнї роки житя великого польського поета для нас і для ширшого загалу далеко менше цїкаві та важні від часів його молодости та дозрілих лїт, і тому в отсьому нарисї я збуду їх коротше. В Льозаннї Міцкевич пробув сїмнацять місяцїв і хоч там вело ся йому добре, покинув те місто, коли за старанєм париських приятелїв французький мінїстер публичного виховаия декретом із д. 8 вересня

1839 покликав його як одинокого кандідата на свіжо утворену катедру славянських язиків і літератур при Collége des France у Парижі. Тут Міцкевич одержав далеко більшу плату за свої виклади, бо 5.000 франків річно з додатком 1.000 на укладанє славянської бібліотеки. Свої виклади він розпочав д. 22 грудня 1830 р. і провадив їх несповна 4 роки. З разу він держав ся на висоті свого покликаня й робив дуже корисне вражінє не тілько на своїх земляків, але також на Французів, яким, можна сказати, відкривав славянський світ. Ось що пише про ті виклади В. Спасович (op. cit. ст. 506): „Міцкевич у французькій колєгії не був би мав зовсім слухачів, як би був викладав свій предмет сухо, докладно та мітодично. Неминучими умовами успіха були красномовність та вмілість ходити по верхах знаня й давати відповіди на великі питаня европейського житя про Росію, про панславізм, про конфлікт між Польщею й Росією, про польську поезію, чеське відродженє та південних Славян. Міцкевич дуже добре говорив по французьки, але знав троха докладнійше тілько польську літературу, далеко менше російську та чеську, а про сербську епіку мусів тілько що вчити ся. Про те він із великим тактом зумів станути на висоті своєї задачі й притягти на свої виклади дуже численну публіку".

З подій у кінці 1830 р. варто зазначити привезенє до Парижа тїла Наполєона I. з острова св. Єлени та похорон його в Парижі д. 15 грудня. Придивляючи ся приготованям до того похорону Міцкевич у білий день мав віщу обяву, про яку ось що писав у листї до Скшинецкого: „Я бачив чоловіка, що з глубини краю однокінним візком їде бідуючи по болотї та серед мряки, і чув, що той чоловік везе великі річи" (Wł. Mickiewicz, op. cit. т. III. ст. 10). Той чоловік, що справдї в ту пору з Литви їхав до Франції, був Андрій Товяньский, що мав відіграти фатальну ролю в житю Міцкевича.

Д. 25 грудня того самого року в часї святовечірньої учти два найбільші тодї польські поети Міцкевич і Словацкий поміряли ся перед досить численними гістьми поетичними імпровізаціями. Словацкий, що почав перший, здобув, що правда, оплески, але Міцкевич піднявши ся по нїм, „випустив із своїх уст ріку слів, найчудовійших думок і римів із такою непереможною силою і при тім із таким поваабом, що нїчого рівного їм не було. Цїле лице його набрало якогось ангельського вигляду, а дивна, невидана ясність окружила його чоло. Всї стояли при його словах мов при появі божества, що прийшло відвідати смертельних" — так писав про сю памятну хвилю хозяїн тої вечері Евстахій Янушкевич у листї до своєї нареченої, а пізнійшої жінки д. 28 грудня.

В початку 40 вих рр. серед польської еміграції у Франції почуло ся важке знесиленє. „Тяжким допустом божим, — писав про ті часи Станїслав Фальковский — був для нас

пробуток на чужині. Кинені на чужу землю, серед пануючого там заколоту доктрін та пристрастий суспільних і політичних, носили ми, що правда, почутє, що треба нам посвятити все своє для ратованя вітчини, але те почутє, немов вроджене нам, було безплодне, бо ми не мали ані дороги ані сили до ратованя вітчини. В тім положеню, гнані патріотичним запалом, а не маючи нї відки моральної підпори, ми легко давали поривати себе чужим елєментам і на решті зробили ся їх жертвою. Ми приняли погляди противні нашому народньому духови, розбили ся на численні партії й шукали вітчини кождий по свойому на бокових дорогах. Так шарпаючи ся довгі лїта змарнували ми свої сили, заплутали ся в доктрінах та розумованях, наш народнїй скарб — любов і польське почутє пригасли в нас, і ми не могли нї в чім згодити ся на одно. І на решті, коли вже не було чим дурити себе, бо все не дописало нам, настала серед нас загальна втома й неміч, запанувала внутїршня пустота й сухість, тим сумнїйша, що мало хто з нас хотїв признати в собі той оплаканий стан". [1])

В такім сумнім станї еміґрації та в неменше сумнім станї Міцкевича, якому затроювала спокій недуга жінки, явив ся чоловік, який голосив, що має силу вивести польську еміґрацію з єгипетської неволї. Той чоловік, се був Андрій Товяньский. Д. 30 липня 1841 він перший раз прийшов до Міцкевича, коли той тілько що відвіз свою жінку знов до санаторії і вернув до свого помешканя в станї близькім розпуки та зневіри. „В глубокім смутку, — оповідав пізнїйше сам Міцкевич про ту памятну хвилю, — я велїв слузї не впускати нїкого. Хтось задзвонив. Слуга почала толкувати, що пан не приймає. На те гість: „Сповістїть свойого пана, що я нрибув із Польщі і маю сповнити обовязок". Почувши се я вийшов до сїний і впровадив гостя до свого покою, Я бояв ся, чи не прийшов він говорити про які конспірації, та він представивши ся та пригадавши, що 20 лїт тому стрічав мене в Литві, заявив, що приносить менї добру новину. Бачучи, що я слухаю його розсїяний, додав: „Твій дух увязнений де инде". Я відповів: „Хиба не знаєте про мою домашню біду?" Він запитав, яка з дому моя жінка, а я відповів: „Шимановска". — „Чи з родини графів тої назви?" — „Нї". Тодї він заявив менї, що має силу духа обявлену йому самим. Богом, і вздоровить мою жінку. Я відповів йому, що вірю в боже милосердє. Він велїв сповістити моїх приятелїв, що побачуть її здоровою, взяти її до дому й заявив: „Хоч би й військо стало між нами, я розсиплю його". Після тої розмови я провів страшну нїч, і на решті впевнив ся в боже милосердє. Я повідомив

---

[1]) Kilka słów wstępnych o stanie emigracyi polskiej przez Stanisława Falkowskiego, як передмова до видання Pisma Andrzeja Towiańskiego, t. I, ст. 22—23.

кілька осіб. Один із них, старий лїкар Поляк, міркуючи, що я зсунув ся з глузду, взяв мене за руку й почав незначно мацати мій пульс. Почувши се я розсміяв ся. Я поїхав по жінку. Діректор санаторії думаючи, що хочу помістити її в иншім закладї, пристав на се, хоч не радо, заявляючи: „Про мене, се Ваша жінка, можете розпоряджати нею, як Вам подобаєть ся“. Я забрав її. В нашім сальонї зібрало ся кілька осіб, не тих, які я повідомив. Панї Целїна мала лице блїде мов із гіпсу, очи в стовп, і була в пароксізмі хороби. Товяньский приступив до неї, взяв її за руки й шепнув кілька слів, яких я не чув. Панї Целїна впала на колїна, а вставши почала стискати мужа й дїтий. Зворушенє присутних було надзвичайне. Відзисканої притомности вже не стратила нїколи“ (Wł. Mickiewicz, op. cit. т. III, ст. 85—89). Розуміють ся, се не було повне вилїченє, бо напади хороби, хоч не такі сильні й часті, не перестали повторяти ся до самої смерти.

Про дальші події говорить коротко В. Спасович ось що: „Змучений тугою за рідним краєм та домашнїми клопотами, а надто стративши надїю на відбудованє Польщі природними способами Міцкевич від разу увірив у Товяньского й став його учеником. Вони почали вербувати прихильників між емігрантами, але ті заходи не мали значних успіхів. (Між наверненими на товянїзм — додаю від себе — був також Юлїй Словацкий, що доси кілька разів остро виступав проти Міцкевича, а на ґрунтї товянїзму поєднав ся з ним.) Богато навернених відпало пізнїйше, а всї польські священики емігранти стали противниками нової секти. Богослуженя в париських церквах, на яких Товяньский і Міцкевич виступали з публичними промовами, викликали скландал і спричинили видаленє Товяньского з Франції в липнї 1842“. Не зайвим буде додати до сего оповіданя, що д. 1 мая того-ж року Міцкевич із Товяньским явили ся в передпокою короля Люї-Филипа з просьбою о авдієнцію, але їх не принято (Wł. Mick. op. cit. III. ст. 151). Того самого місяця (3 мая) родив ся Міцкевичеви другий син Александер, що вмер у молодих лїтах.

Виклади Міцкевича в французькій колєгії тревали несповна 4 роки. Над сподіванє остро виступали проти них польські еміграційні органи з одного боку радікально-демократичного, а з другого боку клєрікально-арістократичного напрямку. Одні й другі майже згідно закидали Міцкевичеви брак польського патріотізму за його обєктівне відношенє до російського письменства, оголошуючи його мало що не аґентом царя Николая. Надто радікальні демократи робили йому закиди з його католицизму та клєрікалїзму, а клєрікальні католики виступали проти нього особливо завзято тодї, коли він признав себе учеником і послїдовником Товяньского. О скілько в перших двох роках Міцкевич обговорював переважно лїтературиі теми, о стілько в дальших

роках займав ся майже виключно темами полїтичними та історіософічними в дусї мессіянїстичного погляду свойого власного й Товяньского. На решті в маю 1844 р. він перервав свої виклади, які й так задля його нещасливих домашнїх відносин відбували ся досить рідко, а ореченєм мірїстра освіти з д. 4. марта 1845 одержав звільненє зі своєї функції на один рік, при чім мінїстерство рівночасно іменувало його наступником на катедрі славянських язиків і лїтератур Киприяна Роберта. Д. 5 цвітня 1845 йому родив ся третїй син, що одержав імя Яна Габрієля Доната. Його професорську пенсію в вересні 1845 р. уряд зменшив на половину (W ł. M i c k., op. cit. III, т. 380).

У лютім 1846 р. Міцкевич поїхав до Швайцарії, де остаточно розійшов ся з Товяньским. У початку р. 1848 він удав ся до Риму, одержав доступ до Ватікану й благословенство від папи Пія IX. на утворенє польського легіону для боротьби з революційними елєментами. Сей легіон складав ся первісно з 15 людий і не розвинув нїякої дїяльности. В осени 1848 р. Міцкевич був знов у Парижі і тут станув на чолї видавництва часопису „La tribune des peuples“, яке піддержуване гр. Браніцким продержало ся до червня 1849 р. Се була остатня публіцістична дїяльність Міцкевича; в „Трибунї народів“ він помістив ряд полїтичних статей, де републїканські та навіть соціялїстичні ідеї мішали ся з прихильністю до Наполєона. Коли Людвік Наполєон доконавши державного перевороту д. 2 грудня 1851 р. з президента републїки зробив ся цїсарем Франції, Міцкевича остаточно усунено від катедри французької колєгії, а за те цїсар дав йому скромне становище бібліотекаря при арсеналї в Парижі.

Ще раз широка хвиля европейської історії захопила Міцкевича особисто, та се був остатнїй раз. Та хвиля, то був вибух т. зв. Східної або Кримської війни, що почала ся в жовтнї 1853, а скінчила ся в падолистї 1856 р. Її безпосередньою причиною була суперечка між Росією й Туреччиною за права грецької церкви в святих місцях Палестини, але загальне полїтичне положенє тодїшньої Европи спричинило, що з тої російсько-турецької суперечки виникла трилїтня війна між Англією, Францією, Туреччиною та Сардінією з одного, й Росією з другого боку. Варто зазначити, що також обі середно-европейські держави, Австрія й Прусія, не станули по сторонї Росії, а особливо Австрія заняла навіть досить вороже становище супроти неї оккупуючи на якийсь час князївства Волощину та Молдавію по відступленю з них російського війська.

При кінцї р. 1853 головна акція війни вела ся між військами російськими й турецькими на двох теренах, а власне на молдавсько-болгарськім над долїшнїм Дунаєм і на Закавказю. На обох теренах російські війська тратили мало людий, а відносили досить значні побіди, з яких найважнїй-

ша була розбитє турецької ескадри Османа паші під Синопом через російського віце-адмірала Нахімова д. 18 падолиста 1853 р.

Аж весною 1854 р. виступили до акції також війська европейських союзних держав, які в дд. 8-10 цвітня бомбардували Одессу; в маю обстрілювали Кронштад та деякі фінляндські міста на Балтійськім морі, заняли Аляндські острови та висадили в повітрє твердиню Бомарсунд д. 16 червня, а на Білім морі бомбардували Соловецкий манастир і місто Колу, але безуспішно. Аж лїтом невелика французька армія з Болгарії перебрала ся на Крим, до в серпнї скріплена Англійцями та Турками розпочала облогу Севастополя. Ся облога, одна з найстрашнїйших та найкровавійших картин воєнної історії XIX в., тягла ся 11 місяців (від 27 вересня 1854 до 27 серпня 1855) і принесла союзним військам звиш 70.000, а Росіянам коло 83.500 страти в людях. Союзні війська здобули нарештї Севастополь та Николаїв і знївечили російську чорноморську фльоту, але понад те союзні держави не мали з тої війни нїякої полїтичної анї економічної користи.

Міцкевич полишив памятку свого зацїкавленя тою війною в латинській одї на честь Наполєона III. з нагоди здобутя Бомарсунда, якої титул подано вже висше на ст. XXX. Написана в Парижі під свіжим вражінєм події вона того-ж року була опублікована там-же на окремій картці. (Пор. Dr. H. Biegeleisen, Dzieła Mickiewicza T. IV, ст. 514-515.) Подаю тут латиньский текст і мій переклад на нашу мову.

Qualis fugacem quum Amphitrionius
Cacum insequutus, belluae in ocupit
Rupes ruens, fumosque et ignes
Guttur in horrisonum retundens:

Auguste Caesar, te auspice Gallicus
Ursam Bootae victor adordiens,
Spelaea lustrat, caedibus tot
Innumerabilibusque furtis

Obscena; quo nunc advolant undique
Gentes latronis funere sospites,
Svecusque, Fennique et Polones
Quisque suas sibi res petundu;

Rati tuum illum, romulea manu,
Dirum superbis Caesarem avunculum,
Auguste, iam per te secundo
Cum imperio miseris reduci.

В перекладї на нашу мову виглядає ось як:

Як Амфітріона син утїкача
Какуса гонячи звірю в потилицю

Скелї шпурляв, а дими та полумя
Валив у пащу страшенно ревучу,

Так і під твоїм берлом, о Цезаре,
Ґаллї звитяжцї у боотійського
Медведя впавши прегидкі яскинї,
Заплямлені так незлїченими

Убійствами та зрадами, лад роблять.
До них з усїх усюд отсе летять
Народи — Шведи, Фінни, Поляки
На похорон розбійника страшного.

І кождий відбира своє та згадують
Преславного твойого дїда силу,
В надії, що їм під твоїм щасливим
Пановапєм минеть ся давнє лихо.[1])

З тої оди можемо догадувати ся, що поет надіяв ся від тої війни деяких добрих наслїдків також для Польщі. Його надії не справдили ся тим разом, але війна та смерть царя Николая І. мала дуже корисні наслїдки для самої Росії, бо була початком духового пробуженя російського народа, т. зв. ери реформ, що в значній мірі змінила суспільний та полїтичний устрій Росії через знесенє кріпацтва, реформу судівництва, наданє зглядної свободи преси та реформу адмінїстрації через заведенє земств. Розуміють ся, що самих основ російського полїтичного устрою, а головно самодержавного прінціпу та всевладности бюрократичної адмінїстрації ся війна не змінила. Сам Міцкевич по смерти своєї жінки, що вмерла д. 5. марта 1855. поохотив ся особисто удати ся на театр війни. В вересні того-ж року на власну просьбу одержавши урядову місію виїхав до Туреччини, а побувши короткий час у Бурґасї вернув до Константінополя, де вмер на холєру д. 26 падолиста 1855 р. Його тїло перевезено до Парижа, а 40 лїт пізнїйше до Кракова, де воно зложене в гробницї польських королїв на Вавелї.

Писано від 16 серпня до 14 жовтня 1913.

---

[1]) Переклад писано д. 20 жовтня 1913.

WIELKA UTRATA.

WIDOK I.

Petersburg.

SCENA I.

(Gabinet cara. Ranek, godzina 8. Car ubrany przechadza się niespokojnie. Carzyca siedzi.)

CAR.

Tak! U stóp mych Warszawa koniecznie paść musi!
Na to już wiele łożę, na to już bez żalu
Wyczerpałem pół Uralu;
Bo mnie, jak mego ojca, jakiś Pahlen zdusi.
Lecz jak nam śmieją odbierać Polacy
To, co nas tyle kosztowało pracy?
Wszakże Piotr, móy prapradziad*), plan ułożył święty,
Aby Polskę zupełnie zabrać albo kupić,
Jey bogactwa zniszczyć, złupić,
I wtrącić ją w klęsk odmęty,
Aby przecie Rosia (1) kiedyś mogła znaczyć,
I powoli, powoli cały swiat zahaczyć.
Plan ten nie bez trudności, z pomocą Prusaka
I zacnego Austryjaka
Chlubnie spełniła z wielkich dzieł jedyna
Babka moja Katarzyna.
Dotąd ja trząsłem światem; świat się dzisiay śmieje,
I panowania nad nim straciłem nadzieję.
Buntownicy — ja nie wiem, kto im sił użycza,—
Wypędziwszy carewicza,
Śmieją polskie z rąk moich wyrywać krainy!
Daremnież pracowali Siwersy**), Repniny?

*) B ркп.: pradziad. **) B ркп.: Siwery.

Śmieją bić i mordować, jakby dla zabawy,
Moje woyska waleczne, woyska pełne sławy.
Myślałem, że ich Dibicz zgromi jednym ciosem,
Że jedna walna bitwa rozrządzi ich losem,
I takie ciągle ogłaszałem manifesty,
Sypiąc pieniądze, ordery i chresty. (2)
A oni połowę mi woysk moich wybili!
Dwernicki, lacka niegodziwa wiara,
W jedney, w jedney chwili,
Nie po formie, po prostu rozbił w puch Geismara (3).
A Geismar za Bałkanem sławy się dochrapał!
Ach łotrze! buntowniku!.. O, gdybym go złapał!

CARZYCA.

Złapiesz go. Wszak on tyle woyska ci pozbawił!
Wiesz, że siedzi w Paryżu, że umiera z trwogi.
Królowi francuskiemu ukaz poszlij srogi,
Aby ci go natychmiast pod strażą przystawił.
Wszak on cię słuchać musi, choć może nie z chętką.

CAR.

Naturalnie. Francuzi są odpowiedzialni.

CARZYCA.

I do sybirskich naydalszych kopalni
Lafajeta, Lamarka poszliy, i to prędko!

CAR (po chwili milczenia.)

Jak on śmiał Wirtemberga, co szedł bunty ćwiczyć,
Co był jego dowódzcą, rąbać i kaleczyć?
Jak on śmiał szarpać Krajca i brać mu armaty?

CARZYCA.

Na móy sąd, jabym w wieczne wzięła go sałdaty.

CAR (z żywością.)

Zaraz dam ukaz Bułgarynowi,
Aby na niego napisał sztukę, (4)
Aby służyła Petersburgowi
Za bodziec sławy i za naukę.
Niech go tam dobrze i ćwiczy i smaga,
Aby nowym blaskiem chwały
Po Rossiei zajaśniały
Mych wojowników męstwo i odwaga.

CARZYCA.

On napisze doskonale.
Ja naybardziej stąd go chwalę,
Że naturalnie, jakby dla zabawy,
Pisze o ruskich czynach i zaletach,
I różne listy, nibyto z Warszawy,
O buntownikach drukuje w gazetach. (5)

CAR (po chwili milczenia.)

Trochę mi swoją zwłoką dopomógł Skrzynecki,
Ale mnie, wiem, od wstydu wyrwie Krukowiecki.
Bo też to wstyd dla Rossiei,
Aby garstka buntowników
Tak trzepała po kolei
Czoło moich wojowników!
Zniszczę ród Lachów jednym pióra cięciem,
A Erywanski wnet zostanie księciem.
Jam wprzód Zabałkańskiemu ten zaszczyt gotował,
Ale on w Polsce pokazał się niskim;
Niech wybacza! Wszakżem go a conto mianował
Grafem Bruxelskim i księciem Paryskim.

CARZYCA.

Paszkiewicz ma spryt lepszy; wie, że z Polakami
Trudno siłą wojować, mówiąc między nami;
Pewnieyszey jął się broni, z którą lepiey zyska,
I więcej rubli, niż kul na nich ciska.

CAR.

Stare me woysko padło uporczywym bojem;
Ale choć bym miał jeszcze milion głów stracić,
Muszę dopóty i płacić, i płacić,
Aby koniecznie postawić na swojem.

CARZYCA.

Wieleż woyska przepadło?

CAR.

Rozdzierasz mi duszę!
Całe pułki, korpusy kompletować muszę.
Raczey nowe wystawiać!... Korpusów wybornych
Finlandzkiego, Morskiego nie mogłem oszczędzić;
Musiałem nawet dziadów niezgrabnych, niesfornych
Brać jako ochotników i do Polski pędzić,

I jeszcze mi twóy papa z męstwem bohatera
Pomagał, dawał działa, i mosty wystawiał!
Tyle mi z Prus żywności i broni wyprawiał...
Za to ja mu po woynie poszlę Władymira.
Mimo to buntownicy, gdy by nie grosz tęgi,
I mnie i twemu papie sprawili[1]) by cięgi.

CARZYCA.

Niezwyciężonych żal mi kirassierów,
Bo z nich każdy był wart kilku orderów.
Co za dzielne były chłopy!
Czoło wojsk twych[2])! Cud Europy!

CAR.

Kicki i Karski z bandą buntowników
Wpadli, i wszystkich wytłukli jak dzików.
Jak oni śmieli w zbrodniczym zapale
Na pułk królewski targać się zuchwale,
Co świetne nosił imię mojego szwagierka?
A lwy Warneńskie? czyż ich nie żałować?

CARZYCA.

Jabym to tych czwartaków kazała knutować.

CAR.

Nie ujdą jeszcze knutów. A gwardyje moje?
A mych morów chodzących niezliczone roje?
A dzielne grenadjery? mężni Kargopolcy,
Kimburcy, Otończycy[3]), Permcy, Olwiopolcy?
A móy korpus litewski, co tak świetnie słynął,
Prawie cały zginął!
Umińskiego i Bema na Sybir wziąść muszę, —
Dopiero wtedy smutną rozweselę duszę.
Spać nie mogę, rozpaczam, bo to diabla sprawa!
Płacz mnie bierze, dreszcz chwyta wszystkie członki moje.
Zawsze mi ćwiekiem w głowie siedzi ta Warszawa!
Próżneż o nią[4]) me groźby, próżne krwawe boje?
Warszawa pierwszą carskiey korony ozdobą;
Wszędzie, gdzie stąpię krokiem, widzę ją przed sobą!
Warszawę widzę we śnie i widzę na jawie;
Warszawę widzę w każdey na placu paradzie;
Widzę ją w tobie, w dzieciach, na senackiey radzie,
A cała ma potęga i sława w Warszawie!
Ach! aby się nie zhańbić i nie upaść wiecznie,
Trzeba mi wziąść Warszawę, trzeba mi koniecznie!

[1]) B pкп.: sprawiły. [2])B pкп.: twoich. [3]) B pкп.: Otonczcy. [4]) B pкп.: onie.

Nie wezmę jej — zginąłem!... Wezmę, tom pan świata,
I Lachów pióro moje precz, precz porozmiata.
Wtedy, gdy już w mych planach nikt bruździć nie zdoła,
Moje naywyższe prawa nadam dla Europy;
Potęgę mą i chwałę rozsieją dokoła,
I będą wszystkie króle lizać moje stopy.

CARZYCA.

Nie rozpaczay, nie strasz się, jeszcze to być może.

CAR.

Ach! ty nie znasz, co to strach, nie wiesz, jak się trwożę!
Strach, ten niesyty polip z wielkiemi oczyma,
Ten gad, ten wąż dusiciel groźnie swóy kark wzdyma,
I roztacza swe kręgi, i serce me ściska...
Ten grzechotnik oczyma zatrutemi błyska,
I ssie mą krew, i wszystkie przejada wnętrzności,
I zbóyczy jad zapuszcza do naygłębszych kości.
Ta febra cogodzinna, ciągła, cochwilowa,
Zimną, śmiertelną drżączką na wylot mnie ziębi.
Cóż za dola okrutna, sroga i surowa —
Patrzeć na świat z ponad chmur, a spaść do tey głębi!
Już i gorzałkę w siebie jako w kufę leję,
By[1]) zalać gryzącego serce moje mola.
Naprożno... I spiję się, i cały durzeję,
A mól gryzie i gryzie. Co za straszna dola!

LOKAJ DWORSKI (do cara wchodząc).

Jego Carska mość każe herbatę, czy kawę?

CAR.

Day mi Warszawę!

CARZYCA.

Warszawę?

CAR.

Warszawę!

CARZYCA.

O! móy nayukochańszy małżonku i panie!
Nic nie raczysz na śniadanie?

[1]) В ркп.: Aby.

CAR.

Nic! Daj mi tylko Warszawę!

CARZYCA (do lokaja).

Odejdź! (Lokay odchodzi).

CAR.

Głowa mi pęka, od zmysłów odchodzę.
Padł bym komu pod nogi, by mi szyję zdeptał,
Byłem uprzątnął tamy na mey carskiey drodze,
I znowu krew mych wrogów chłeptał.
Czołgałbym się jak robak, z pokorą, bez sławy,
Bylem nie stracił Polski, nie stracił Warszawy!

(Milczenie.)

Ilekroć sobie wspomnę me roskosze lube,
Kiedym karcił na moją czyhających zgubę,
Żal mnie bierze, jak stracić te rajskie słodycze,
A dziś zabijające pożerać gorycze!...

(Milczenie.)

Kiedym jako pogromca dumnych Ottomanów,
Pędząc ich jako trzodę, jak owce, jak ptaki,
Za grzbietem nastrzępionych, bezdrożnych Bałkanów
Utkwił na wałach Warny swe zwycięske znaki,
Wtedym — ze zgrozą świata, co tak drżał przedemną,
Z naywyższą mą niełaską, jako ćwiek kolący,
Czytał wyrok warszawski uniewinniający
Tych lackich buntowników i zbrodnią tajemną!
Jażbym go miał potwierdzić? Ja, pan Carogrodu,
Miałbym okazać łaskę dla hydnego rodu?
Dla Lacha, co gdy by mógł, pożarł mnie oczyma?
Nie....! Dla Lacha łask żadnych, względów żadnych niema.
Wbrew zatem wyrokowi tych mózgów szalonych
Kazałem ściśle więzić sędziów i sądzonych.
Co za anielska roskosz pieściła mą duszę,
Gdym pojmował ich długie, cierpiące katusze!
Gdy męczarń, jakie tylko cierpliwość człowieka
Zdoła znieść, byli pastwą; gdy brzęcząc okowy
Lękali się zuchwalstwo karzącego miecza,
Który z rąk mych co chwila spaść mógł na ich głowy;
Gdy wijąc się, jak węże, w piekielnych torturach,
Żarli z głodu swe ciała, darli się po murach...
Ha...! wtedym żył...!

CARZYCA.

Lecz na twey koronacyi...

CAR.

Cha! cha! cha! cha! cha! cha!
Pamiętam, gdym na głowę brał koronę Lacha,
Tak wrzała we Warszawie uciecha i radość!
Lachy były wesołe, lecz ich twarzy bladość
I kryjoma ponurość ich weyrzeń*) zdradzieckich
I muszone oklaski ich dłoni zbójeckich
Wróżyły grom, co przerwał tę zwodniczą ciszę.
Stało się... Burza ryczy... Drżę, na włosku wiszę.
A dziś do moich oczu sen się zbliżyć boi!
Gdybym nie był monarchą, płakałbym obficie.

Płacze.

Gdyż nam wielkim monarchom płakać nie przystoi,
Niechay narody-owce płaczą całe życie!
Monarcha niech się śmieje, łez ich skosztowawszy.
Monarsze przyzwoity uśmiech nayłaskawszy.
Monarsze Bóg w opiekę powierzył narody,
Aby im, jakiey pragną, nie dawał swobody,
Gdyż wygasną, przepadną, jeśli będą wolne,
Bo złego od dobrego rozróżnić niezdolne.
Nie można im wędzideł puszczać ani chwilki;
Niech pasterz puści owce, wnet je pożrą wilki.
Jak pasterz losem owiec, tak nie szczędząc trudów
Monarcha się zajmuje losami swych ludów.
Monarsze przeto pokłon, cześć należy boska,
Gdyż pochodzi od Boga; owszem! sam jest Bogiem.
I ten kary nie ujdzie, kto jest jego wrogiem.
Skądże to buntownikom myśl przyszła czartowska
Obalać moją władzę zbrodniczym zamachem,
I mnie, prawego pana, napełniać tym strachem?

CARZYCA.

Wszystkich, wszystkich na Sybir! Wszystkich do Tobolska!

CAR (uderzając o stół ręką.)

Tak, w Tobolsku będzie Polska!(6)
Byle mi wziąść Warszawę, i wziąść jak nayprędzey.
Już na to Erywański mnóstwo wziął pieniędzy,
Nie dla dowódzców laszych, za lacką stolicę,
Gdyż je trzymają próżne obietnice,
Ale dla przezacnego pana Metternicha,
Co do kieszeń monarszych czule się uśmiecha,

*) B ркп. wierzeń

Którego szczere chęci godne są nagrody,
Choć z urojeń*) okrada królów i narody;
Dla zacnego Periera, Sebastianiego,
Dla mego Ancyllona, dla Bestoulliego,
Stuterheima, Flotwella, w którym mam podporę.
Oni mi zbuntowaną Warszawę oddadzą.
A gdy w serce Europy wcisnę się z mą władzą,
Wszystkie moje pieniądze z procentem odbiorę.
Mam więc nadzieję carskie rozjaśnić oblicze,
I ukorzyć na zawsze Lachy buntownicze.
Boję się, żono, by braciszek Michał
Wśród woyny do kieliszka i do kart nie wzdychał;
I aby pod Warszawą, mówiąc jednem słowem,
Nie dokazał tey sztuki, co pod Braiłowem.

CARZYCA.

I cóż to ci, mężu, szkodzi?
Tu się dosyć bydła rodzi.
Jeśli jeden zgon bydła w powietrze uleci, (7)
Znaydzie się drugi i trzeci.

Goniec wchodzi.

CAR.

Czy z Warszawy?

GONIEC.

Z Warszawy.

CAR.

Wzięta?

GONIEC (oddaje mu papiery).

Wzięta.

CAR (z naywiększą radością).

Brawo!

Ha! Znowuś moja, Warszawo!

Czyta raport, goniec odchodzi.

Biega z radością i klaska.

Znowu moja! Cha, cha, cha, cha!

*] B pкп. urojoną.

Moja ty, moja perełka!
Znowem w ręce złapał Lacha!
Ha! już mi się nie wymkniesz, mój ptaszku swawolny!
A, obciąłem ci skrzydełka!
A ty mnie chciałeś obciąć, prochu nieudolny!
Mam na ciebie klateczkę żelazną, szczuplutką,
Będę ci piosnkę przygrywał,
A ty mi będziesz spiewał
Cieniutko, cieniutko!
Cha, cha! uściśniy mnie, żono!
Uściśnijcie mnie, dziatki! Wszystko już skończono!
Ha! znowum pan! Ożyłem! Znowu ziemia cała
Zaspiewa mi w pokorze: „Chwała, chwała, chwała!“
Ależ ten Lach uporny napędził mi strachu!
Żadne woyny, żadne boje,
Twarde z Turkami i Persami znoje
Tyle mnie nie straszyły i nie koszkowały,
Tyle pieniędzy i woyska i chwały,
Co z tym Lachem!... No, no, Lachu!
Potrafię mścić się na tobie,
Potrafię ci dopiec,
Gdy łeb twóy mściwą roztrzaskam maczugą.
Cha, cha! wiem ja, wiem, co zrobię!
Przekolę cię szpileczką, jako chrząszcza chłopiec,
A do główki szpileczki nić uwiążę długą,
A tę nić do pręcika, i wezmę go w ręce,
Dmuchnę, i chrząszcza w około pręcika okręcę,
I będziesz mi się kręcił i huczał w około,
A ja będę miał, — cha cha! — zabawkę wesołą!
I co miałem pójść za Dźwinę,
Wsuwam się w głąb Europy, jak w moją dziedzinę!...
O moje zacne przodki, wstańcież teraz z grobu!
Co za nowa postać globu!
Czy się wam kiedy śniło, aby wasz potomek
Panem był Niemna i Wisły?
By zwolna uwieńczając wielkie swe zamysły
Rozszerzał po Europie skromny Piotra domek?
Cha, cha! ja go rozszerzył i jeszcze rozszerzę!
A dójdzie do was ta olbrzymia wieść!
Ha! strasznie mi chce się jeść!
Pożarłszy już lacki ród
Coraz większy czuję głód!
Europie na przywitanie
Połknę Wiedeń na śniadanie,
Paryż na obiad, Londyn na wieczerzę.
Cha, cha! klękajcie królęta!
Persia, India, Azia wzięta!
Amerykę, bagatelę,

Pod swe stopy wnet podścielę.

W szaleństwie radości.

Hura! Hura! Rąbay! Pal!
Ryczą działa, błyszczy stal!
Moje dzielne niewolniki —
Słyszę ich zwycięskie krzyki!
Słyszę tryumfalny spiew.
Widzę u nóg łupów stosy!
Widzę w kajdanach narody!
Zaludniają moje lody!
Widzę trupy, widzę krew!
Miast pożary, dymów kłęby—
Hura, hura! co za sława!
Moja Polska i Warszawa!
Długom na nią ostrzył zęby,
Dziś przytępię..! Cha, cha, cha, cha!
I już mi żaden szatan z rąk nie wydrze Lacha.
Erywański już księciem, on tu sam przybywa.
O dolo bohaterska, o chwilo szczęśliwa!
Taki po wszystkie czasy tryumf będzie sławny!
A do takich tryumfów Paszkiewicz jest wprawny!
Tym sposobem wziął Anap, Erzerum, Erywan,
Takby zabrał calutki Ottomanski Dywan.
U niego wszystko idzie pomysłem, nie trafem:
Szach Abas dostał order, a on został grafem.
On mi jeszcze Francuzów tym środkiem da w ręce,
A wtedy go w nagrodę na króla wyświęcę.
Muszę zaraz do Polski wyprawić ukazy.
A teraz niech grzmią działa sto i jeden razy!
Niech wprzód senat i wszyscy spieszą mi winszować,
A potem na mołebeń, Bogu podziękować. (8)
Już Polska nie podleci zuchwałemi skrzydły!
Zgniotę, zetrę rozpędzę ten naród obrzydły.

SCENA 2.

Na pokojach carskich, zebrani wszyscy ministrowie, senat, urzędnicy, świta, damy honorowe i t. d.

CAR (dumnie.)

Warszawa tedy nasza! Wziąść ją z taką chwałą
Z Bożey pomagającey łaski sie udało. (9)
Już trosk naszych przeszła chmura!
Krzyczcie: hura!

WSZYSCY.

Hura, hura!

CAR.

Nas Cara Bóg i święci od niesławy strzegą,
Daley, marsz na przyjęcię księcia Warszawskiego!
Sztac-damy i frejliny, senat całą rzeszą
Za rogatkę... w paradzie... i to wszystko pieszo!

SCENA 3.

Za rogatką. Wszyscy stojąc czekają. Car z swoją familią pieszo. Gwardya, muzyka, marsz ceremonialny.

Goniec przybiega.

CAR.

Daleko jeszcze książę?

GONIEC.

Już o werstw dwadzieścia.

Znika w tłumie.

CAR do carzycy (z zimną krwią).

Wszystko to za pomocą mego pana teścia
I moich min Uralskich. Pieniądze rzecz święta!
Bez pieniędzy Warszawa nie była by wzięta...
Ha! muszę podziękować staremu Grejowi,
Pierwey Kościuszkowskiemu, dziś memu druhowi,
Za mądrze wymyślony ministerską głową
System nieutralności, lecz głośney, otwartey.
Sąsiedzi więc, łagodząc dolę mą surową,
Wspierali mnie kryjomo w tey wojnie zażartey.
Gdy by nie ten systemat, to by mi król pruski
I ten trochę zbutwiały siary pień rakuski
Dali otwartą pomoc, i w najpierwszej chwili
Z dwóch stron swemi woyskami Lachów zahaczyli.
Wtedy Francuzi, Anglicy i Szwedzi,
Rzesza, sam nawet Sułtan, co w seraju siedzi,
Powiedzieli: „Kiedy wam w tey z Lachami woynie
Wolno dla swey korzyści występować zbrojnie,
To i my wystąpimy.“ I dopiero wrzawa!
I woyna by w Europie wybuchnęła krwawa!
Wtedy było by po mnie! Tamci niezawodnie

Chwycili by się str< ny Lachów buntowników,
Starli by w proch walecznych moich wojowników,
I z rąk mi całą Polskę wydarli niegodnie.
W cóż by się obróciła wielka ma potęga,
Która dzisiaj zaledwie księżyca nie sięga?
Utraciłbym przeważny wpływ móy do Europy,
Co się dopiero śmiała, dziś liże me stopy.
Utraciłbym Żmudź, Litwę, Wołyń, Ukrainę
I Podole, odwieczną Ruryków dziedzinę;
Musiałbym oddać łupy zabrane z Warszawy,
I aż za Dniepr, za Wołyń uciekać bez sławy.
A tak, gdy zdala patrząc na ten bóy zawzięty,
Tamci zachowywali systemat przyjęty,
Za co móy grosz niemały w ich kieszenie wpłynął,
Ci mnie skrycie wspierali, bo pewniebym zginął.
Skoro więc dziś Warszawa w rece moje wpadła,
I pierzchła buntowników ta zgraja zajadła,
Ha! jużem pan! Ożyłem!

Goniec przybiega z szumem.

GONIEC.

Książę jedzie!

CAR (skwapliwie).

Jedzie?

Brawo! Marsz! Trąby! Kotły! Gwardya na przedzie!

Marsz ceremonialny, muzyka, cała świta szykuje się jak do boju. Słychać hurkot pojazdu. Wkrótce pokazuje się Paszkiewicz w karecie, z której go wyprowadzają car, carzyca i cała świta. Wielkie okrzyki: hura!

CAR (do Paszkiewicza po uciszeniu krzyków.)

Witaj, książe móy kochany!
Tyś podtrzymał moją sławę,
Gdy me prawa i kajdany
Nałożyłeś na Warszawę!

Car go ściska, carzyca dyga.

PASZKIEWICZ.

Sława twoja, mónarcho, brzmi po całym świecie.
Zostałeś bohaterem nie w jednej gazecie.
Jakem wszedł do Warszawy, różne gazet roje
Zaczęły głosić łaski, dobrodziejstwa twoje.

Bóg dzielność twych zastępów uwieńczył zwycięstwem;
Wchodziły do Warszawy z bezprzykładnem męstwem.
Buntownicy pierzchnęli, i już trwogi niema,
Modlin tylko i Zamość upornie się trzyma.

CAR (obracając się do wszystkich).

Słyszycie, jak są mężni nasi wojownicy?
Na cześć ich niech grzmi hura po całey stolicy!

Ogromny krzyk hura! Huk dział, defilada gwardyi, marsz ceremonialny z muzyką.

SCENA 4.

Pokój audyencyonalny.

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ. X. MICHAŁ. BENKENDORF.

CAR do Paszkiewicza.

A więc Warszawa nasza! Dzięki tobie! dzięki!
Wszystkie państwa ordery otrzymasz z mej ręki.
Tak wielkie, tak przemożne to zwycięstwo świeże!

PASZKIEWICZ.

Wnet tu się zjawi mnóstwo winszujących gości.

CAR.

Co teraz mamy czynić? Powiedz mi w krótkości.

PASZKIEWICZ (poważnie.)

Naprzód wszystkim monarchom porozdawać krzyże,
Mianowicie pruskiemu i austryackiemu,
Metternichowi, Sebastyaniemu.
Gdyby nie oni, dawnobyśmy, panie,
Poszli za Dniepr na wygnanie.

W. X. Michał przez całą tę scenę trzaska biczem, przechadzając się z łoskotem po gabinecie.

CAR.

Wnet piszę ukaz naglący
Do kapituły orderów,
I manifest oycowskim przywiązaniem tchnący
Do rasiejskich bohaterów.

Dzisiaj do mego serca bardziej ich przybliżę.
Komuż więcej mam dać krzyże?

PASZKIEWICZ.

Bontanowi,
Rautenstrauchowi,
Kosseckiemu,
Kurnatowskiemu,
I tam daley, i tam daley,
Co wiernością do tronu wciąż się odznaczali.

CAR.

Kogoż w Sybir?

PASZKIEWICZ (z przyciskiem)

Wszystkich!

CAR (z radością)

Wszystkich? Brawo!

PASZKIEWICZ.

Tak! wszystkich, i to trzeba uwinąć się żwawo.

CAR.

Dobrze! wszystkich, by po nich nie było i śladu.
Trzeba kąsającego pozbyć się owadu.
W Sybir wszystkich Polaków z Polski wyprowadzić,
A w Polsce prawowierny mój naród osadzić.
A więc wszystkich? he?

PASZKIEWICZ.

Wszystkich! Niech świat co chce bredzi.

CAR.

Bo też to mi ta Polska kością w gardle siedzi.
Ale to ziemia moja! to widoczna sprawa!
Lachy do niey nie mieli i nie mają prawa.
Więc wszystkich...! Ale wszystkich razem niepodobna!

PASZKIEWICZ.

Razem trudno, lecz można każdego z osobna.

CAR.

Tak, z osobna każdego, ja myślałem o tem:
Zabrać teraz żołnierzy, a cywilnych potem.

PASZKIEWICZ.

Ale... już się żołnierze groźb mych nie lękają,
Gdyż do Prus i Austryi przeszli całą zgrają.

CAR.

Idzie do biurka, wyjmuje ogromną pakę papierów i przynosi do Paszkiewicza, pokazując mu każdy z osobna.

Ja wedle monarszego postąpię zwyczaju:
Ogłoś im tę amnestyę, powrócą do kraju.

(Daje mu papier z paki, który przyniósł).

Jeśli nie, oto druga, (daje mu drugi papier)
to trzecia, (daje mu trzeci papier)
to czwarta, (daje mu czwarty papier).
Ogłoś, że moja łaska jest dla nich otwarta.
Niech wrócą; a jak wrócą, wtedy wszystkich razem
W kajdanach aż na Sybir za tym to ukazem.
(Daje mu ukaz).

PASZKIEWICZ.

Jedyny sposób!

CAR.

Prawda, że to krok monarszy?

PASZKIEWICZ.

Można potem odpocząć, ślad zbrodni zatarłszy.
Niech tam burzą na śniegach duchy buntownicze,
Wszak amnestya jedynie Europy się tyczy.

CAR.

Naturalnie, amnestya tylko dla Europy!
Monarcha w swych wyrokach nigdy nie pobłądzi,
A niszcząc hardych duchów burzliwe zatopy,
Wszystko słuszne, co tylko za słuszne osądzi.
Monarcha się nie zmiesza próżnych głosów tłumem.
Wszystkie ludów rozumy są czystą ciemnotą;
Co on nazwie rozumem, to ma być rozumem,

Біб-іотека
Муз.но ... ства
Інвент. № 69

Co raczy nazwać cnotą, to ma zostać cnotą!
Bo czyż wiedzą rozumy, co amnestya znaczy?
Amnestyę jedynie należy objawiać
Tym, których się monarcha nie może obawiać;
Do niey żadnego prawa mieć nie mogą inni.

PASZKIEWICZ.

Tak, tak, niech pohulają te harde urwisze!
Dla Europy jedynie amnestya się pisze.

CAR.

A więc polskich żołnierzy wszystkich mamy w ręku?

MICHAŁ.

Można wszystkich na wędkę ściągnąć pomaleńku.

CAR (do Michała).

Nie wdaway się, idź pilnuj swego faraona.

MICHAŁ.

Ale...

CAR.

Idź, tam cię czeka szklanka napełniona.

(Michał znowu trzaska biczem).

(Do Paszkiewicza).

To jedno. Więc to zabierz! (Daje mu plik amnestyi)
A teraz rzecz druga.
Warszawa, jak wiadomo, jest wązka a długa,
Więc ją należy obciąć: utniy końce oba,
I wystaw cytadele, jak ci się podoba.
Oto masz na to ukaz! (Daje mu ukaz)
Zajmij się tem szczerze!
Obróć w koło na miasto działa i moździerze,
Aby na każdy alarm zburzyć wszystkie domy,
I zniszczyć w samem gnieździe ten motłoch poziomy.

PASZKIEWICZ.

Gdzie koszt na cytadele?

CAR.

Cha, cha! Ukaz na to! (Daje mu ukaz)
Warszawa, czy ty nie wiesz, jest przecie bogatą.
Wszak tyle drogich rzeczy, tyle skarbów mieści!
Weźmiesz kontrybucyą, bez mozolney pracy,
Którą za karę buntu zapłacą Polacy;
Kraj sześćdziesiąt miljonów, Warszawa czterdzieści.
(Daje mu ukaz).

PASZKIEWICZ.

Brawo!

CAR.

Wszak straszna kara?

PASZKIEWICZ.

Nawet litościwa!

CAR.

Daley, zabrać z Warszawy skarby i archiwa,
Fabryki i zakłady, co są tam dość liczne,
Wszystkie biblioteki prywatne, publiczne,
Gabinety, pomniki, wszystko za ukazem.
(Daje mu ukaz)
I tu w tym Ermitażu złożyć wszystko razem.
Albo, co jest rzadkiego, to na me pokoje!
Bo na cóż to Polakom? A to wszystko moje.
Tam są piękne pomniki: pomnik Sobieskiego,
Kopernika, Zygmunta i Poniatowskiego;
To się później zabierze, potem będzie o tem.
Z Zygmunta, co był niegdyś powleczony złotem,
Będzie Car Iwan Groźny — mieysce mu znaydziemy;
Poniatowski się przechrzci, będzie Suwarowem,
A Kopernik Nestorem lub Łomonosowem:
Że on był z samey Moskwy, łatwo dowiedziemy.
Z murów akademickich lub z królewskich gmachów,
Jak chcesz, zrobisz koszary, a to dla postrachów.
Oto ukaz! (Daje mu ukaz).

PASZKIEWICZ.

Wybornie!

CAR.

A to ukaz nowy: (Daje mu ukaz).
Poniszczyć wszystkie szkoły, nauki i sztuki,

Uczyć tylko po rusku; bo to te nauki
Tylko płochey młodzieży zawracają głowy.
Z nich te bunty wynikły. Ty im pokaż knuty,
Pałki i szubienice!

PASZKIEWICZ.

O! to dla mnie niczem.

CAR.

Profesorów do turmy, a młodzież w rekruty.

(Do Michała, który ciągle trzaska biczem).

Łomżyński bohaterze, przestańże z tym biczem! (12)
Tu są tak ważne sprawy, a on nam przeszkadza.

(Do Paszkiewicza).

Tak powinna postąpić prawa carska władza.

MICHAŁ.

Po cóż się długo ucierać?
Jabym radził bez wykrętów,
By w rekruty pozabierać
Profesorów i studentów.

CAR (do Michała).

Day mi pokóy! A jakże zabierasz się żwawo!

(Żartując i uśmiechając się)

(Z ironią):

Wszak ty byłeś pod Warszawą?
I moyeś woysko prowadził?
Wieleś tam moich pułków do góry wysadził?

MICHAŁ.

Po com ja miał wysadzać? Nie słucham tey bury.
Był tam taki, co pułk nasz wysadził do góry.
Tak leciały nasze śmiałki,
Gdyby gruszki, gdyby gałki.

CAR (z zadziwieniem).

A któż to?...

MICHAŁ.

Ordon.

CAR.

Ordon? (Do Paszkiewicza): Nie pisałeś o tem!

PASZKIEWICZ (odchrząkając).

Ten Ordon, — zapomniałem, napiszę to potem.

CAR.

Ordona wnet na Sybir! Tak się zemścić na nim.

MICHAŁ.

Trzeba aż na tamten świat ukaz posłać za nim,
Aby tu go Piotr Święty konwojem przystawił.

CAR.

Dość tego! Lepiey byś się swym biczyskiem bawił.
(Do Paszkiewicza):

Polacy są szaleńcy, to wcale nie nowość.
Zawsze kochają głupią polską narodowość,
I miłość dla oyczyzny wysysają z mlekiem;
Zapalają się z młodu, wybuchają z wiekiem.
Więc by stłumić w zarodzie tę iskrę szkodliwą,
Tę rozruchów przyczynę, to buntów ogniwo,
Trzeba dzieci od pięciu do dziesięciu latek
Zabrać od opiekunów, od oyców, od matek,
I wywieźć w głąb Rossyi; tak Polska ostygnie,
I już się z pod moyego berła nie wydźwignie.
Oto ukaz. (Daje mu ukaz).

PASZKIEWICZ.

Wybornie! To może skutkować.
Ja każę po ulicach na dzieci polować.

CAR.

Czy chłopcy, czy dziewczęta — w Sybir, do Kamczatki!
Jeśli żal będzie matkom, to zabierać matki.
Bo i dzieciom z matkami nie będzie tak nudno,
A ja pragnę ich szczęścia.

PASZKIEWICZ.

To dla mnie nie trudno.

CAR.

Wszystkie dzieci, z korpusu kadetów, z Kalisza,
I od Dzieciątka Jezus z Warszawy pochwytać,
A broniące kobiety precz kolbami witać,
Inaczey nie powróci pożądana cisza.

PASZKIEWICZ.

A tak, ja wszystkich malców potrafię wyszperać.

CAR.

Ze szkół wszystkich studentów-malców pozabierać!
Ja ci dam łatwy sposób zabrania ich w massach.
Otoczyć ich w około, kiedy będą w klasach,
I tak wyłapać wszystkich i w Sybir wyprawić.
Który będzie śmiał umknąć, lub ostro się stawić,
To kłóć, strzelać, jak do psów.

PASZKIEWICZ.

To sposób jedyny!
Tak się spełnią zamiary wielkiey Katarzyny.

CAR.

Z imion tych, którzy w buncie pierwszą grali rolę,
Do mnie do Petersburga wysłać deputacyją,
Która by błogosławiąc moją świętą wolę,
Tę mi naypoddanieyszą złożyła oracyją,
I za me dobrodzieystwa, za uszczęśliwienie
Do nóg mych naykornieysze niosła dziękczynienie.
Masz ukaz! (Daje mu ukaz).

MICHAŁ.

W tey Warszawie co za harde damy!
Jedna mi drzwi zuchwale zamknęła przed nosem.

CAR (do Michała).

Day pokóy! Ty tu z swoim nie wyjeżdżay głosem,
Kiedy my o ważnieyszych rzeczach rozmawiamy.

MICHAŁ.

Wszystkie prawie w żałobie.

CAR (do Paszkiewicza).

W żałobie?

PASZKIEWICZ.

W żałobie.

CAR.

Powinny być wesołe, krzyczeć z nami hura!
Jeśli w mieście w żałobie pokaże się która,
Zdzierać suknie publicznie, przyporęczam tobie!
Powinny dawać bale w ciągłey wesołości,
I naygrzeczniey przyjmować bohaterów-gości.

PASZKIEWICZ.

Słusznie bardzo.

MICHAŁ.

Żadnego z ruskich bohaterów,
Choć by miał nawet pietnaście orderów,
Nie przyjmują do domów i nie chcą im sprzyjać,
Że my musimy same bruki zbijać.
Ja raz idąc przez miasto, aż idzie kobietka,
Czarno ubrana, zgrabniutka i letka:
Wnet się zacząłem naygrzeczniey uśmiechać;
Chcąc ją zaczepić, pytam, co też słychać?
Odpowiedziała: „D z i e g i e ć“.

CAR.

O harda! zuchwała!
I tak wielkiemu księciu odpowiedzieć śmiała!

(Do Paszkiewicza).

Która to? Zrobić śledztwo i skarać przykładnie!
Wreszcie masz moc zupełną, zrób, jak ci wypadnie.

PASZKIEWICZ.

Dobrze.

CAR.

Ponieważ wszystkie, może nie z ochoty,
Dawały buntownikom obrączki, kleynoty,

Ustanowić komissyę, aby je wyśledzić,
I takie patryotki nayrychley przerzedzić.
Oto ukaz. (Daje ukaz).
Zuchwała więzieniem przepłaci.
Kazać, by nas Polacy kochali jak braci.
Jeśli który nie kocha, to w Sybir po prostu.
Oto ukaz. (Daje mu ukaz).
Lecz aby, o co mi tak chodzi,
Tey miłości braterskiey nadać więcey wzrostu,
Mają chodzić do cerkwi i starzy i młodzi,
Po rusku składać dla mnie ze swych serc ofiarę,
I przystawać na grecką, prawosławną wiarę.
Lecz to później! Po rusku kazać Boga chwalić,
Głupią konstytucyę zupełnie obalić.
Oto ukaz. (Daje mu ukaz). Nie żałuy knutów i postrachów.
A to — (Daje mu ukaz) naysroższy ukaz pośliy papieżowi,
Aby natychmiast bulę napisał na Lachów! (13)
To ich duszę z nieszczęsnych obłąkań uzdrowi,
Lecz aby się nie lękał utraty mey łaski,
Poszliy mu Władymira, jako kniaż Warszawski.

MICHAŁ.

Cha! cha! myślałem, że ja się w Warszawie
Pięknie, uczciwie zabawię;
Że będę fetowany z kniaziem Paszkiewiczem,
A tam smutno i nudno!

CAR (do Michała).

Przestańże z tym biczem!

(Do Paszkiewicza):

Wszystkie Czartoryskiego skarby i kleynoty,
Książki, rzeczy kosztowne zabrać co do joty,
I tu przysłać. Masz ukaz. (Daje mu ukaz). Bo to wszystko moje.
A księżney Wirtemberskiey zabrać dobra całe.
I oddać je synowi w nagrodę za znoje,
Za waleczność w tey woynie, za czyny wspaniałe.

(Daje mu ukaz).

(Do Michała):

Niech tu przyjdzie Pan Adam!

(Michał odchodzi).

PASZKIEWICZ.

To bardzo rozumnie.

CAR.

Wszystkich, których Polacy za przychylność ku mnie.
Za miłość i za wierność dla prawego tronu
Pobili, powieszali, porobić świętemi
Masz! (Daje mu ukaz).

PASZKIEWICZ.

Jak że postępować z jeńcami polskiemi?

CAR (z gniewem).

Jak? Po rusku! Na Sybir! Knutować bez miary!
Za złamanie przysięgi takiej godni kary.

BENKENDORF.

Ale Polacy naszych dobrze przyjmowali;
Byli z niemi, jak bracia, ludzcy i wspaniali.

CAR (głośno i dumnie).

Co? To ich powinnością! Wszakżeśmy ich pany!
Nam od nich cześć i pokłon, im od nas kajdany!
Ha!... Śmiertelnej wywierać zemsty nie przestanę
Na ten ród, że mej sławie taką zadał ranę!
Że wyświecił mą słabość w obliczu Europy,
Co już się tak nie zlęknie mej olbrzymiej stopy;
I witając mię z twarzą jak zwykle nieszczerą,
Całą moją potęgę ma za wielkie zero...
Ha! Tego nie przebaczę! Ha! Tego nie strawię!
Wyplenię to złe gniazdo, śladu nie zostawię!
Zrzucenie z tronu...! Hańba! Zemsta! Ha! Miecz! Knuty!

PASZKIEWICZ.

A z chłopami co czynić?

CAR.

W rekruty? w rekruty!
Oto ukaz. (Daje mu ukaz).

Do śmierci bić, kto się opiera.
Masz. (Daje ukaz).

PASZKIEWICZ.

Teraz jak należy, dam się im we znaki.

CAR (chowając resztę ukazów).

Reszta potem. Wieleż nam szkodziła cholera?

PASZKIEWICZ.

Okropnie!

CAR.

To mnie cieszy! To jest moje dzieło,
Gdyż i Lachów zapewne mnóstwo z niey zginęło. (12)

(Wchodzi Wirtemberg i cała świta. Car do Wirtemberga).

Zbliż się, książę! Twe męstwo, twe waleczne czyny
Kwitnącemi cię wiecznie okryły wawrzyny;
W Kurowie i Puławach przez dzieła olbrzymie
Twoje królewiczowskie zabłysnęło imię
Przyjm więc dobra twey matki, to płaca jedyna
Od wdzięcznego monarchy, od twego kuzyna.

WIRTEMBERG.

Niczem mi sława świata, dobra i godności,
W porównaniu monarszey pańskiey łaskawości.

CAR.

Kto dla swego monarchy w zapale bez granic
Poświęca wszystkie względy i życie ma za nic;
Kto dla niego najwięcey chce nazbierać łupów,
Dla czci jego rad widzi stosy miast i trupów;
Kto dla niego nie zważa, czy się w świecie splami,
I do swej własnej babki strzela granatami;
Kto dla niego pogardza oyczyzną bogatą,
Ten zasłużył na wszystko, ten zasłużył na to!

(Zawiesza na jego szyi order).

WIRTEMBERG.

Panie! Kuzyn i sługa hołd ci winny składa.
Gdyby żył dziad nawet móy, strzelałbym do dziada.

CAR (do całej świty).

Oto przykład wierności! Patrzcie, bohatery!
I was także za wierność czekają ordery.

(Obracając się do Paszkiewicza).

Paszkiewicz, trzeba zabrać krzyż od buntowników
Virtuti militari, a dać go na piersi
Moich dzielnych wojowników,
Gdyż są mężni, wytrwali i dla mnie najszczersi.
Winienem ich ozdabiać brylantami, złotem...
Napiszę ci ukaz o tem.
Daley! hura!

WSZYSCY.

Hura! hura!

CAR (z zadziwieniem).

Cóż to za chmura?

SCENA 5.

(Chmury się powiększają. Na chmurach pokazuje się Sława i unosi się nad głową cara, z wielkiem zadziwieniem wszystkich).

SŁAWA (do cara z uszanowaniem).

Ja jestem Sława, Najjaśniejszy Panie!
W niebie jest mój tron,
Życie me w dziejach, w wieczności mieszkanie,
W chaosie mój skon.
Przyszłam cię okryć skrzydłami złotemi,
Boś jest chwały kwiat.

Ty karzesz bunty, ty panujesz ziemi,
Ciebie słucha świat.
Czy ty słyszałeś o szachu Wampumie?
On w swey nierozsądnej dumie
Powiedział, że jest wielki i wielki bez końca,
Krewny gwiazd, wnuk księżyca, brat stryjeczny słońca.
Co za śmieszna duma!
Tyś jest starszy od szacha Wampuma!!!
Boś ty sam słońcem, księżycem twa żona,
A gwiazdami twoje dzieci. (15)
Twoja chwała jaśniej świeci,
Niż chwała Herostrata, niż chwała Nerona!
Czy słyszałeś o Mamaju,
Co jest w dziejach nieśmiertelny?
Świat dziś powie: Mamaj dzielny
Zerem jest przy Mikołaju.
Tak, Najjaśniejszy Panie, wielkąś zyskał sławę,
Kiedyś z buntownikami skończył boje krwawe;
Kiedyś prawy porządek znowu zaprowadził,
I nasiona zaburzeń ze szczętem wygładził;
I tym czynem monarszym, z góry majestatu,
Zrobił łaskę całemu rozumnemu światu (16)
Dziś przez twoje ukazy, szczytne i rozumne
Ukarz na całym świecie wszystkie karki dumne,
Pędź Niemców i Francuzów w Sybir na rekrutów,
Rozsyłaj amnestye... Może brak ci knutów?
Masz!

(Sypie na ziemię grad knutów).

CAR (zbierając je).

Zbierajcie! Zbierajcie!

(Cała świta zbiera knuty).

CARZYCA (zbierając).

Teraz ćwiczyć srogo!

CAR (probując jednego z zamachem).

Prawdziwe ruskie knuty!

PASZKIEWICZ.

Wiele zdziałać mogą.

SŁAWA.

Że świat bije dziś czołem imieniowi twemu,
Ze pierzchnęli buntownicy,
Wystaw przy Piotrze w twej dumnej stolicy
Pomnik Chłopickiemu.
Piotr był potęgi twej założycielem,
Chłopicki jej zbawicielem.
Piotr końskiemi kopyty roztratował żmiję,
Chłopicki roztratował buntownikom szyję,
I mogąc być twym pogromcą
Nie chciał zostać wiarołomcą.
Gdy by nie on, toby ci Lachy nie bez drwinek
Już zaspiewali wieczny odpoczynek!
Wal że mu z dział i krzycz hura!

CAR, CARZYCA, PASZKIEWICZ.

Walić mu z dział! Hura! hura!

CHÓR.

Hura! hura!

(Słychać huk dział).

SŁAWA.

A pomnik ma być złoty, a poważna głowa
Ma być diamentowa.
Nie każdy taką głową może się poszczycić,
Bo tak twarda, że nic jej nie mogło oświecić;
Tak silna, że się żadnym nie da przebić kołem.
Oto wzór do pomnika!... Patrz i uderz czołem!

(Skinęła ręką i pokazał się wzór pomnika Chłopickiego).

Najświetniejsza snycerska wylęgła go wena:
Czy sądzisz, że Kanowy albo Torwaldsena?
Nie! to Subeckiego wena!
Patrz na rysy bohatera,
Jak na bunty Lachów
Spokojnie, bez strachów,
Z dumą i wzgardą poziera!
Patrz, jak twardy i surowy,
Rozdzierając szpargał,
Co twą władzę stargał,
Depcze ich bezbożne głowy!

Patrz jak zamach ich obala
I stałością duszy,
Co ich dzieło kruszy,
Państwo i tron twój ocala!
Patrzaj u stóp pomnika na napis mistrzowski,
Mocniejszy niż Franklinowski:
Ereptum domino reddidit sceptrum!
A więc mu hymn zaspiewaj, chyląc kornie szyję!
Wiwat Chłopicki!

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ.

Niech żyje! Niech żyje! (Huk dział).

CHÓR.

Hura! hura!

Hymn na cześć Chłopickiego.

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ.

(TRIO).

Chłopickiemu cześć i chwała!
Zbrodnia wspomnieć o gałęzi!
On, gdy Polska buntem wrzała,
Trzymał bunt jej na uwięzi.
Dłoń Polaków krwawa
Kres mi miała nieść.
Chłopickiemu sława!
Chłopickiemu cześć!

CHÓR.

Hura! hura!

(Słychać huk dział).

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ

Kiedy buntownicza zgraja
Wykrzyknęła w zaślepieniu:
Niema, niema Mikołaja!

On ją karcił w mem imieniu. (14)
On jej nie dał prawa
Wojnę z nami wieść.
Chłopickiemu sława!
Chłopickiemu cześć!

CHÓR.

Hura! hura!

(Słychać huk dział).

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ.

Gdy czas przyszedł toczyć boje,
On nie słuchał próżnych krzyków;
On nakarmił hufce moje,
On ogłodził buntowników. (18)
Umknął, bo go wrzawa
Miała żywcem zjeść.
Chłopickiemu sława!
Chłopickiemu cześć!

CHÓR.

Hura! hura! (Huk dział).

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ.

Gdyby użył swej dzielności,
Byłby grób dla mej potęgi;
Lecz on błagał mej litości,
Niechcąc złamać swej przysięgi.
Dziś więc moje prawa
Mogę światu nieść.
Chłopickiemu sława!
Chłopickiemu cześć!

CHÓR.

Hura! Hura!

(Huk dział, Sława ulatuje).

SZAMBELAN DWORU (do Cara).

Posłowie zagraniczni.

CAR.

Wpuścić, niech tu staną.

(Do Paszkiewicza).

Patrz, ile tu honorów za jedną wygraną!

(Wchodzą posłowie zagraniczni).

JEDEN Z NICH.

Witaj, wielki Monarcho! Pan mój, pan dostojny
Winszuje ci pomyślnie ukończonej wojny.
Gad zaburzeń, gad zniszczeń wpadł pod twoje stopy,
Gdyż wróciłeś żądany pokój dla Europy.
Bezprzykładna wytrwałość, duszy twojej dzielność,
Siła twego oręża, bohaterskie cnoty,
Wojenne i nadludzkie monarsze przymioty,
Świetną ci zapewniają w dziejach nieśmiertelność.

(Kłaniają się wszyscy z pokorą).

CAR (dumnie).

Dobrze. Wasi Panowie, zacni słudzy moji,
Za wierność, posłuszeństwo dla mojey osoby
Będą wynagrodzeni świetnie, jak przystoji.
Zanieście im odemnie te chlubne ozdoby!

(Podaje wszystkim krzyże, aby je doręczyli swoim panom. Posłowie odchodzą — cała świta uklęka pobożnie przed Carem — potem słychać muzykę i łoskot defilującey gwardji).

CAR.

Cha! cha! Cóż, mości książę, mój książę Warszawski?
Mój grafie Erywanski, moja ręko prawa?
Jak wszyscy już królowie dbają o me łaski,
Gdy znowu moja Warszawa!
Cha! cha! Warszawa moja! I milczą potwarze!
Teraz wygodnie poskacz sobie, Carze!

(Spiewa i skacze).

Tra la la, tra la, la, la!

Alons! Saute, Marquis! cha! cha!
Skacz, pospiewaj, a za kark tego trzymaj Lacha!
Ale do tańcu jedyna ta sala;
Tu niegdyś babka moja, wielka monarchini,
Uczyła syna swego tańcować b a r y n i.
Tak: — uważasz? (spiewa i tańczy).
Tra la, la la, la, la la!
Cha, cha, cha, cha, cha! (ustaje)
O! jest to taniec narodny, nie nowy,
A miły, bo narodowy. (usiada).
Ha! jeszcze mi się nogi sprostować nie mogą,
Jeszcze tak dziarsko nie wywinę nogą,
Bo długo przy stoliku siedziałem zgarbiony,
Zasmucony, zrospaczony.
Tak mi te Lachy! — No, no! A dziś... cha! cha!
Mam w ręku Lacha!
Hey, potańcuj sobie, carze
Z Jejmością w parze!
Zaspiewaj, mości książe! (Paskiewicz nuci, Car i Carzyca tańcują).
Tra la, la la la la la la!
Jak ja Europę zabiorę w swe ręce,
Będzie tak tańczyć po mojej piosence.
(Taniec ustaje, Car siada).
Prysnęły tamy na mej carskiey drodze...
Jam pan! pan! Od rozumu z radości odchodzę..
Uściśniy mnie, Paskiewicz, uściśniy mnie, żono!
Śmiejesz się... i z radości tańcuje twe łono...
Cha! cha!... Warszawa moja... twoja, moja, twoja!
Wiesz ty, Paskiewicz, kędy stała Troja?
Miejsca niema, gdzie stała! Tak będzie z Warszawą,
Jeśli się znowu zbuntuje.
Alons! Saute, Marquis! (skacze).
Ha! już nóg nie czuję!
Zmęczyłem się... Idźcie stąd! (wszyscy w lewo, w prawo).
Precz! Jam pan! (Usiada; Carzyca, dzieci i służba odchodzą).
Ale, ale! Paskiewicz zostanie.

PASKIEWICZ.

Lecz jak że z tym pomnikiem, najjaśniejszy Panie?
Ma być złoty, a głowa
Ma być dyamentowa.
Strasznie będzie kosztował.

CAR.

Pomyślemy o tem.
Trzeba Lachów majątki zrabować i złupić,
Aby się wzbogacić złotem,

Aby mieć za co wszystkie gabinety kupić
I ten pomnik wystawić; bo też wart tej chluby
Mąż, co mnie wyrwał od zguby.
Co od groźnego miecza ocalił mą szyję.
Wiwat Chłopicki! niech żyje!

PASKIEWICZ.

Niech żyje! (Huk dział).

CAR.

Jedź do Warszawy! Zaraz, kiedy wola.
Dzisiay staniesz nad Bugiem, bo jeszcze południe;
A ja tu się tymczasem starannie zatrudnię
Lachami Litwy, Żmudzi, Wołynia, Podola,
Et cetera, et cetera.
Ty me ukazy spełnij w całej mocy.
Żegnam cię, książę. Na sen mi się zbiera,
Bo nie spałem ze sześć nocy.

(Wszyscy z uszanowaniem odchodzą).

SCENA 6.

CAR (sam, siedzący na krześle w swoim gabinecie).
CHÓR (niewidzialny).

CAR.

Zachwycenie.

Przed kim drżą dziś trony świata?
Przedemną! Przed Bogiem!
Kto do łask mojich kołata?
Kto się przed mym czołga progiem?
To nędzne ziemskie króliki!
Cóż to za bryłka? to świat! Cóż to tam za chmurka?
To niezwalczone moje wojowniki!
Hura! hura!

CHÓR (głucho).

Hura! hura!

CAR.

Kto pan?... Ja.! Jakże zgrabne te mrówiczek roje!
Ha! to są cacka, to zabawki moje!
Jak swawolą! jak się bawią!
Ha. . . czy doprawdy swawolą?
Nie swawolą, lecz się krwawią!
O szczęśliwa dla mnie dolo...!

(W trwodze).

Ha! ha!.. skrzydła im rosną..! podlatują.! szumią...!
Głos mój, głos Monarchi tłumią...
I podrastają wysoko,
Jak wprzód pełzały głęboko!
Przybierają olbrzymie i wzrosty i siły,
I po mój tron, po berło sięgają zuchwale!
Te mrówki...! ten puch marny...! Drętwieją mi żyły...
Co...! ja Bóg...! Boga groźne zalewają fale!
Gdzież moich zastępów chmura?
Uderzcie...! ha! Z olbrzymów znowu drobne mrówki...!
Cha! cha! cha! jak pokornie nachylają główki...!
Hura! hura!

CHÓR.

Hura! Hura!

CAR.

Znowu się z niemi bawię i znowu mam cacko.
To Lachy...! Co za roskosz pić łzy i krew lacką...!
Jakież mnie lube zachwycają dźwięki!
Jakby chórów anielskich czarujące brzmienie
Wlewają mi do duszy słodkie upojenie...!
Cha, cha, cha, to ich jęki,
To ich kajdan brzęki..!
Na ziemi cicho, jak w grobie!
Unoszą się... Cóż znaczą te plamki na globie?
To narody...! to prochy... do mrówek podobne...
Jakże ładniutkie, nadobne!
Chodźcie tu do mnie! do ręki...!
Niech się z wami zabawię, pocackam, popieszczę!
Skosztuję, czy i wasze równie słodkie łezki,
Czy tak słodka krew wasza, jak Lacha... cha, cha, cha!
Bo krew Lacha
Jest jako nektar niebieski.
Ale jeszcze będzie czas,
Jeszcze ja dosięgnę was!
Pozwólcie sobie jeszcze.. (chwila milczenia).

Czegóż tu chce Rylejew...? I patrzy mi w oczy...
I Bestużew wprost ku mnie wzrok zabójczy toczy...!
I Łukasiński, jak trup!
Oczy mu stanęły w słup!
Oczy okropne, straszliwe!
I w ręku błyszczy mu miecz!
Precz, precz, mary obrzydliwe!
Precz mary! precz!...
Znikły mary... Oddal się i myśli ponura!
Hura! hura!

CHÓR.

Hura! hura!

CAR.

Otóż i moi bracia... matka... dwie bratowe...
Pamiętam, miały dawniej usta koralowe;
Teraz blade i trupie... i patrzą i stoją...,
Trzymają kubki... ha.! z trucizną moją...
Pijcie i idźcie z Bogiem.. i panujcie w niebie,
A ja będę nad światami...
A wszakże byłem na waszym pogrzebie,
I trumny wasze oblewałem łzami!
Precz, mary! Dziś przedemną sama drży natura!
Hura! hura!

CHÓR.

Hura! hura!

CAR.

Odetchnąłem... Ciasno mi... ciasno mi na ziemi..
Gmach wygodniejszy wystawię dla siebie...
Gdyż ja czołem mieszkam w niebie,
A sięgam piekieł stopami mojemi.
Precz z mrówkami, plamkami!.. Nie tu mieszkać będę...
Wiem ja, wiem ja, gdzie osiędę.
Na gwiazdach gmach wystawię z samych ciał i czaszek,
Co mi tu wśród tych mrowisk służą do igraszek.
I dam mu szczyt, co skona w odmętach chaosu,
Stamtąd zagrzmi ogromny piorun mego głosu;
Piszczeć będą narody, króle przed mym progiem,
Jako przed Bogiem! (chwila milczenia).
Skądże ten orzeł? Orzeł jak śnieg biały...
Dziób złoty... szpony złote.. na głowie korona...

Ja Bóg... On ciska na mnie piorunowe strzały —
I potęga moja kona!
Precz, precz orle..! Znikł orzeł... Precz, myśli ponura!
Hura! hura!

CHÓR.

Hura! hura!

CAR.

Lubo mi... słodko... nie stąpam po kwiatach,
Bo na cóż mi kwiaty?
Nie stąpam po światach,
Bo na cóż mi światy?
Mam niebiosy... mam gwiazdy... stąpam po obłokach...
Nie!.. nie!.. ja stąpam po zwłokach...
Po zwłokach mrówek, które walką krwawą
Zuchwale obaliły moją władzę prawą.
Jam pan... Cóż to za mara? Jaki ogień w oku!
Zbliża się po maleńku,
I kosę trzyma w ręku,
I szablę ma przy boku!
Precz maro! Znikła mara. A gdzież mych wojsk chmura?
Hura! hura!

CHÓR.

Hura! hura!

SEN.

(Car oparty na poręczu krzesła zasypia. — Senne jego widziadła pokazują się na scenie. — Kilka chwil chrapie, daje się słyszeć zdaleka głuchy, potem co raz mocniejszy spiew choralny poważny. Wchodzą na koniec różni monarchowie europejscy i azyatyccy. Papież trzymając korony pod pachami, jak czapki. Car zwolna przestaje chrapać).

SPIEW MONARCHÓW (na środku sceny przed Carem).

Ziemia go nie ogarnie, niebios mu za mało,
On sięga aż do granic słońca.
Pieśń nasza niech brzmi jego chwałą
Od końca świata do końca!

CAR (przez sen).

Co to za pieśń czarowna! Hymn korney Europy,
Którym już brzmią me podwoje.

MONARCHOWIE.

Panie, jesteśmy twoje najjaśniejsze chłopy,
Sługi twoje, kmiotki twoje.

CAR (ciągle przez sen).

Królęta... cha cha, cha!
Nuż baryni! tra la, la! (nuta baryni).

(Monarchowie tańcują i tańcząc gubią korony).

A w takt! Co za nieuki! A w takt mi, hultaje!
Bo poodbieram lenne, jakie macie, kraje...
Cha, cha, cha! Atamanie, synu móy rodzony,
Pozbieraj i pochoway durne ich korony!

(Pokazuje się syn jego, następca tronu, zbiera pogubione monarchów korony i z niemi odchodzi).

Ha... ha, lubię taniec taki...
Dość już... Precz mi! precz, biedaki!

MONARCHOWIE (spiewając chórem).

Od słońca spływa życie na ziemskie istoty;
On łaski zsyła nam wspaniale.
Niech wiecznie tron zasiada złoty,
Niech żyje w blasku i chwale!

(Znikają — Car budzi się).

CAR (przebudzony).

Taki sen... to ja lubię... Świat dziś moim sługą.
Sprawdzi się to niezadługo.

(Poprawia się na krześle i znowu zasypia — kilka chwil chrapie — potem się przez pół obraca, z pół otwartemi oczyma i pół spiącym głosem rozmawia sam z sobą. — Pokazują mu się kolejno różne stolice świata — morza — twierdze).

To Stambuł, to carów gród.
Niesłusznie nad nim panował niedawno,
Hańbiąc wiarę prawosławną,
Niewierny lud...
Dziś Sułtan w Petersburgu... ten padyszach, cielę.
A jego prorok u nóg mi się ściele.
Cztery morza... port straszny... okręty me stoją...
Cha, cha, z flagą moją.
To Ispahan, wielki gród! Władam Ispahanem...
A pan Szach w Petersburgu w kompanii z Sułtanem...

Chciałbym był tak pierwszego Stambułu zdobywcę
Gonić i w prawo i w lewo,
I wraz z Cyrusem osadzić nad Newą,
I tu im obu... grać na pozytywce...
Cha, cha! A tam Himalaje!
Za niemi niegdyś Porusowe kraje,
Które świeżo, nieprawnie Anglicy dzierżyli.
Dzisiay u tego ich potęgi kresu
Konie me piją z Gangesu,
A Indus dawno moji rycerze wypili...
Tu Benares... tam Bombaj.. tam daley Kalkuta.
A tam daley na morzach flaga jak przykuta..
Sztandary me na twierdzach powiewają dumnie..
Bo potęga... we mnie... u mnie..
Ha, długom zęby ostrzył na indyjskie złoto..

(Poprawia się na krześle i drzemając mówi).

Cha, cha, cha! A tam Kanton... tam Nankin... tam Pekin...
Panował w nich nieprawnie ten chiński Arlekin.,
Ten niby Cesarz.. ale przecież on rozumnie
Uznawszy prawa moje... zwrócił mi z ochotą
Cały ten kraj...
Bogaty, piękny jak raj.
I osiadł w Petersburgu... A tam co się warzy?
Durne.. amerykańskie rzeczypospolite...
Mojem skinieniem .. pobite... rozbite...
Jeszcze się im wolność marzy...!
A, obciąłem wam wasze lotne skrzydła...!
Ha! ha! wasi Prezydenci,
Zuchwali, nieugięci,
Osiedli w Petersburgu... A orzeł mój czarny,
Mściwymi gromy ciężarny,
Wleciał na ich Kapitol w ich braterskiem mieście
Cha, cha, i Londyn złapałem nareszcie!
A pan król w Petersburgu! Podoba się Newa?
Poznaj carów, bohaterów..!
Na szczycie Westminsteru, na szczycie Tuillerów
Chorągiew moja powiewa...
A to Paryż! Cha, cha, cha! Jakby dla igraszki
Ułowiłem te dwa ptaszki...
Paryż i Londyn... A oba króliki
Spiewają tu piosenkę o marnościach świata...
A to Rzym! I nad Rzymem orzeł mój ulata...
Cha, cha, już piją z Tybru moje wojowniki...
Synod już z Watykanu, z papieskiego dworca,
A w pysznym Piotra kościele,
Znieważanym przez lat wiele,
Zasiadł święty Mikołaj, wielki cudotwórca..
A papież intonując modły swoje szczere,

Tu sobie w Peterburgu spiewa mizerere.
Cha, cha...! A to są Niemcy... Ich biedne królęta,
Ich książątka i książęta
W Petersburgu już szepczą niemieckie pacierze.
A jego Apostolska mość... jey mość Rakuska...
Cha, cha, cha, cha... śmiech mnie bierze..
Jego Królewska Mość pruska.
Ze swojemi Szenbrunami...
Ze swojemi Sansusami
Już w Petersburgu mają swe kwatery...
A owe Meternichi... owe Periery...
Owi Sebastianowie
Owi Ancipanowie,
Owi Palmerstonowie
Z białymi niedźwiedziami, bez zwykłey parady
Swoje dyplomatyczne trzymają narady...
A to Warszawa! Moja ty laleczko!
Moja prześliczna pupeczko!
Tyś mi do wszystkich stolic otworzyła drogę,
I teraz pobujać mogę..
Tyś tu? tyś tu? cha, cha, cha!
Zaspiewać ci tra la, la?

(Zżyma się na krześle, wyciąga się i zasypia głęboko. — Chrapie kilka chwil. Pokazuje mu się potem starzec w ukraińskiey sukmanie, siedzący na chmurze. Świszczą wiatry, grzmot głuchy i odległe pioruny słyszeć się dają.

CAR (przez sen).

Co za mara w chmur zamieci?...
Co za starzec?... co za chłop?...
A zła wróżba przed nim leci,
A nieszczęścia za nim w trop...
W ustach trzyma... słowo.. miecz...
Nie przemawiaj! Precz ztąd! precz!

STARZEC (mówi po rusku).

Dim mij — jasni nebesa,
Chmara — kiń, a witry szlak.
Znajesz, Caru, chto to ja?
Ja Wernyhora, kozak.

CAR.

Precz, kozacze...! Knuty! knuty!
W rekruty! w rekrury!

STARZEC.

Ja z twoich knutiw śmiju sia,
Ja tebe zabiu knutom!
Jak w twe serce podywlu sia,
Stanesz tutki kaminiom.
Ja czrez ciłu Ukrainu
Dobrym ludiam worożyw,
Czerez more perepływ.

CAR.

Knuty! knuty!
W rekruty! w rekruty!

STARZEC.

Czy ty znajesz, szczo to mara?
Caru, słuchay że mene:
Carstwo tak twoje, jak chmara,
Rozyjdetsia, propade!
Szczo ty choczesz świt pałyty?
Zaśmijetsia z tebe świt,
Lach tebe szcze bude byty,
Jak za dawnych laszych lit.

CAR.

Knuty! knuty!
W rekruty! w rekruty!

STARZEC.

Polszcza krasna taj bohata
Znow perejde na swij chlib.
Hanczarycha, Perepiata —
Tam, tam carśkyj bude hrib.
Wilna bude Polszcza wsia,
Bo zemla to ne twoja.

CAR.

Hey kajdany! Sybir! knuty!
W rekruty! w rekruty...!

(Grzmot huczy, grom uderza, starzec z chmurą znika, — Car budzi się i raptem się zrywa z krzesła).

Ha, co to jest? Gdzie ten dziad? Sybir! chłosty! knuty!
W rekruty! w rekruty!
Służba! służba! (gwiżdże).
A to mi się przyśniło? Co za dzika wróżba?

(Służba tłumnie przybiega).

Precz! (służba odchodzi).
Jakaś Perepiata... jakaś Hanczarycha...
Mój grób... kiedy mi złota przyszłość się uśmiecha.

(Usiada w krześle).

Cha! cha, to śmiechu warta... sen — mara.
Niema upadku dla Cara. (zasypia).

(Pokazują mu się cienie Piotra III. i Pawła I, pierwszy z serwetą, drugi z szarfą na szyi, w bieli).

CAR (we śnie).

Ha!.. to ojciec...! to mój dziad...
Patrzą błędnie, nieprzytomnie...
Dziad za ojcem idzie w ślad...
Czegoście tu przyszli do mnie?

PAWEŁ (grobowym głosem).

Czy poznajesz ojca, dziada?
Znasz ich obu smutny skon?
Synu! strzeż się!... biada!... biada!..
Bujny twoich zbrodni plon.
Synu! znasz ty Boży palec?
Znasz ty głosu jego dzwon?
U nóg twoich spi padalec,
Który twój podgryzie tron.
Padł niewinnie ojciec twój,
Padniesz tak i ty.

CAR.

Stój! stój!

(Cienie znikają — Car budzi się.)

A, jakież sny okropne! Słyszałem głos: biada!
Widziałem jak na jawie i ojca i dziada...
Cha! cha! próżne przestrogi! Cha! cha! śmiać się muszę
Kaci ich podusili, ja katów poduszę. (zasypia).

(Pokazują mu się cienie wszystkich szpiegów i zdrajców, których Polacy powieszali i pozabijali).

CHÓR (spiewa finale).

Ha! to najjaśniejszy pan!
Ha! dla niego tylko żyć!
Dajmy krwi mu pełen dzban,
Krew i łzy on lubi pić.
W ręce jego dajmy nóż,
Będzie miał potrawkę z ciał;
I arszenik, którym już
Sprzątnął z oczu, kogo chciał.

(Inni w około niego tańcują).

Recitativo.

CAR (wyciągając do nich ręce).

Niech wam światłość wieczna świeci!
Moje prawe, lube dzieci,
Mój ty Szleju, mój Markowie,
Mój Birnbaumie, Szymanowski,
Mój Kawecki, Petrykowski!
A to Blumer mój kochany,
To Hanke z wierności znany!
Ale was tu, widzę, krocie!
Chodźcie, chodźcie, niech was czule
Do serca mego przytulę.
Dobrzeż tam wam? Mówcie, co?
Czy spokojny tamten świat?
Czy w nim także bunty wrą?
Czy za ziemią idzie w ślad?
Mówcie, o moi anieli,
Cośći widzieli, słyszeli?

CHÓR.

Miły, cichy tamtem świat;
Żadnych buntów, żadnych zdrad,
Tam niebianie wierni są
I uznają władzę twą.

CAR.

Chodźcie do mnie, niech wam sam
Własną rękę krzyże dam.

CHÓR.

Co za chluba mieć twój krzyż!
Co za chwała, co za cześć!

CAR.

Gdy się tam... nad ziemię wzwyż
Najłaskawiej raczę wznieść,
Tam za wierność wszystkim wam
Chresty, wstęgi rozdam sam.

CHÓR.

Tam za wierność wszystkim wam,
Chresty, wstęgi rozdam sam.

(Unoszą się z nim w górę, otoczeni chmurami — Car uśmiecha się łaskawie, cały w promieniach).

Błyszczą płomienie
W około głowy.
Co za spojrzenie!
To Bóg surowy!
Kto mu jest wrogiem,
Nie ujdzie kar.
Bo naszym Bogiem
Mikołaj Car!
Car! Car! Car!

(Wszystko znika — panorama przemija).

KONIEC WIDOKU PIERWSZEGO.

NOTY.

1) Moskale nazywają Rassijeja, dlatego użyto tego wyrazu.
2) Chrest, znaczy krzyż w Rossyi. Wszyscy złodzieje mają krzyże.
3) Nie po formie (nieformalnie). Moskale śmiali się z Dwernickiego, że bez taktyki wojował, i że nie umiał tylko brać działa.
4) Moskale napisali komedyą pod tytułem Dwernicki i jego bohaterowie; nie mogąc przeto bić go na polu, biją go na scenie.
5) Bułgaryn, autor moskiewski, mówią, że on jest Litwinem, i że nawet był w wojsku polskiem i francuskiem. Wydaje różne dzieła w Petersburgu, niektóre są prawdziwie piękne. Podczas rewolucyi w Warszawie kuł na swoim poetycznym warsztacie rozmaite listy, pisane niby do Petersburga z Warszawy od Polaków dobrze myślących, żalących się na okropność rewolucyi.
6) Własne słowa Cara Mikołaja.
7) Własne słowa carowej, kiedy jej doniesiono, iż pod Ibraiłowem Michał wysadził w górę własną piechotę.
8) Mołebeń, — Te Deum.
9) Car Mikołaj nie pisze się te az z Bożej łaski, lecz z Bożej dopomagającey łaski; tak jest w jego ukazach i manifestach, drukowanych w Tygodniku Petersburskim, gazecie urzędowej Królestwa Polskiego.
10) W gazetach petersburskich i warszawskich (w lutym 1833) był umieszczony mądry i wymowny artykuł, tłómaczący narodom znaczenie tego słowa Amnestya. Nauczyliśmy się z niego, że amnestya powinna się tylko dawać tym, co nic nie są winni, co nie należeli do żadnych rozruchów, i co chorowali, słowem, powinna się tylko dawać Europie, która istotnie do naszey Rewolucyi nie należała, owszem była jej niepizyjazną i miała nas za buntowników.
11) Hermitaż, galerya ciekawości w Petersburgu. Jakie są tylko drogie, ciekawe i ważne rzeczy w tym Hermitażu, są albo kradzione, albo wydarte właścicielom. Carowie nie mają tego płaskiego zwyczaju kupować. Wiadomo, jakie skarby wywieźli z Warszawy, Puław, Nieświeża, Okuniewa, Wilna, Krzemieńca i t. d. i t. d., i to gratis.
12) W. X. Michał, wielki bohater, zagospodarował się był w Łomży (w lutym 1831 r.) i porobił na około miasta warownie, szańce, baterye, lunety, aż go oddział Gełgudowy wyparował. W wojsku była nawet wieść, że Michał wzięty w niewolę.
13) Czytaliśmy tę bullę papieża Grzego za XVI. przeciw Polakom napisaną, i kilkanaście razy po polsku i po łacinie drukowaną w gazetach Petersburskich, Moskiewskich, Wileńskich, Warszawskich. Papież musiał koniecznie od Cara wziąć order, gdyż istotnie zasłużył na order.

14) Własne słowa Cara, który się cieszył z cholery, i to dla tego, że wiele Polaków wygubiła, czego jego wojska dokazać nie mogły.

15) W gazetach Moskiewskich, Petersburskich (w grudniu 1832) czytaliśmy pobożny artykuł, w którym Car nazwany jest słońcem, Carzyca księżycem, a dzieci gwiazdami.

16) W tych że gazetach był artykuł dowodzący, że Rossya ważną zrobiła usługę całemu ucywilizowanemu światu pokonaniem buntowników polskich.

17) Chłopicki sprzeciwiał się ogłoszeniu manifestu obu izb sejmowych przeciw Moskwie.

18) Chłopicki z początku nakazał pozakładać magazyny dla wojska pomiędzy Wisłą i Bugiem, w Podlaskiem i Lubelskiem, a pomiędzy Bugiem i Narwą w Augustowskiem. Wojsko nasze sądziło, że pójdzie za Bug, ażeby magazyny zostawały z tyłu; tymczasem nie poszło, Moskale zjedli magazyny, a nasi byli głodni. Może to się przyczyniło do wzięcia Warszawy d. 8. września 1831, gdyż w wojsku naszem straszny głód panował, i przymusił naszych dowódzców do przejścia granic Prus i Austryi. — Vivat Chłopicki!

Widok II.

WARSZAWA.

SCENA 1.

(Dom porządnie umeblowany... Matka z dwojgiem dzieci, które spiewają).

MATKA, WŁADEK, ZOSIA, JOASIA (służąca).

WŁADEK I ZOSIA (spiewają razem).

Uszyjcie nam dwojbarwiste
Chorągiewki czyste;
A od każdej się powali
Po tysiąc Moskali.

Uciekajcie w stepy, Rusy,
Bo idą Krakusy;
I czarci was nie uchronią
Przed ich dzielną dłonią.

U Krakusa nie pomoże,
Ani święty Boże:
Szablą liznie, kulą gwiźnie,
Aż się Rus obliźnie.*)

ZOSIA.

Mama pójdzie na ulicę.
Zaspiewamy tam Krakusa

*) Krakowiak spiewany w wojsku 1831. Anonim.

WŁADEK.

A ja weznę swą rusznicę,
Chorągiewki i biegusa.

MATKA.

Siedźcie, dziatki, siedźcie w domu!
Już tam niema spiewać komu,
Już Krakusów naszych niema,
I ułanów i czwartaków;
Wroga mamy przed oczyma,
A nie widziem tu Polaków!
Już ojczyzny naszej niema! (Płacze).

WŁADEK I ZOSIA.

Płaczesz, mamo? Mamo droga,
Nie płacz! Mamy jeszcze Boga!

MATKA.

Lube dziatki, drogie dziatki,
Jeden dzień wam żal bez matki.
Cóż, gdybyście ją straciły...?
Boże, mówić nie mam siły...

WŁADEK I ZOSIA (płacząc).

Nie wspominaj o tem, mamo,
Bo będziemy wraz płakali!

MATKA (przyciskając je do siebie).

Czy widzieliście Moskali?

WŁADEK I ZOSIA.

O tam, za Żelazną bramą.

MATKA.

Zaniechajcież swoje spiewki,
Pochowajcie chorągiewki,
By Moskale nie znaleźli.
Zdejm to, mój rycerzu młody!

(Zdejmuje z Władka kurteczkę, krakowską czapeczkę, odpasuje szabelkę, bierze chorągiewkę i daje Joasi)

Weź Joasiu do komody.

(Joasia chowa to wszystko do komody).

WŁODEK.

Czegóż oni tutaj wleźli?

MATKA.

Aby kraj nasz kraść, plądrować,
I zabijać i rabować.

WŁADEK.

O złodzieje! Hajdamaki!
A gdzież nasze są czwartaki?
Gdzie Krakusy, gdzie Ułany?
Gdzież Dwernicki nasz kochany?

MATKA.

Niema! niema! Wszystko znikło!
Serce polskie, co dla Boga,
Dla ojczyzny bić przywykło,
Dzisiay drży na widok wroga!
Lube dzieci! Polski niema!
Moskwa Polskę w szponach trzyma.

WŁADEK (z żywością).

To wypędźmy Moskwę precz!
Niech zagwizdnie polski miecz!
Moskwa precz!
Ja widziałem pod Dębami,
Jak to Polak bił Moskali.
Bo całymi tam pułkami
Lub ginęli, lub zmykali.
Tam i mama była z nami,
Tośmy wszystko uważali.

MATKA.

Tam wasz tatko, dzieci, zginął.
Drżały przed nim wrogów roje,
Gdyż wasz tatko z męstwa słynął.
Żal wam tatka, dzieci moje?

WŁADEK I ZOSIA.

Jakże tatka nie żałować!

MATKA.

On nie na to szedł wojować,
Aby drugich brać w niewolę;
On szedł napastników gonić,
On szedł swej ojczyzny bronić
I polepszyć naszą dolę.
Ale Bóg chciał, aby zginął.
I ojczyzna dzisiaj ginie!
Tłum Moskalów tu napłynął
I na naszej siadł dziedzinie!
Tak choć wam została matka,
Cóż z tąd, gdy wróg w naszem mieście!
Jakiż los wasz, gdy jesteście
Bez ojczyzny i bez tatka! (Płacze).

WŁADEK (płacze wraz z Zosią).

Nie płacz, mamo, dość tych żalów!
Jeszcze będziem bić Moskalów!
Ja wyrosnę... Będę taki... (Pokazuje ręką.)
Wtedy dam się im we znaki!
Będę mścić się do ostatka
Za ojczyznę i za tatka!

MATKA.

Pocałujcie krzyż ten, dzieci!
Tatko nań zasłużył w boju.

(Daje im do pocałowania krzyż virtuti militari. Dzieci go całują. — Słychać łoskot i krzyk od ulicy i w przedpokoju).

WŁADEK I ZOSIA.

Mamo, mamo! Co za krzyki?

MATKA.

To są nasze najezdniki!

WŁADEK.

Kilku tu Moskali leci!

ZOSIA.

I walą się do pokoju!

SCENA 2.

MATKA Z DZIEĆMI, OFICER MOSKIEWSKI, DWAJ ŻOŁNIERZE, POLICJANT (wpadają z hałasem. Dzieci tulą się przy matce).

ŻOŁNIERZ (do oficera).

Tutaj aż dwa rebionki, chłopiec i dziewczyna.

OFICER.

Bierz i zapędź do placu — i córkę i syna!

(Żołnierze gonią za dziećmi, które z krzykiem uciekają).

MATKA (broniąc ich przestraszona).

Dzieci moje!

OFICER.

Co? Twoje?

DZIECI.

Mamo! Mamo droga!

(Żołnierze chwytają dzieci).

MATKA.

Nie bierzcie moich dziatek! Nie bierzcie! Dla Boga!

(Klęka przed oficerem).

OFICER.

Co? To są twoje dzieci? To są dzieci Cara!

MATKA.

Moje własne! Ja nie dam!

OFICER.

Co plecie ta stara? (do żołnierza).

Bierz! Pędź na plac!

MATKA.

Ja nie dam! (u drzwi).

Miej wzgląd na łzy matki!

Cóż wam winne me dzieci? Panie oficerze!

Muzułman tylko dzieci chrześcijańskie bierze.
Twój car zabrał nam wszystko, jeszcze chwyta dziatki!

DZIECI.

Mamo! mamo!

OFICER.

Marsz na plac! Nic to nie pomoże...

JOASIA (usiłuje wyrwać dzieci z rąk żołnierza).

Oddaj dzieci!

ŻOŁNIERZ (uderzając ją kolbą).

Poszła precz!

JOASIA (zwalona kolbą na ziemię).

Ratuj nas, o Boże!

OFICER (do żołnierzy).

Marsz na plac!

MATKA.

Ja nie puszczę! Nie! Nigdy na świecie!
Chyba po moim trupie, mordercy, przejdziecie! (Klęka u progu).

OFICER.

Ale nasz pan, król, ojciec, łaskę czyni matkom,
Że jak ojciec zaradza waszym niedostatkom!
Bierze wasze sieroty, co są w biednym stanie,
I chce im dać w Rassiei lepsze wychowanie.

MATKA.

Dzieci me nie sieroty, jeszcze matkę mają,
I na swe wychowanie dom ten posiadają.

JOASIA.

Iść do waszej Rassiei nie mają ochoty,
Bo te dzieci nie biedne i nie są sieroty.

OFICER.

Co ona bredzi? (Do żołnierzy).
Hura! Precz ją! Precz od progu!
(Żołnierze szarpią matkę, która się opiera).

MATKA.

Stój, panie oficerze! Dasz rachunek Bogu!
Puść mi dzieci!

OFICER (do żołnierzy).

Nuż kolbą!
(Żołnierz ją uderza kolbą i obala na ziemię).

DZIECI (z krzykiem).

Mamę! Mamę biją!

MATKA (leżąca przy progu).

Nie, nie dam moich dzieci, póki jeszcze żyję!
(Usiłuje wydrzeć dzieci).

OFICER (do żołnierza).

No, sztykiem ją! (Żołnierz przebija ją bagnetem).

DZIECI (z krzykiem).

Aj mama! Mama już zabita!

JOASIA.

Ach! Pani moja! Pani! (Przybiega do niej).

OFICER.

No, sztykiem i drugą!
Ja tu z wami nie myślę rozprawiać się długo.

JOASIA (uciekając).

Aj!

ŻOŁNIERZE (do dzieci).

Cicho!

OFICER (odchodzi z żołnierzami i z dziećmi).

A jaka to uparta kobieta!
(Wielki krzyk dzieci, potem słabnie i ustaje).

SCENA 3.

MATKA (leżąca przy progu, krwią zlana).

Gdzie moje dzieci...? Drogie skarby moje!
Kto mi je porwał? Miałam dzieci dwoje,
Niemam żadnego...! Ci zbójcy zabrali!
Na cóż im dzieci? Ach, by w głębi śniegów
Przerobić ich na Moskali
I zaciągnąć do swoich złodziejskich szeregów!
Ale niedoczekają... Ja pójdę .. polecę...
(Usiłuje się podnieść i z trudnością idzie ku sofie i usiada. Joasia wchodzi zapłakana).
Wydrę im dzieci .. Wydrę, lecz co znaczy
U barbarzyńców, zbójców głos rozpaczy,
Usiłowania i jęki kobiety? (Milczenie).
Po stracie męża i drogiej ojczyzny
Miałam mieć pociechę z dziatek,
Pielęgnowałam kwiat ich młodych latek.
Dziś pociecha moja luba,
Moje szczęście, moja chluba,
Moja nadzieja
W ręku dzikiej Tatarszczyzny! (Z żywością)
Pójdę do Paskiewicza, do tego złodzieja.
Ujrzy we mnie wściekłą hydrę!
Język mu wyrwę, oczy mu wydrę!
Pójdę! Polecę! (Chce iść i po kilku krokach upada na ziemię).
Drogie dzieci moje!..
Ach! Jakże mnie bok boli! (Bierze się pod serce).
Skąd że te krwi zdroje?

JOASIA.

Niech się pani nie rusza! Poszukam, gdzie rana,
Bo krew całkiem uchodzi...
(Rozdziera jej suknię z boku i opatruje ranę).
Tu pod sercem! Losie drogi!

MATKA.

Zgroza niesłychana!
Joasiu! A gdzie Zosieńka?

Moja różyczka maleńka?
Gdzie mój Władzio drogi?

JOASIA (głośno płacząc).

Boże!

MATKA.

Czy mnie kto ranił? Niepostąpię kroku?
Suknie moje krwią przesiąkłe!
Czuję dłonie me zaklęte...
Ach! Ta krew płynie mi z boku...!
Tu... z pod serca... Krwi moja, nie płyń tak obficie!..
Dla moich dziatek potrzebne mi życie...
Dla moich dziatek.. A gdzie moje dziatki,
Moje aniołki, moje lube kwiatki?...
W ręku wściekłego wroga!.. W ręku barbarzyńca!
W ręku — przebóg! — Kabardyńca!
Cóż im winne me dzieci? Za co je wydarli?
Ach! By na nich swą dzikość moskiewską wywarli!
By na ich piersiach bez politowania
Nożami rysowali cele do strzelania;
By związawszy ich rączki i skuwszy je razem,
Za tyle bitw przegranych, podłe najezdniki,
Pastwili się nad dziećmi zabójczem żelazem,
Lub aby żywcem brali ich na piki!
By zatknąwszy na pikach ich główeczki krwawe,
Zanieśli je na Moskwę, jako znak zwycięstwa,
(z ironicznym uśmiechem)
Jako dowód wielkiego, niezłomnego męstwa,
Z jakiem opanowali bezbronną Warszawę!
Nikczemni! Takie męstwo! taka ich odwaga!
Świadczą Oszmiany... i Praga.
Dziś łakoma rabunków ród polski wyplenia,
Porywa niewinne dziatki,
Zabija matki,
I każe sobie składać dziękczynienia!
I jak hyena krew niewinną żłopie..!
Joasiu, daj mi wody, niech usta zakropię...
(Joasia przynosi wodę).
Takież, Polsko, twe losy? Cóżeś winna losom?
Coś zawiniła Bogu i niebiosom?
Jakież twe zbrodnie? Boże, czyliż stem lat jęczeń,
Stem lat cierpień i udręczeń
Jeszcześmy Ciebie za swych przodków grzechy
Ani zmiękczyli, ani przebłagali?..
Okrutny... zamiast pociechy
Tyś na nas barbarzyńskich napędził Moskali!

O cośmy Cię prosili? A o co te wrogi?
My, byś ojczyznę dał nam uratować!
Oni, byś im pozwolił szerzyć w niej mord srogi,
Zabrać nam własność, niszczyć, kraść, plondrować!...
Gdyśmy cię temi łzami,
Co napróżno zlewały twe zimne ołtarze,
Temi prośbami, modłami,
Co tobie cześć dawały, tobie, głuchej marze —
Gdybyśmy cię błagali, byś nam dał rabować,
Cudzą własność kraść, plondrować,
Jużbyśmy Moskwę do tej chwili,
Zrabowali i zniszczyli!

(Chwila milczenia).

Płyńcie, łzy moje! Nie długie mam życie,
Za chwilę połączę się z ojczyzną i z mężem...
Mąż mój za nią pogromczem wojował orężem,
I zginął... i w krwi swojey skąpał się obficie...
A i moja krew płynie... A jak płynie mile!
Boże! Pozwól mi jeszcze żyć choć jedną chwilę, (w obłąkaniu)
Niech się z krwią moją zmieszają łzy moje!
Będzie napój dla tyrana!...
Jak się ładnie mieszają! niby kwiatów zwoje...!
Niby mozajka pstro umalowana!
Pij, carze! To dla ciebie napóy nad napoje!
Niech się nim twoje wnętrzności nasycą..!
Ale w twoich wnętrznościach Krakus się urodzi
I z krwawą piką i z krwawą szablicą,
Który w twe ziobra śmiertelnie ugodzi
I mściwem okiem zabłyśnie,
I naszą Polskę z gardła ci wyciśnie.

(Chwila milczenia).

Dzieci...! Gdzie moje dzieci? (Upada).
I czegóż ja płaczę?
Wkrótce, wkrótce was obaczę
Z promienistemi główkami,
Ze złotemi skrzydełkami,
Z jaśniejącemi oczkami,
Na tamtym... na tamtym świecie!
Wy swą mamę uściśniecie...
Polacy!... Zemsta...! Zemsta niezbłagana!
Dla Cara...! Zbójcy..! Tyrana...!

(Przykłada rękę do serca).

Cicho!.. Cicho!... Jeszcze żyję...!
Jeszcze serce moje bije...!
Puk, puk, puk, coraz wolniey... coraz słabiey... raz... dwa.
Już prze-sta-je... ju-ż prze-sta . . .

(Niedokończywszy słowa umiera).

JOASIA (z krzykiem i płaczem).

Już skonała... Już nie żyje...!

SCENA 4.

(Wchodzi inny oficer Wierowkin z dwoma żołnierzami, z których jeden już pierwej z Gawryłem Garasimowem zabił tę kobietę. Joasia usłyszawszy łoskot spiesznie ucieka).

OFICER (z hałasem).

A tu niema rebionków? (Postrzegłszy zabitą).
Tu jakaś kobieta,
Czy zastrzelona, czy sztykiem przeszyta? (3)
Kto ją zabił? Ta zbrodnia nie ujdzie na sucho!

ŻOŁNIERZ (wyprostowawszy się).

Ja, wasze błahorodie. (4)

OFICER (bije go w pyski).

Ty, ty, stara jucho?

ŻOŁNIERZ.

Bo nie chciała ukazu słuchać hosudara.

OFICER (bije go znowu w pyski).

A czemu się nie żegnasz, gałganie, dla cara?
(Żołnierz żegna się).
Ty wiesz, że car jest to Bóg. Tyś zabił? Mów krótko!

ŻOŁNIERZ.

Ja, wasze błahorodie, był tu dopierutko
Z porucznikiem Gawryłem Garasimowiczem.
Dwojeśmy stąd rebionków zabrali odrazu,
A ona ich broniła na przeciw ukazu,
Tak ja ją pchnąłem sztykiem.

OFICER.

Kiedy tak, to niczem.
Zrobiłeś jak należy. Dlaczegóż zuchwała

Carskiemu ukazowi sprzeciwiać się śmiała?
Kto ukazu nie słucha, ten nie słucha Boga.
Niech Bóg broni! Do tiurmy, lub na Sybir droga.
Więc zabita?

ŻOŁNIERZ.

Zabita.

OFICER.

A te sprzęty czyje?

ŻOŁNIERZ.

To jey.

OFICER.

Na cóż jej sprzęty, kiedy już nie żyje?
Już dla niej nie potrzebne, dla mnie zdać się mogą.
Co za śliczna serwantka..! Niema tu nikogo?
(Zagląda wszędzie).
Ach Boh moj! Eto czudo! A jakie szklaneczki!
(Zabiera do kieszeni ile wziąć może).
Trzeba to pozabierać. Jakże tego wiele! (Do żołnierzy).
Postawcie karabiny! (Żołnierze stawiają w kącie swe karabiny, a on im pcha pod płaszcze różne galanteryjki do schowania, licząc: jedna, dwie, trzy, cztery).
Pochowajcie to wszystko pod wasze szynele, (5)
Potem wszystko odnieście do mojej kwatery.
Cha! cha! Teraz jest na czem dać bal przyzwoity —
Cha! cha! Choćby dla całey feldmarszałka świty.
Przynajmniej, że się człowiek daremnie nie zmacha.
Ja jeszcze dzisiaj dam bal! Cha, cha, cha, cha, cha, cha!
Bo co to za wazonki! Bo co to za czasze!
Cha, cha! Warszawa nasza, to to wszystko nasze!
A co tu jest w komodzie? (Próbuje i chce otworzyć).
Zamknięta!

ŻOŁNIERZ (próbuje także).

Zamknięta.

OFICER.

No! Zdejm sztyk i odemknij!

ŻOŁNIERZ (próbując bagnetem).

Nie można.

OFICER.

Nie można?
To rozbij! (Żołnierze rozbijają komodę z łoskotem).
A jakaż to szelma nieostrożna!
(Bije obu w pyski).
Kto posłyszy a przyjdzie!
(Otwiera komodę i wybiera z niej różne rzeczy).
Rzecz wzięta, to święta.
Aj, aj, aj, co tu tego! Rabiata! Chapajcie, (6)
A do mojej kwatery odnieść pamiętajcie!
Bo nie, to pięćset pałek. A co tu korali!
Srebra!! Cacka... A cóż to? A to sprawa diabla!
I kurtka chrapusowska, chrapuska i szabla! (6)

ŻOŁNIERZ.

A to tego Laszonka, cośmy go zabrali.

OFICER.

Patrzajcie, jaki malczyk, a i ten wojował!
Dlatego tych chrapuzów było co nie miara!
A buntownik! A Sybir! A gdzie kurtkę schował?
Natychmiast piszę raport wprost do Hosudara.
I jeszcze biały harab! I miał epolety! (4)
Tu znowu chorągiewka! a tu pistolety!
Patrzajcie, jaki malczyk, a był gaficerem!
A to strach! Taki malczyk! Już był Robespierem!

ŻOŁNIERZE.

Eto czudo!

OFICER.

To matka! Taka buntownica!
Powinna by w Sybirze, nie tutay, umierać!
Patrzajcie, tutay pika, a tutay rusznica!
Aj, aj, trzeba to wszystko, wszystko pozabierać.
Zabierajcie i nieście do mojej kwatery! (Zabierają wszystko).
Poznasz tego malczyka?

ŻOŁNIERZ.

Poznam, on tam w mieście.

OFICER.

Trzeba mu wsypać najmniej pałek dwieście!
Słuchajcie! Dzisiaj u mnie będą gaficery,
Chcę im dać bal, mam na czem, ale niemam czaju.
(Liczy na palcach).
Niemam cukru.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju!

OFICER.

Araku.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju!

OFICER.

Cytryn.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Soku.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Bułeczek.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Niemam wina!

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Ciasteczek.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Ni konfitur.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Gorzałki.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Ni cukierków.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

No!... Pałki!

Stupaj!

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju. (Odchodzą żołnierze).

OFICER.

Cha, cha! Jakiżem szczęśliwy!
Cha, cha! Co to za dobry car nasz miłościwy!
Cha, cha! Suty dziś dam bal!
Wszystko, wszystko będę miał!
Jeśli czego będzie brak,
Pałki! Pałki!.. U nas tak!

SCENA 5.

KRAKOWSKIE PRZEDMIEŚCIE. PLAC UNIWERSYTECKI.

(Wiele ogromnych pak stoi gotowych do drogi; w inne Moskale jeszcze pakują, na ziemi porozrzucane książki i inne osobliwości. Na około straż moskiewska, w środku Paskiewicz, Witt, Wirtenberg, Rautenstrauch konno. — Lud powoli zbiera się z głuchym szmerem).

PASKIEWICZ.

Ależ tutaj książek gmach!
Aż strach!
To rozumny sprawunek, bo z najmniejszą pracą
Wielkiego cara zbiory się zbogacą.
(Na wzmiankę cara żegna się i za jego przykładem wszyscy).
Choć wielki car, (żegna się) przed którym cały świat się ściele,
Ma książek wielkich, małych wiele, strasznie wiele!
On ich, prawda, nie czyta, od kiedy na tronie;
Raz tylko czy dwa do książek zawitał,
I jedną najłaskawiej wziąć raczył w swe dłonie.

WIRTENBERG.

Czy on student, aby czytał?

PASKIEWICZ.

Rozumie się, nie student! Gdyby był studentem,
I gdyby czytał książki, których on nie słucha,
Toby buntowniczego pewnie nabrał ducha.
A że książek nie czyta, stłumił bunt ze szczętem,
I już się nie podniesą Polaki sobaki,
Już im rogi przytarto. (spostrzega stojącego przy pakach bibliotekarza).
Kto to? Kto ty taki?

BIBLIOTEKARZ.

Jestem bibliotekarzem.

PASKIEWICZ.

Co to bibliotekarz?

WIRTENBERG.

Ten, co książek pilnuje.

PASKIEWICZ.

(Wstając). Precz! precz! Czego czekasz?
Hej, Tałabaj! (Staje Kabardyniec wyprostowany).
Ty będziesz bibliotekarzem
I razem Warszawskiego Uniwersitieta
Rektorem, prafiessorem i konsyliarzem.
(Do bibliotekarza).
Ty precz! (Tałabaj uderza bibliotekarza w kark i wytrąca, a sam staje przy pakach).
Car nasz (żegna się) jest Bogiem dla całego świata!
On nie był w żadnych szkołach, w akademji nie był,
A już tyle doświadczeń, tyle wojen przebył!
To strach, jaki umnica! Strach, ile ma umu!
On najmędrszy z całego wszystkich królów tłumu;
Mędrszy nawet odemnie, co nie jestem osłem,
(uśmiechając się)
I przecie z prawosławnym rozumem urosłem.
Bo co to jest za rozum...! Uważmy to jedno,
Z jakim nagle najechał Tureczyznę biedną!
I to kiedy? Cha, cha, cha! Kiedy jak na psotę,
Angliczanie spalili nawaryjską flotę.
Cha, cha! Car (żegna się) wtedy hura! I Turków zahaczył,
I bezbronnych na morzu łatwiej pobić raczył.
Cha, cha, cha! Gdzież um taki? A na cóż mu książki?
Bez książek sypie chresty i gwiazdy i wstążki!
Ale lubi mieć książki, by leżały w szafach,
I to książki, co piszą o kniaziach i grafach;
Nawet o hosudarach piszą. Wy nie wiecie,
Co robili te ruskie heroje na świecie.
Jakie komu zabrali kraje przez bój krwawy,
Kogo struli, zdusili dla swej carskiej sławy,
Kogo wzięli na Sybir, kogo rozstrzelali,
Kogo carskim podstępem zwiedli, i tam dalej.
Car nasz (żegna się) umie na pamięć ich herojskie czyny,
I godnie naśladuje owe ruskie syny.
Bo umnica, że aż strach! Ma on um prawdziwy!
Bo największy umnica Bóg, świata dozorca,

Po nim święty Mikołaj, wielki cudotwórca,
A po nim car Mikołaj, (żegna się) pan nasz miłościwy;
Jak żył car Aleksander, to umnicy przecie
Nad cara Aleksandra nie było na świecie.
Dziś żyje car Mikołaj, (żegna się) heroj najjaśniejszy,
Od cara Aleksandra jeszcze rozumniejszy!
Hura car! (Żegna się).

WSZYSCY.

Hura! hura!

PASKIEWICZ.

Hura!

WSZYSCY.

Hura! hura!

PASKIEWICZ.

I ja także rozumny, ja, książę Warszawski.
Lecz że księciem Warszawskim jestem z jego łaski,
I zdobi mnie z rąk jego krzyżów cała fura,
Więc on jest rozumniejszy odemnie daleko!
A Dybicz! Cha! cha! Dybicz! Był by przy mnie malec.
On miał tyle rozumu, co mój mały palec!
O! Tak, tak... Wszystkie umy pod cara opieką.
Car sam, sam jest umniejszy, niż te książek składy,
Bo sam święty Mikołaj miewa z nim narady.
Bo co za um, to strach! strach! Czoło ma pochmurne,
Twarz długą, oczy groźne, głos carski surowy,
A głowa! Strach!... Aż rozum kurzy mu się z głowy!
A Lachy buntowniki! Cha, cha! Co za durne!
A mieli tyle książek!... Byłem w jedney sali...
Cha, cha! A jak te książki w szafach ustawiali!
Nie po formie, bez ładu, a to w tym sposobie,
Że i cienkie i grube, i wielkie i drobne,
Oprawne, nieoprawne, brzydkie i ozdobne,
W górnych pułkach i dolnych, wszystkie wraz przy sobie.
Cha, cha! Cóż to za rozum! To nie rozum u mnie.
W Petersburgu te książki stać będą rozumnie.
Bo małe i najmniejsze powinne być w górze,
A większe co raz niżej i w równym szeregu,
A w dole same grube, nieoprawne z brzegu,
A ozdobne na czele, a brzydkie gdzieś w dziurze.
Ja wiem, jak być powinno, wiem, że car nasz wielki (żegna się)
Wygnawszy ze swych krajów nieporządek wszelki,

Raczy i o tych książkach ukaz dać stosowny,
Bo car ma um okrutny! A um niewymowny!
Bo nawet przypatrzyć się, i to nie złudzenie,
Z głowy jego w krąg świecą jasności promienie
Bo car święty. (Żegna się).
Hura! Car! (Żegna się).

WSZYSCY.

Hura, hura, hura!
(Lud się zbiera natłokiem w około)

PASKIEWICZ.

Po cóż tu tak napływa ta tłuszcza ponura?
(Zgiełk się powiększa).
Co tam za hałas?

WITT, WIRTENBERG, RAUTENSTRAUCH I INNI
(przybiegają).

Hola! Co za krzyki?

OFICER (od służby).

Krzyczą głośno buntowniki,
Że to książki nie carskie, (żegna się) i to z taką złością,
I że są towarzystwa jakiegoś własnością.
(Witt, Wirtenberg, Rautenstrauch donoszą o tem Paskiewiczowi zbliżywszy się do niego).

PASKIEWICZ.

Czyż wam, mości panowie, ukazy nie znane,
Że wszelkie towarzystwa są tu zakazane?
Że wszelkie tajne związki, szepty albo schadzki
Knują na prawą władzę zamach świętokradzki?
I że Car nasz najwyższy, (żegna się) Car przenajumniejszy
Najświętszy, najjaśniejszy i najpotężniejszy
Wszelkich związków w Europie, towarzystw, zgromadzeń,
Wszelkich umów nieprawnych, szeptów i naradzeń
Zabronić i zakazać najłaskawiej raczył,
A członkom konfiskatę i Sybir naznaczył.
Więc własność towarzystwa jest własnością Cara! (Żegna się).
Zabrać ją! Członków w Sybir! To właściwa kara!
(Szmer w tłumie).

Bo to tylko czytali i pisali skrycie,
Burzyli lud na Cara (żegna się) i na carskie życie...
A właśnie, by pomyślność mogła tu zakwitać,
Lachom nie wolno umieć ni pisać, ni czytać.
Precz! precz! Pakować książki! Bo to książki Cara! (żegna się).

STARA KOBIETA (z tłumu).

Cara? Czy car je kupił? Co kiedy car kupił?
Co tylko ma, to wszystko zrabował i złupił.
To wy tak wojujecie? O Matko niebieska!
Po co tu wleźli ci podli złodzieje?
Wiadoma ich waleczność„ wiadome ich dzieje:
Kraść, zabijać, rabować, to dzielność moskiewska.
Nikczemna dzicz!

PASKIEWICZ.

Do tiurmy! Skarać przyzwoicie!

KOBIETA.

Zabierać cudzą własność, to tylko umiecie,
I nadymać się i burczeć w pokoju.
Ale czy kroku dostoicie w boju?

PASKIEWICZ.

Precz do tiurmy! (Żołnierze ją porywają i wleką).

KOBIETA.

Złodzieje! Cóż tu tych Moskali!

KILKU OBYWATELI.

Zabrali naszą własność! Książki nam zabrali!

PASKIEWICZ.

Waszą własność? Nie waszą, ale hosudara!
Wszystkie te książki dla was niepotrzebne.

OBYWATEL.

Czyż można, aby takie rabunki haniebne...?

PASKIEWICZ.

Co?.. I śmiecie zuchwale...! Wy! Psia lasza wiara!
Do tiurmy! (Żołnierze porywają ich i prowadzą).

LUD.

Zabrali nam skarby i archiwa!

PASKIEWICZ.

Precz stąd! Dalej! Rozpędzić! (Żołnierze rozpędzają lud).
Co za czerń złośliwa!
To wszystko hosudarskie! A oni mi krzyczą!
Ja tu nauczę zgraję buntowniczą! (Do żołnierzy).
Popakować mi wszystko, by nic nie zginęło! (Do Witta.
To właśnie bohaterskie hosudara dzieło:
Tyle razem zdobyczy! To nie bagatela.
Lachy powinni wielbić swego zbawiciela.
To dla nich niepotrzebne, a nawet szkodliwe,
A to właśnie zbogaci hosudarskie gmachy.
I bez tego Lachy
Mogą być szczęśliwe,
Skorośmy przydusili ich duchy zdradzieckie.
Ale...! Książki licejskie, uniwersyteckie
Spakować!

WSZYSCY.

Spakować!

PASKIEWICZ.

To wszystko jednego Cara! (Żegna się).
Jak jeden Bóg, jedna wiara,
Tak jeden Car. (Żegna się). Hura, hura!

WSZYSCY.

Hura, hura, hura!

PASKIEWICZ.

Z jego rąk tylko wszelki spływa dar,
I on tylko oświeci tego Lacha gbura.
Jeszcze jak z Puław przyjdą książek paki,
Skarby, bogactwa, konie, czapraki, kulbaki,
Zbroje, klejnoty i różne drogości
Tego kniazia buntownika,
Co to do nich prawa rości,
A dziś przedemną opodal umyka...
Co mi za kniaź?... Cha, cha, cha! Kto go kniaziem zrobił?
I czy go tak wstęgami,

Orderami i gwiazdami
Jak mnie dzisiaj przyozdobił?
Kto go kniaziem zrobił? He?..
Wy nie wiecie?

WSZYSCY.

Nie!

PASKIEWICZ.

Bo go kniaziem nie zrobił pewnie żaden Car,
Tembardziej Mikołaj Car! (Żegna się)
A mnie sam Mikołaj Car! (Żegna się).
A więc on się nieprawnie do kniaziowstwa wdarł.
Bo to tylko jest prawne, co idzie od Cara. (Żegna się.)
Bo Car jeden, Bóg jeden i jedna jest wiara.
Więc ja jestem sam kniaź prawy,
Bo któż mi dzisiaj wyrówna?
Cha, cha! To przyczyna główna!
Cha, cha!
(Paskiewicz, Witt i świta odjeżdżają).

OFICEROWIE (biegają ze szpadami i biją żołnierzy).

TAŁABAJ (co pakuje)
No! Pakować, pakować! A prędzej, sobaki!
Prędzej, bo tysiąc pałek! A nie kraść, broń Boże!
Bo to jest hosudarskie. (Żegna się).

ŻOŁNIERZ (pakując książki z całej siły przybija w pace).

Zmieścić się nie może.

TAŁABAJ.

Jakto?

ZOŁNIERZ.

Ta gruba książka nie wlezie do paki.

TAŁABAJ.

Nie wlezie? To ją utnij.

ŻOŁNIERZ.

Nie chce wleźć i druga.

TAŁABAJ.

Ucinaj! Na co taka ceremonja długa?

(Żołnierze rąbią i ucinają książki i pakują).

SCENA 6.

(Na krakowskiem przedmieściu przy Saskim placu Moskale łapią dzieci. Na przodzie i w głębi sceny wrzawa, krzyk dzieci. W tym samym czasie Moskale otaczają kościół Świętokrzyski i studentów z książkami powracających do domu łapią. Wchodzą także na dziedziniec klasztoru i wyprowadzają opierających się i krzyczących malców. Do uciekających strzelają, zabijają, niektórych dopędzonych przebijają bagnetami. Księża misyonarze wybiegają na ulicę, chcąc bronić malców, ale napędzeni bagnetami uciekają do klasztoru. Potem złączywszy się z tymi, co połapali idące z matkami po ulicy dzieci, Moskale pędzą je przed sobą tłumem na Saski plac. Zamieszanie, wrzawa.

ŻOŁNIERZ 1. (biegnąc za jednym, który z matką ucieka).

Ławi, ławi! Nie ujdiosz!

MATKA 1. (uciekając z dzieckiem).

O! Jezus, Maria!

ŻOŁNIERZ 2. (goniąc za dzieckiem drugiem, które przy matce ucieka).

Stoj! Stoj! Ławi! Nie ujdiosz!

CHŁOPIEC (uciekając).

Mamo! Mnie zabija!

ŻOŁNIERZ 3. (zabiegając z przeciwnej strony pierwszemu, łapią oba tę matkę z dziećmi i wyrywają je z rąk).

Ąha!

MATKA 1.

Ach! Moje dzieci!

ŻOŁNIERZ 1.

Nie prawda! Nie twoje!

To dziecko hosudarskie.

MATKA.

O ja nieszczęśliwa!

ŻOŁNIERZ 4. (zabiegając naprzeciw drugiej kobiecie łapie chłopca).

Aha! Tu jest rebionek!

MATKA 2.

Syna mi porywa!

ŻOŁNIERZ 4.

To nie twój syn!

MATKA 2.

Oddaj mi!

MATKA 1.

Oddaj dziecię moje!

ŻOŁNIERZ (uderzając ją kolbą).

To dzieci hosudarskie! Paszła won! Ty stara!

OBIE MATKI (uklękając przed żołnierzami).

Oddaj! Oddaj!

ŻOŁNIERZE (odpychając je i bijąc kolbami).

Paszli won! Ukaz hosudara!

(Jęk matek i dzieci).

(Wielka wrzawa — idą prędko z dziećmi, matki za nimi w ślad. Pokazuje się mnóstwo małych dzieci płaczących, pędzonych przez Moskali na plac Saski przed Brylowski pałac, w którym mieszka Witt. Lud zebrany niemy, płaczący, mnóstwo kobiet rozpaczających. Paskiewicz, Witt i kilku innych generałów moskiewskich, oficerów w gronie Kabardyńców. Widać przygotowane kibitki.

PASKIEWICZ.

Co to za tłum? Rozpędzić! Niech się precz rozleci!

(Moskale rozpędzają lud. Wielkie zamieszanie i krzyk).

JEDNA Z MATEK (do Paskiewicza).

Ty zbójco! Ty zbrodniarzu! To są nasze dzieci!
Za co nam je wydzierasz?

PASKIEWICZ.

Już wam powiedziałem,
Że się próżnym, zbrodniczym unosicie szałem,
Że wasz Ojciec, Monarcha, Car najmiłościwszy,
Waszą i waszych sierót niedolę zważywszy,
Przez miłosierdzie ku wam, przez politowanie
Dzieciom waszym dać raczy w Moskwie wychowanie.
I to jest wielka łaska, dzieci wam wychować,
I wyście mu na klęczkach powinne dziękować.

DRUGA Z MATEK.

My go tu o tę łaskę nie prosimy wcale,
Bo w Moskwie z naszych dzieci zrobią się Moskale.

TRZECIA Z MATEK.

Tatarskie miłosierdzie! Zlitowanie krwawe!

CZWARTA Z MATEK.

Cóżby on sam powiedział, bardzośmy ciekawe,
Gdyby kto jego dzieci, jak nasze, wydzierał?

PIĄTA Z MATEK.

Oddaj nam dzieci, łotrze, coś nam pozabierał!

PASKIEWICZ.

Warta! Z tego motłochu oczyścić ulicę!
Co tu z niemi rozprawiać? Precz! Precz, nikczemnice!
(Moskale rozpędzają kobiety, krzyk wielki).

JEDNA Z KOBIET (szarpana przez Moskala).

My nie pójdziem od dzieci. Bij się z kobietami!
Zatocz działa i strzelaj do nas kartaczami!
Złodzieju! nikczemniku! Wciążbyś darł i łupił!
Wiemy, jak wojowałeś, żeś Warszawę kupił,
Bo inaczej, zbrodniarzu, nie umiesz wojować!
Jak dziś twoji żołdacy waleczni i śmieli!
Bo nie widzą Krakusów, tylko małe dziatki,

Tylko słabe kobiety i trwożliwe matki!
Tatarzy, jak tu byli, to tak wojowali.

PASKIEWICZ.

Precz! Rozpędzić te baby!

KOBIETY.

Podły nikczemniku!
Barbarzyńco! Złodzieju!

WIRTENBERG.

Cóż tu tego krzyku! (Do kobiet).
Ale wasz najłaskawszy ojciec i monarcha
Będzie wśród waszych dzieci jako patryarcha.
On wydał piękny ukaz, byście go kochali.

KOBIETY.

My — kochać barbarzyńców? My — kochać Moskali?
Kochać tych rozbójników? Dopóki świat światem,
Póty nie będzie Polak Moskalowi bratem.

PASKIEWICZ.

To już nadto! Precz, baby! Bo ja na ostatek
Każę strzelać!

KOBIETY.

To rycerz! Chce strzelać do matek!
Wy w Puławach robili te sztuki rycerskie.
Takie to wasze czyny bohaterskie!
A do boju, to tchórze!

PASKIEWICZ.

Pókiż tego będzie?
Hej! Wziąć mi tę świegotkę! Wyliczyć sto pałek!

(Moskale porywają kobiety i prowadzą za szeregi).

KOBIETA.

Stój, bohaterze, w walecznym zapędzie!

PASKIEWICZ.

Kto się będzie opierał, knut poczuje śmiałek.
(Biją kobietę za szeregami, słychać łoskot i krzyk wielki kobiet i dzieci).

KOBIETA.

Hej ojcowie i matki! Dawajcie oklaski!
Widzicie, co wyrabia ten złodziej warszawski!
(Kobiety się cisną, Moskale rozpędzają kolbami).

ŻOŁNIERZE.

No, paszli won! Paszli won!

MATKI.

Dzieci moje, dzieci!
(Niektóre klękają, niektóre padają na ziemię).
Na miłość Boga! Wilcy! Czy się nie wzruszycie?

PASKIEWICZ.

Precz! Precz!

DZIECI.

Aj mamo! Mamo!

PASKIEWICZ.

Cicho! Wy bachory!
Każę ćwiczyć pałkami, jeśli piśnie który.
(Krzyk dzieci — Moskale biją je kolbami — kobiety rozpędzone — oficerowie zwijają się walecznie z dobytemi szpadami).
Ktoś tam wrzeszczy? Kolbą go, aby nie krzyczało.
(Żołnierz uderza dziecię kolbą, aby nie krzyczało, i zabija. Dziecię upada na ziemię).
Cóż to znaczy? Dlaczego upadło na ziemię?

ŻOŁNIERZ.

Ja zabił.

PASKIEWICZ.

No! To dobrze, niech ginie to plemię.
Wieleż tedy rebionków?

OFICER (od służby).

Czterysta.

PASKIEWICZ.

To mało!
A kibitek?

OFICER.

Dwadzieścia.

PASKIEWICZ.

Brać po dwadzieścioro,
I ruszać! Kiedyś dobre będą z nich sałdaty.
Jak są jeszcze dorosłe dziewczęta, zabiorą.
Można wkrótce zaludnić Sybir lodowaty.
Sybir, to piękna ziemia, bogata, niezmierna;
A cóż to to carstwiczko, ta Polska mizerna?
Tu ciasno mieszkać, tam wolno, szeroko,
Jak z mapy samej przekona się oko.
Lachy w nim zasmakują, lepiej go poznawszy,
Sami o pozwolenie będą Cara prosić, (żegna się)
By się stąd mogli na Sybir przenosić.
A więc jaki ma rozum Car nasz najłaskawszy! (żegna się)
A razem jak litościwy,
Że dziś Lachom pozwala ich rebionki małe,
I to kaziennym *) kosztem na większą swą chwałę
Wysyłać na Tobolska lub Kaukazu niwy!
Bliżej lub dalej, i tam dla nich będzie
Lepiej niż w Polsce, niż wszędzie.
Car dla ich szczęścia powziął myśl tę szczytną,
Energiczną i dobitną:
Bo się tam będą uczyć, jak szanować Cara, (żegna się)
Jak robić karabinem i jak być wiernymi,
I tam będzie między niemi
Jeden Car (żegna się) i jedna wiara,
I tam będzie ich ojczyzna.
Bo któż mi z ludzi rozumnych nie przyzna,
Że ojczyzna tam, gdzie Car, tam gdzie włada Car.
Tam tedy Lachy będą szczęśliwi ze wszech miar.
(Żegna się).

Udobrucha się to złośliwe plemię,
Jak przyjdzie na inną ziemię.
Jaki w świecie monarcha ma głowę tak dzielną,
By sobie tak zgotował chwałę nieśmiertelną?
Aby po uśmierzonej wojennej zamieci

*) Rządowym.

Jeszcze tak tryumfował z buntowników dzieci?
Kto ma ten rozum? Ha, nikt, nikt nad Cara! (Żegna się).
Bo jeden Car!... (Żegna się).
Jedna wiara!
Hura! Car! (Żegna się).

WSZYSCY.

Hura, hura!

PASKIEWICZ.

To tryumf nie mały.
Żaden heroj tak strasznej nie dostąpił chwały.
Hura Car!

WSZYSCY.

Hura, hura!

PASKIEWICZ.

Pakować te bębny!
A żwawo! Jeszcze o nich ukaz dam odrębny.

(W ciągu tego Moskale pakują krzyczące dzieci po dwadzieścioro w kibitkę, odrywając i bijąc rozpaczające matki. — Wielki hałas. — Paskiewicz odjeżdża ze świtą — transport dzieci odchodzi. Zostało kilku oficerów na placu z sobą rozmawiając).

SOBAKIN.

Wot dziewczęta, to niczego!
W tem to właśnie jest wieliki
Rozum kniazia Warszawskiego.
Ale po cóż te malczyki?

DURACZKOW.

Będą w wojsku nam służyli.
Car z nich będzie miał sołdatów.

LAPUSZKIN.

Lepiej wszystkich jednej chwili
Precz wytopić do stu katów.

GAWRIŁ GARASIMOWICZ.

Prawda; wszystkich hul do rzeki!

SOBAKIN.

Lepiej wszystkich brać na piki.

LAPUSZKIN.

Et! Wygubić ich i basta,
Jak tylko wyjadą z miasta.

CHAMUTOW.

Sybir dla nich droga długa:
Nie dowiezą ich do Buga

GAWRIŁ GARASIMOWICZ.

Lepiej plemię to wygubić,
Bo nas jeszcze będą czubić.

WOROW.

Wszystkich wybić i wytopić,
Bo nas potem będą kropić.

LAPUSZKIN.

Lepiej dać im arszeniku,
Bo Car dzieci ma bez liku.

SOBAKIN.

Precz wystrzelać wszystkich wraz,
By nie bili potem nas.

DURACZKOW.

Lecz jak będą sołdatami,
To już muszą trzymać z nami.

LAPUSZKIN.

Gdzie tam! Zawsze tej gawiedzi
Ta ojczyzna we łbach siedzi.

CHAMUTOW.

Cha, cha! Cóż to za ojczyzna?
Niewiedzieć co! Każdy przyzna.

DURACZKOW.

Tak jest! Bo gdzie niema cara,
Tam ojczyzna — durna mara.

LAPUSZKIN.

Bo ojczyzna tam jest u mnie,
Gdzie jest co wziąć, a rozumnie.

WOROW.

Car pędząc nas w różne kraje,
Zawsze coś nam ukraść daje.

CHAMUTOW.

Tam ojczyzna, gdzie jest Car;
Bo od niego wszelki dar.

SOBAKIN.

To jest do ojczyzny kluczyk:
Mam ją wszędzie, gdziebym chciał.

WAŃKO, SŁUŻĄCY WIEROWKINA.

Wierowkin podporuczyk
Prosi dziś na bal.

SOBAKIN I CHAMUTOW.

O! Któżby nie odwiedził tak zacną osobę!

LAPUSZKIN.

Idźcie; ja pójdę halsztuk sobie kupić,
A potem przyjdę z wami się i upić. (Odchodzi).

(Idzie kobieta w żałobie).

GAWRIŁ GARASIMOWICZ.

Ot! Kobieta w żałobie! (Do żołnierzy).
Zedrzeć z niej żałobę!

(Żołnierze porywają kobietę).

KOBIETA (przestraszona).

Jezus Maria! Cóż to?

GAWRIŁ GARASIMOWICZ.

Zanotuj to sobie:
Ukaz jest, by kobiety nie były w żałobie.
Stupaj na odwach! (Prowadzą ją na odwach).
Cha, cha! Aż w tej chwili
Pomścimy się na Lachach za to, że nas bili.

SCENA 7.

(Dom bogato ubrany — kilka kobiet płaczących — Moskale z bagnetami wchodzą).

JEDNA Z KOBIET.

Boże! Znowu Moskale! Ach, pókiż to tego?..

ŻOŁNIERZ.

Na bal do Feldmarszałka kniazia Warszawskiego!

DRUGA.

Gdzie nam myśleć o balu!

ŻOŁNIERZ.

Nie pytamy o to!
Stupaj! (Wypędzają je z domu).

KOBIETY.

Ratuj, nas Boże!

ŻOŁNIERZ.

No, stupaj! Z ochotą!
(Wypędzają gwałtem z domu kobietę).

SCENA 8.

(Kwatera Wierowkina. — Wszyscy poprzedzający oficerowie zebrani oprócz Lapuszkina, wszyscy siedzą przy stoliku, piją czaj i rozmawiają).

GAWRIŁ (do Wierowkina).

Aj, jakie ty masz eleganckie szklanki,
Jakie ładne filiżanki!

WIEROWKIN.

Kupiłem.

CHAMUTOW.

A coś płacił?

WIEROWKIN.

Po czerwońcu para.

GAWRIŁ.

Mogły by być na stole u samego Cara! (Żegna się).

WIEROWKIN.

Nie! Ja ukradł. (Wszyscy przypatrują się).

WOROW.

He! Ukradł? Jakiś ty szczęśliwy!

WIEROWKIN.

Ukraść, to nie wielkie dziwy.

GAWRIŁ.

Gdzieś to ukradł, mój drogi? W Warszawie?

WIEROWKIN.

W Warszawie.

GAWRIŁ.

A gdzie?

WIEROWKIN.

W tym domu, gdzie była kobieta,

Czy zastrzelona, czy sztykiem przebita.
Więc ja zabrał te cacka, bo już byłem w prawie.

GAWRIŁ.

Aha! Ja dwa rebionki tej Laszce zagrabił.
A że ona broniła, mój sałdat ją zabił.

WIEROWKIN.

To ty?

GAWRIŁ.

Ja, a więc daj mi połowę tych cacek,
Tych łyżeczek, szklaneczek, filiżanek, tacek,
Bo ja mam równe do nich , jak ty prawo.

WIEROWKIN.

Czemuż ty ich sam nie wziął?

GAWRIŁ.

Bom ja ruszał żwawo
Z rebionkami aż na plac, to nie miałem czasu.

WIEROWKIN.

A ja przyszedł po tobie i wziął bez hałasu.

GAWRIŁ.

No, no! Daj mi, nie żartuj!
(Bierze niektóre rzeczy i chce chować).

WIEROWKIN.

Wybacz, panie bracie!
Połóż, połóż!

GAWRIŁ (do gości).

Oto druh! Czy wy uważacie?(Do Wierowkina).
Gdybym nie skłuł tej Laszki, co już spi w mogile,
Tobyś pewnie, mój druhu, nie nachował tyle.

WIEROWKIN.

Ale gdybym ja, druhu, tyle nie nachwytał,
To byś ty na bal do mnie pewnie nie zawitał.

WSZYSCY.

Cha, cha!

SOBAKIN.

A prawda, Gawrił, że to cacko ładne?

GAWRIŁ (na stronie)

Poczekaj, ja ci tego z połowę ukradnę. (Głośno).
A pamiętasz, Wierowkin, tego pomieszczyka,[1])
Co to nas tam pod Łuckiem na bal był zaprosił.

WOROW.

Aha!

GAWRIŁ.

Ile ja wtedy do swego jaszczyka
Srebrnych łyżeczek i łyżek naznosił?
Dzieliłem się z tobą przecie.

WIEROWKIN.

Bo tak powinno być w świecie.
Cha, cha...! Bośmy byli wraz. (Do gości.)
Wy osądźcie, proszę was!

WSZYSCY.

Cha, cha! Porzućcie te spory niełądne.

GAWRIŁ (na stronie).

Poczekaj! Ja ci tego z połowę ukradnę.

WOROW.

Ha!... Wtedy Lach zbił mi pyski,
Żem mu ukradł dwa półmiski.

WSZYSCY.

Brawo!... Hura!.. Cha, cha, cha, cha!

---

[1]) Obywatela.

WOROW.

Ale ja potem przyparł tego Lacha!
Bo to maszennik, niewiara,
Buntownik naprzeciw Cara! (żegna się).

GAWRIŁ (do Wierowkina).

Ale nie bądź że dziecinnym!

DURACZKOW.

Dość już; mówmy o czem innym!

CHAMUTOW (miesza czaj łyżeczką, a Duraczkow tłucze cukier w szklance).

A znasz ty bohosłowie? [1])

DURACZKOW.

A jak że!

CHAMUTOW.

Więc dowiedź,
I daj mi na to rozumną odpowiedź:
Czemu jak cukier tłukę, (tłucze cukier łyżeczką) zwolna się rozwodzi,
A jak go mieszam, (miesza) prędzej się rozchodzi?

DURACZKOW.

o ty nie wiesz?

CHAMUTOW.

A nie wiem.

DURACZKOW.

T o ja ci to powiem

SOBAKIN (przybliża się).

To i ja się czegoś dowiem.

---

[1]) Teologia.

DURACZKOW (poważnie).

Bo jak ty cukier tłuczesz, zwolna się rozwodzi;
A jak mieszasz, prędzej się rozchodzi.
Rozumiesz?

CHAMUTOW.

A! Rozumiem.

GAWRIŁ.

Co to jest nauka!
A dowieść tego, dalibóg, że sztuka.

SOBAKIN (do Gawriła).

A ty znasz filozofię?

GAWRIŁ.

Ba jakże! W Pitierze [1])
Ja filozofii uczył się sześć lat.

SOBAKIN.

Czekaj, zaraz um twój zmierzę!
Powiedz, na czem stoi świat?

GAWRIŁ.

Zaraz... zaczekaj.. powoli dochodzę...
Świat stoi... zaraz.. a, na kurzej nodze!

SOBAKIN (śmiejąc się).

Na kurzej nodze..? Gdzież, na kurzej nodze!
(Wszyscy śmieją się).

GAWRIŁ.

Ja zapomiałem, mówiąc tobie szczerze,
Bo jestem w służbie już dwadzieścia lat.

SOBAKIN.

Więc nie zgadniesz tej zagadki?
To ja ci powiem, choć wyszedłem z Wiatki,

---

[1]) Pitier. Petersburg, przez pieszczotę od Moskali zwany.

Choć nie byłem w Pitierze. Bo u nas we Wiatce
Wielka akademia, umne prafiessory,
Umniejsze jak w Pitierze, Gruzji i Kamczatce;
A razem sekretarze, strapcze, assesory.
Bo tam są prafiessory wielkie czynowniki,
Co mają medaliony, chresty i chrestyki.
Bo tam jeden prafiessor, co wprzód był piszczykiem
W Archangielsku, a potem stoła naczelnikiem,
Potem lekarzem w Penzie, potem prokurorem,
A teraz w Akademji wiatskiej prafiessorem,
I uczy filozofii. Ma Annę na szyi,
Władymira w pietlicy, i uczciwie żyje...

WIEROWKIN.

U nas w Charkowie jest jeden prafiessor,
Razem kolleżski assesor.
Straszny umnica! Uczy medycyny.
On jeszcze za carzycy wielkiej Katarzyny
Był matrosem na flocie; jak się sponiewierał,
I cały wiek na flocie przepędził i styrał,
Wziął odstawkę z mundurem, z ośmą szebronami,
Ze czterema krzyżami, z pięcią medalami;
A jak prosił o miejsce, dali mu w Charkowie,
Jako zasłużonemu, miejsce prafiessora.

WOROW.

Oho! U nas w Połtawie jest wielki umnica,
Bardzo umny prafiessor, bardzo umny w głowie;
Filozof, i swym umem Rassieją zaszczyca;
Prafiessor bohosłowji, i ma czyn majora.
Ma on także dwa chresty; on w kimburskim pułku
Służył lat ze trzydzieści; a kiedy był chory,
Z odstawką żądał miejsca, bo nie miał przytułku,
I za carskim ukazem poszedł w prafiessory.

CHAMUTOW.

A u nas w Penzie jest także prafiessor
I w niższym sądzie assiessor,
A w klassie uczeników i bije i tuza.
On jeszcze z Suwarowem chodził pod Prancuza;
W ingiermanlandzkim pułku był podporucznikiem,
I tam po prancuzku
Nauczył się, jak po rusku...

DURACZKOW.

Prancuzczyzna bardzo łatwa;
Bo ja jak był w Paryżu, to tam mała dziatwa
Tak gadała po prancuzku,
Jak my po rusku.

CHAMUTOW.

Dla nas szczególniej łatwa, bo język prancuzki
Pochodzi od naszego, i całkiem jak ruski.
Jabym nie jeden dowód tego dał.
Bo to naprzykład: Monsie po prancuzku,
A Mosiej [1]) ot po rusku.
Po prancusku Boalo [2]), a po rusku Buał.

DURACZKOW.

U nich Wol-ter,
A u nas Wat-jer.

CHAMUTOW.

U nich szapo, u nas szlapa.

DURACZKOW.

U nich lapo [3]), u nas łapa.

GAWRIŁ.

Zupełnie nasz! Jabym to tych Prancuzów bił.

WOROW.

Ja ich będę bił, gdzie zdybię.

SOBAKIN.

No, słuchajcież mnie! Słuchaj że, Gawrił!
Na czem świat stoi? Świat stoi na rybie.

GAWRIŁ.

Aha! Pamiętam! Bo u nas w Pitierze
Tak uczą.

---

[1]) Mojżesz
[2]) Boileau.
[3]) la peau, (skóra).

SOBAKIN.

A wiesz, jak wielka ta ryba?

GAWRIŁ.

O!... Wielka!... jak Warszawa...!

SOBAKIN.

Cha, cha, cha!

GAWRIŁ.

To chyba
Jak cała Polszcza.

SOBAKIN.

Cha, cha! A jakież ty zwierze!
Kiedy ryba tak wielka, że cały świat dźwiga,
Czy może być jak Polszcza, albo jak Warszawa?
Cóż Warszawa na świecie? Albo Polszcza...? Figa!
Co innego Rassieja! Wielka i wspaniała!
Bo przy niej wszystkie kraje, jak przy dębie grzyby!
(Z przyciskiem).
To jedna łuska tej ryby
Tak wielka, jak Polszcza cała!

GAWRIŁ

Aj, aj!

SOBAKIN.

A co ty mi powiesz,
Że ta łuska tu w Warszawie?

GAWRIŁ.

Że ty kłamiesz, zakład stawię.

SOBAKIN.

To przegrasz.

GAWRIŁ.

A gdzież ta łuska?

SOBAKIN.

Gdzie?.. Zaraz się dowiesz.

GAWRIŁ.

Tyż widział? (Wszyscy z zadziwieniem słuchają).

SOBAKIN.

Ja nie widział: bo gdym był na Litwie,
To ja jednego Lacha wziął w plen [1]) w jednej bitwie.
Ale to był umnica, straszny um posiadał;
On mnie tyle nauczył, on tyle nagadał,
Że ja się tyle umu nie nauczył w Wiatce.
Ja mu cały um winien, jak ojcu, jak matce.
Był to mój druh, umnica, powiadam, nie drobny.
Uczył mnie jak prafiesor, że świat jest podobny
Do błyszczącego złotem świętej Anny krzyża,
A długi, jak naprzykład z Wiatki do Paryża.

WSZYSCY.

Aj, aj!

SOBAKIN.

Na samym środku jest Rassieja stara,
Na samym środku Moskwa, jak góra, jak chmara.
A Moskwa wprost do słońca obrócona przodem.
Pod Moskwą leżą· Paryż, London z Carogrodem.
I Moskwa na tych miastach, co są w ruskich pętach,
Siedzi sobie jak gdyby kura na kurczętach.

GAWRIŁ.

Eto czudo!

SOBAKIN.

Tak, tak, tak, to nas przekonywa,
Że świat stoi na rybie i po wodzie pływa.

GAWRIŁ.

Chciałbym widzieć tę rybę.

---

[1]) niewola wojskowa..

SOBAKIN.

Widok jej przestrasza.

WOROW.

Kiedy Warszawa nasza, to ta ryba nasza

SOBAKIN.

Zobaczycie jej łuskę w Warszawie.

GAWRIŁ.

Gdzież przecie?

SOBAKIN.

Nalana spiritusem w słoju w gabinecie.
To mi ten Lach powiadał i klął się na Cara, (żegna się)
Że to prawda.

CHAMUTOW.

Więc prawda, choć to Lach niewiara.

SOBAKIN.

I że jakiś umnica, co ma w morzu brata,
Pojechał za tą łuską aż na koniec świata,
Kupił i jako czudo przywiózł do Warszawy.

GAWRIŁ.

Eto czudo!

WIEROWKIN.

To, widzę, umnica ciekawy!

GAWRIŁ.

U nas niema w Pitierze tej łuski.

WOROW

O będzie!
Kiedy Warszawa nasza, to ta łuska nasza!

DURACZKOW.

Bo dziś Car (żegna się) panuje wszędzie.

CHAMUTOW.

Hej Wierowkin! Próżna flasza.

WIEROWKIN.

Wańka! (Wańka wchodzi i na skinienię Wierowkina przynosi butelkę. Piją dalej).

CHAMUTOW.

Musimy widzieć tę łuskę ciekawą.

SOBAKIN.

Ja nie wiem, w jakiem miejscu ten gabinet stoi:
W Warszawie, czy za Warszawą?

WOROW.

Znajdziem go choć pod ziemią, bo tu wszyscy swoi.

DURACZKOW.

W jakiej że Akademji był ten Lach twój plennik?

SOBAKIN.

On mówił, że w Dunaju.

DURACZKOW.

Wot! Jaki maszennik!

SOBAKIN.

Tam taka Akademja, — słuchaj, to nie fraszki,
Że tam uczą studentów przemieniać się w ptaszki.

WSZYSCY (z zdziwieniem).

W ptaszki!

SOBAKIN.

W ptaszki.

GAWRIŁ.

Wot czudo!

SOBAKIN.

W srokę, wronę, kruka...

GAWRIŁ.

Czudo! U nas w Pitierze nieznana ta sztuka!

WOROW.

My jej będziem się uczyć. Car, (żegna się) co świat zabiera,
Da ukaz cały Dunaj przenieść do Pitiera,
Jak z Warszawy te książki.

DURACZKOW.

To śliczna igraszka,
Zaraz będę się uczył przemieniać się w ptaszka.

WOROW.

Ja zaraz się przemienię w kruka lub sokoła,
Zwaruję[1]) coś i fur, fur, nikt złapać nie zdoła!

WIEROWKIN.

Ja przemienię się w ptaszka, zwaruję funt czaju.

DURACZKOW.

Ja srebrną łyżkę.

CHAMUTOW.

A ja jakieś cacko piękne.

GAWRIŁ.

Ja zegarek.

SOBAKIN.

Ja dengi[2]) skradnę i ucieknę.

---

[1]) ukradnę.
[2]) pieniądze.

WIEROWKIN.

Sukin syn Napoleon musiał być w Dunaju,
I nauczył się w ptaszka przemieniać i zmykać.
Nieraz my go złapali, on wtedy nuż brykać!
Jak przemieniał się w ptaszka, uciekał niewiara!

GAWRIŁ.

Bo się bał hosudara.
A jemu by hosudar zrobił, jak tym Lachom:
Zrobiłby koniec jego buntownym zamachom.

SOBAKIN.

Ale jak tu tanie życie!
Za dwa złote można się najeść przyzwoicie.
Za dwa złote pięć potraw!

WOROW.

Jakież to Polaki!
Że duraki, to duraki!
Tak tanie u nich życie, a im się zachciało
Robić rewolucyę i ginąć na wojnie!
Cha, cha! Czemu nie było im siedzieć spokojnie?
I jeszcze, gdyby mieli ukaz hosudara! (żegna się).

DURACZKOW.

Mieliby recht, nieprawda? I mogliby śmiało
Zrobić rewolucyę. Ukaz by ich bronił.
Ale oni nie mieli ukazu od Cara, (żegna się)
Więc ich Car bardzo słusznie wybił i wygonił.

GAWRIŁ.

Tego by nazwać szalonym od razu,
Kto chce rewolucyę zrobić bez ukazu.

CHAMUTOW.

Mybyśmy także chcieli jak należy,
Zrobić rewolucyę; mamy dość młodzieży.
Gdyby nam Car (żegna się) dał ukaz, niktby się nie spierał,
Gdyż nasz hosudar jest wielki liberał!

DURACZKOW.

Rozumie się, liberał! A wielki umnica!
I swoim umem cały świat zachwyca.

WIEROWKIN.

Wielki liberał! Kiedy Turków pobił,
My się ich dosyć nadarli, naskubli;
Car choć wiele wojsk stracił, a przecież zarobił: (żegna się)
Za każdą naszą głowę wziął po tysiąc rubli.

GAWRIŁ.

A owych buntowników, Pestla, Murawiewa,
Kachowskiego, Rylejewa,
Wszystkich, wszystkich pozabierał
I umyślnie wygubił!.. To wielki liberał!

DURACZKOW.

A gwardyjców?

WOROW.

Na Turka także pozabierał,
I toż samo wygubił!... To straszny liberał!

DURACZKOW.

To okrutny umnica! Jeżeli nie wiecie,
Powiem wam, że sześć tylko umniców na świecie.
(Liczy powoli na palcach, odginając palce).
Pierwszy Car nasz Mikołaj, (żegna się) boskich wart honorów.
Drugi, graf Erywański, (kłania się) dzisiaj z carskiej łaski
Kniaź Warszawski,
Który umu strach co ma.
Trzeci Kutuzow... Czwarty Suworow...
Piąty Potiomkin.. A szósty... ja!

WSZYSCY.

Cha, cha!

CHAMUTOW.

To ty umnica?

DURACZKOW.

Ale poczekajcie!
Tylko dobrze uważajcie,
(Zgina palce po kolei)
Bo wy wszyscy duraki. Uczyć was mam chęć.
Kutuzow umarł, więc zostało pięć!
Suworow umarł, umnic, jakich mało,
Więc tylko czterech zostało.
Potiomkin umarł, co miał starszy um
Nad wszystkich umniców tłum;
A więc umniców trzech zostało nas:
Car, (żegna się) kniaź Warszawski (kłania się) i ja.

WSZYSCY.

Cha, cha, cha!

WIEROWKIN.

I ty śmiesz być z Carem wraz?
Ty! Czerwony burak!

DURACZKOW.

Ja się z Carem nie równam, lecz nie jestem durak,

CHAMUTOW.

Ja ci powiem, żeś durak, tylko mnie nie połaj,

WSZYSCY.

Chamutow prawdę mówi.

DURACZKOW.

To durak!

CHAMUTOW.

Car, to Car, (żegna się) ma um taki, jak święty Mikołaj!

DURACZKOW.

Ja wiem, i wiedzieć wam trzeba,
Że nasz Car (żegna się) jest to sam święty Mikoł j!
On tylko do Pitiera, zestąpiwszy z nieba,

Ogolił brodę, złożył rjasę [1]) i pastorał,
Ubrał się w mundur i zasiadł na tronie
W ruskiej prawdziwej koronie;
I to jest Mikołaj Car!
Dobry a umny bez miar!
On Lachów buntowników rozbił i rozorał,
I wziął ich jak w kleszcze.

CHAMUTOW.

Ja wam powiem lepiej jeszcze.

SOBAKIN.

Chamutow jak uczy nas! (Śmieją się wszyscy).

CHAMUTOW.

Ja was pytam wszystkich wraz,
Wiele Carów jest na świecie?

DURACZKOW.

Wiele? Jeden! Co on plecie!
Jeden Car, jak jeden Bóg!

CHAMUTOW.

Ha! Jeden Car, Car w Pitierze!
To jest prawda, i ja wierzę.
Ale powiedz, jakeś drug [2]),
Wiele Carów?

DURACZKOW.

Pytam ciebie:
Powiedz sam, jeżeliś zuch.

CHAMUTOW.

Oto wam powiem, że Carów jest dwóch:
Car Mikołaj (żegna się) na ziemi, a car Bóg na niebie.

WIEROWKIN (do Sobakina).

Słyszysz, Sobakin?

---

[1]) Habit.
[2]) Przyjaciel.

SOBAKIN.

O, to prawda czysta.

WSZYSCY.

Hura! Chamutow!

CHAMUTOW.

A jeszcze wam powiem.
Jak długo Car Bóg żyje?

WSZYSCY.

Oho!

WIEROWKIN.

Lat ze trzysta.

(Gawrił nieznacznie podczas tej gawędki kradnie filiżanki, łyżeczki i chowa do kieszeni).

CHAMUTOW.

A Car Mikołaj (żegna się) w swej chwale i cześci,
Z dobrym, czerstwem zdrowiem
Lat ma... nie wiem, czy czterdzieści.

WSZYSCY.

Tak, tak!

CHAMUTOW.

Bo ja niedawno jednę knigę [1]) czytał,
I to od deski do deski.
Więc mi powiedzcie, gdy by was kto spytał,
Który Car pierwej umrze? Ziemski czy niebieski?

DURACZKOW.

Ten, co starszy.

CHAMUTOW.

Więc kiedy umrze car niebieski,
Kto po nim, wiecie, Carem będzie w niebie?

WSZYSCY (z ciekawością).

Kto?

---

[1]) książka.

CHAMUTOW (z tryumfem).

Car ziemski, ten na tronie niebieskim zasiędzie!
Car Mikołaj! (żegna się) B prawda?.. Prawda, żem nie rura?

SOBAKIN.

Umnica!

WSZYSCY.

Hura, hura!

CHAMUTOW.

Hura, Car! (żegna się),

WSZYSCY. (żegnają się).

Car! Hura!

CHAMUTOW.

Otóż to jest, to nasz Car!
Wielki...! Umny! Ze wszech miar!
Ale Lachy... te sobaki..
Buntowniki i duraki!
Oni chcieli żyć bez Cara!

WIEROWKIN.

Jak to można żyć bez Cara?

WOROW.

Żyć bez Cara, jak bez Boga!
A bezbożnym kara sroga!

GAWRIŁ.

Im się śniła Polszcza stara!

DURACZKOW.

A Polszczy nigdy nie było!
Jak swą buntowniczą siłą
Wypędzili Konstantyna,
Chcąc go zagnać do Kremlina!
A Konstantyn cezarewicz
Bardzo wielki um posiadał,
Większy, niż sam kniaź Paskiewicz, (kłania się)
I Lachami mądrze władał.
Ale oni przez bunt krwawy

Wypędzili go z Warszawy,
Porobili rządów wiele,
Jenerałów co nie miara,
A nie mieli na swym czele
Carewicza ani Cara!

GAWRIŁ.

O duraki!

WSZYSCY.

Cha, cha, cha, cha!

CHAMUTOW.

Po tym można poznać Lacha

DURACZKOW.

Jak to można się buntować
I bez Cara tak wojować!

CHAMUTOW.

Przeciw Cara, o zuchwali!
Sybir! Knuty! Słuszna kara.

WOROW.

Gdyby mieli z sobą Cara,
Toby nigdy nie przegrali.

DURACZKOW.

Bo naprzykład — Car jest z nami,
Tośmy zawsze zwycięzcami;
Pędzi nas na wrogów kupy
I na wojnę i na łupy.
A bez Cara jak wojować?

CHAMUTOW.

I jeszcze się Francuzom, Niemcom nie dziwować;
Ale Lachom!

WOROW.

To tchórze, zawsze uciekają.
Całą swą niesforną zgrają.

WIEROWKIN.

Nieprawda, Worow... Lach bije się tęgo,
Zupełnie jak nasz brat.
I gdyby z ruską złączył się potęgą,
Przeszedłby cały świat.
On tak żyje
Tak je i pije,
Tak lubi boje,
Krasne dziewoje,
Tak jest otwarty,
Tak lubi karty,
Taki hulaka,
Taki burłaka,
Taki druh i taki chwat,
Słowo w słowo, jak nasz brat.
Tylko mu ta ojczyzna zawsze siedzi w głowie!

WSZYSCY.

Cha, cha!

WOROW.

Cóż to u Lachów ojczyzna się zowie?

WIEROWKIN.

U nich ojczyzna, tak jak u nas Car,
Ale Carowi Lach cześci nie przyzna.
A kto wspomni Lachowi to słowo: ojczyzna,
To się wstrzęśnie, aż w oczach zabłyśnie mu żar.
Wojuje jak szalony, bije, rąbie, płata,
Choćby druha, ojca, brata!

WOROW.

Cha, cha! Te Polaki
Są zawsze duraki.

SOBAKIN.

Co Lachowi ojczyzna?

WIEROWKIN.

Gdyby nie to, chwat!
Gdyby nie ta ojczyzna, byłby jak nasz brat.

GAWRIŁ.

Na cóż mu ta ojczyzna? Ja od kiedy żyję,

Nie widział tej ojczyzny. Bo czy to caryca?
Czy jaki ptak...? Ja nie wiem, choć mi utnij szyję.

WSZYSCY.

Chą, cha!

WIEROWKIN.

Ja także nie wiem; jest to tajemnica.

GAWRIŁ.

Ot! Daj jeszcze araku, wina, lub gorzałki!

WIEROWKIN.

Wańka!... Wina... araku!

WAŃKA (wchodzi).

Niema.

WIEROWKIN.

Niema..? Pałki!

(Wańka z pospiechem odchodzi).

SOBAKIN.

Cóż to Wańka chwat!

WIEROWKIN.

Oho! Wszystko bat!
Czy to obiad, czy śniadanie,
Z piekła wyrwie a dostanie.
A co za dzielny żołnierz! Świat mu się zadziwi!
Tysiąc pałek wytrzyma i ani się skrzywi.

WSZYSCY.

Cha, cha!

CHAMUTOW.

Chwat! Każdy żołnierz powinien być taki,
Szczególnie nasze pieszaki.

(Wańka przynosi butelki).

GAWRIŁ.

Brawo, Wańka! Dawaj wina! (nalewa).
Hura za Cara! i carskiego syna! (p

WSZYSCY (żegnają się).

Hura!

WIEROWKIN.

Tylko te Polaki
Dla tego duraki,
Że zaczepili Rassieją.
A strzelać z puszek [1]) wcale nie umieją.

CHAMUTOW.

O nieprawda, Wierowkin! Bo strzelają celnie.

WIEROWKIN.

Co? Celnie? Oni tylko sztykiem robią dzielnie,
Ale strzelają to dołem, to górą.

CHAMUTOW.

Właśnie w strzelaniu z puszek cała ich zaleta.
Czy ty pamiętasz, jak za dymów chmurą
Zwalili Suchozaneta?

SOBAKIN.

A Nikityna?

WIEROWKIN.

Gdzie tam! To osły do puszki!

CHAMUTOW.

A pod Wawrem i Iganiem
Bili puszkowem strzelaniem
W nasze jaszczyki, jak gdyby w poduszki.

SOBAKIN.

Aha! A pod Ostrołęką,
Gdzie się zwarła pierś z piersią, łeb z łbem, ręka z ręką.
Pamiętacie, jak puszkami
Celnie i trafnie wojowali z nami?

WIEROWKIN.

Ja powiadam, że oni strzelać nie umieją.

CHAMUTOW.

Ja mówię, że umieją.

[1]) armat

DURACZKOW.

Strzelają śmiertelnie.

SOBAKIN.

Dobrze, dobrze strzelają.

WIEROWKIN.

Źle, źle!

CHAMUTOW.

Bardzo celnie!

GAWRIŁ.

Źle! Nasze generały z ich puszek się śmieją.

WIEROWKIN.

Źle!

CHAMUTOW.

Nie gadajcie, bo wy nic nie wiecie.
Dobrze, tęgo strzelają!

SOBAKIN.

Celnie, wyśmienicie.

WIEROWKIN.

Wielka rzecz, z naszych puszek, co od nas pobrali!
Niech by ze swoich tak trafnie strzelali!

GAWRIŁ.

Zapewne. (Słychać muzykę, marsz Skrzyneckiego).

DURACZKOW.

Czy słyszycie? Co za galopada!

CHAMUTOW.

Co tobie galopada?

WSZYSCY.

Cha, cha! Co za durak!

CHAMUTOW.

Cha, cha! Ty czerwony burak!
Na ciebie, durniu [1]), trzeba jeszcze bicza.
To mazur świetlejszego kniazia Paskiewicza. (kłania się)
Co za muzyka, co za tęgie tony!...
A Polaki gadają, że to Skrzyneckiego!

WSZYSCY.

Duraki!

SOBAKIN.

On był w Moskwie ułożony
Na honor feldmarszałka kniazia Warszawskiego.
Prawda?

WSZYSCY.

Prawda! (chwila milczenia).

CHAMUTOW.

I teraz dostaliśmy krzyże!

SOBAKIN.

Naszego hosudara są to łaski świeże.

WOROW.

Co na nich napisano? Umiesz ty po polsku?

GAWRIŁ.

O! To dla mnie po mongolsku.

DURACZKOW.

Ja przeczytam: (czyta na krzyżu napis).
Vir-tu-ta mity-ta-ra.

WSZYSCY.

Aha! To za hosudara!

WIEROWKIN.

Ależ te Polaki
Są czyste duraki!
Tu napisano, że za hosudara,
A oni się, jak osły, bili przeciw Cara! (żegna się)

[1]) B ркп. drubin,

A te Prancuzy, te zuchy,
Te to niespokojne duchy,
Podnieśli się na Cara! I zapamiętali!
Jeszcze Lachów zbuntowali!
I z niemi przeciw Cara zawsze się buntują!

CHAMUTOW.

Nie będą się buntować, skoro knut poczują.
My pójdziem do Paryża, skarcim te gagatki,
Sto tysięcy Prancuzów poszlem do Kamczatki.
Bo cóż to król prancuski? Pruskiego rowiesnik!
Jest to naszego Cara pokorny namiestnik

WOROW.

Bo to Paryż... i London... to... to wszystko nasze!

GAWRIŁ.

Wszystko to bardzo dobrze, ale próżne flasze.

WIEROWKIN.

Hej Wańka Wódki, czaju.! (Wańka wchodzi).

WAŃKA.

Niema!

WIEROWKIN.

Niema? Pałki! (Wańka odchodzi).

DURACZKOW.

Jak nie wódki, to gorzałki
Teraz bym się z chęcią napił. (Patrząc na wiszącą mapę).
A to mapa? Karta? He?

WIEROWKIN.

Wszak widzisz, że mapa.
(Skrobiąc się w głowę).
Boję się, niebezpieczna twoja wielka łapa...

DURACZKOW.

Bo'sz się, bym nie ukradł? Możeś ją sam zcapił?

WIEROWKIN.

Nie ja, ale mój Wańka. Poznasz co w tej karcie?
Powiedz mi otwarcie.

DURACZKOW.

Oho! Ja przecie w Permie uczył się sześć lat!
Zaraz... zobaczmy... Jaki też tu świat? (ogląda mapę).
Cha, cha! co to za durak tę mapę malował!
U nas w Pernie inaczej! Wszak ty w Permie byłeś?
Chamutow? I psałtyrza pewnie się uczyłeś?

CHAMUTOW.

Byłem i mocnom pracował.

DURACZKOW.

Chodź, zobacz.... (Przybliżają się wszyscy do mapy).

CHAMUTOW.

Pokaż... Cha, cha! Czyż to karta?

DURACZKOW.

Karta, mapa, to jedno.

CHAMUTOW.

Cha, cha! Cóż to warta?
Niepodobna do naszej.

DURACZKOW.

Prawda, niepodobna!

CHAMUTOW.

O! Nasza wcale inna.

DURACZKOW.

Taka mała, drobna!
Słowem, to nie wiedzieć co.

CHAMUTOW.

A to mi się zdaje,
Te plamy kolorowe wielkie, to są kraje.

DURACZKOW.

A kraje.

CHAMUTOW.

Co za karta nieproporcjonalna!
Jakiś durak, czort nie wie co na niej namazał.
U nas w Permie, to karta! Tam to karta walna!
Sam ją archirej odmalować kazał.
Tam znajdę wszystkie kraje prędko, bez mozołu.
Tak być powinno.

WIEROWKIN.

Cha, cha! To Polaki,
Tak popisali, duraki!

SOBAKIN.

A gdzież tu nasza Moskwa? Gdzie nasz Pitier sławny?
(Szukają wszyscy).

DURACZKOW.

Niema... Kto ich tu znajdzie?

GAWRIŁ

Ja nie jestem wprawny
Do szukania na karcie.

WIEROWKIN.

Ja byłem w Charkowie,
Ale to mi się nie pomieści w głowie.

DURACZKOW.

Ni Moskwy ni Pitiera nie znajdę, a przecie
Moskwa i Pitier są największe w świecie!
U nas w Permie na karcie są wielkie, czerwone
Moskwa i Pitier razem połączone
Ulicą wysadzaną i stoją wesoło,
I zielone aleje mają na około.
A tu cha, cha!

WIEROWKIN.

Czy też tu pisze co o krajach,
Gdzie żyją jacy ludzie, gdzie naprzykład —

DURACZKOW.

Niema!
Daremnie szukam oczyma.
Niema o ludziach, ani ich zwyczajach,
Jak na naszej permskiej mapie.
Bo tam człowiek coś zawsze okiem, umem złapie.
Bo tam, naprzykład, jest ostrów [1]) Majorka,
Gdzie żyją razem same profiesory.
Jest znowu ostrów Minorka,
Gdzie żyją filozofy, umne dyrektory.
I że oni wprzódy
Byli błahoczestwi [2]), dziś przeszli na papę [3]).
O taką mi dawaj mapę!
Taka hojnie nagrodzi uczenia się trudy.
Tam jest, naprzykład, ostrów malowany,
Stambuł, gdzie żyją same muzułmany.
Że oni przed laty
Byli błahoczestywi, dziś przeszli na papę.
Tam jest Konstantynopol, ten ostrów bogaty,
Gdzie żyją Turki, to niewierne plemię,
Którzy nieprawnie zajęli tę ziemię,
Jako błahoczestywi, dziś przeszli na papę.
A tam po prawej stronie Moskwa carstwująca,
Prawosławnym a chrobrym narodem błyszcząca,
Gdzie żyją prawosławne chrabre Rassianie,
A dla których świat cały zna uszanowanie.
Dalej ostrów Hiszpania, gdzie mieszkają Niemcy,
Że wprzódy te cudzoziemcy
Byli błahoczestywi, dziś przeszli na papę.
U nich jest gorod Madryt; gdy tam car Piotr bawił,
Ten gorod dla postrachu nad morzem wystawił.
I tuż po prawej stronie Pitier carstwujący,
Gdzie żyje Car, hosudar (żegna się) i senat rządzący;
Tam żyje i Carzyca, wielki kniaź, kniahinie
I następca tronu Car, co chrabrością słynie.
Chrabre i prawosławne pochodą od Boga,
A z Pitiera do Moskwy przez Hiszpanią całą
Idzie prosta a długa, prowadzona śmiało
Kamienna, topolami wysadzana droga.
Koło niej ostrów Polszcza, gdzie żyją Polaki,
Buntowniki i sobaki,
Którzy się zawsze buntują na Cara...

WIEROWKIN.

Bo te Lachy, to duraki.

---

[1]) Wyspa.
[2]) Szyzmatyki, prawosławni.
[3]) Na papieża, to jest rzymsko-katolicka religia.

DURACZKOW.

Byli błahoczestywy, dziś przeszli na papę

CHAMUTOW.

O! Bo co Lach, to niewiara.

DURACZKOW.

A tam dalej Carogród, gdzie żyją Araby,
Także złe, niewierne draby.
I oni niedawno
Byli błahoczestywy, dziś przeszli na papę
I ogadują Moskwę prawosławną.
O taką mi dawaj mapę!
Dalej ostrów Portugał, krągły na kształt grzyba,
Gdzie mieszkają takie ludy,
Co to do pępka człowiek, a od pępka ryba,
Oni także wprzódy
Byli błahoczestywy, dziś przeszli na papę.
Gdzie Lach potrafi zrobić taką mapę?
Tam ostrów Ameryka, gdzie tak nisko chmury,
Że tam kobiety, co bieliznę myją,
Aby wyschła, wieszają na chmurach; tam żyją
Ludzie, co mają kapuściane włosy,
Wysokie, proste jak kłosy.
I oni także z natury
Byli błahoczestywy, dziś przeszli na papę.
Tuż Italia, ostrów za morzami,
Do Ameryki jak gdyby przybity;
Tam tylko same mieszkają kobiety,
Rządzą, wojują i chodzą z chwostami;
Byli błahoczestywy, dziś przeszli na papę.
Tam znów ostrów Afryka, gdzie lud karłowaty,
Tak mały, że w kieszenie można brać ich chaty.
I oni przed laty
Byli błahoczestywy, dziś przeszli na papę.
Tam znowu ostrów Kitaj [1]), gdzie są szklanne góry,
Do których nikt nie doszedł przez tramy i belki,
Tylko jeden łacinnik Aleksander wielki.
Tam żyją ludzie, co na kurzych nogach,
I jako widmy jeżdżą na ożogach;
Byli błahoczestywy, dziś przeszli na papę.
A tam na końcu ostrów Nowa Galandija,
Którą w tej dali
Prancuskie i hiszpańskie Niemcy wydumali.
Tam tylko same kapelmistrze żyją,

[1]) Chiny.

Byli i oni z całą kompaniją
Błahoczestywy, dziś przeszli na papę.
I tam dalej, i tam dalej.
I gdzie Lachy potrafią zrobić taką mapę?
Tam jest i Czarne morze...

SOBAKIN.

Wszystko to jest carskie.

WIEROWKIN.

I Czarne i Czerwone, wszystko hosudarskie.
A my nad Czarnem morzem byli! Tam, gdzie Warna!

CHAMUTOW.

Cóż to Warna? To rzecz marna.
Warszawa lepsza; tu jest gniazdo lasze.

GAWRIŁ.

Kiedy Warszawa nasza, to to wszystko nasze.

DURACZKOW.

Środkiem Czarnego morza są trzy bite drogi,
Któremi Żydzi z zabranym plonem
Wraz uciekali przed Faraonem.
A Faraon tam z wojskiem zginął co do nogi,
A sam Faraon był wprzódy
Błahoczestywy, dziś przeszedł na papę.
To taka permska mapa. Taką daj mi mapę!
Taka dobrze nagrodzi uczenia się trudy.
Prawda, Chamutow?

CHAMUTOW.

Prawda; bo to prawda czysta.
Kto ją tylko zobaczy, już wiele skorzysta.
Gdzie taka mapa w laszej mózgownicy?

GAWRIŁ.

Duraczkow i Chamutow są wielkie umnicy.

WSZYSCY.

Hura, Duraczkow!
Hura, Chamutow!

(Wchodzi Lapuszkin).

WIEROWKIN.

A, jak się masz Lapuszkin? Gdzieżeś to się schował?

LAPUSZKIN.

Ot, byłem w sklepie i halsztuk kupował.

WSZYSCY.

Pokaż!

LAPUSZKIN (pokazując halsztuk).

Prawda, że ładny?

SOBAKIN (przemierzając go).

Bardzo wyśmienity.
Na mnie zupełnie jak gdyby uszyty.
A co dałeś?

LAPUSZKIN.

Talara.

SOBAKIN.

Odstąp mi.

LAPUSZKIN.

Nie mogę.
(Odbiera halsztuk).

SOBAKIN.

Dam ci jeszcze zarobku i wódki za drogę.

LAPUSZKIN.

A co mi dasz zarobku? To ci może sprzedam.

SOBAKIN.

Dam pietnaście kopiejek.

LAPUSZKIN (chowa halsztuk do kieszeni mundurowej).

Mało.

SOBAKIN.

Więcej nie dam!
(Wchodzi kupiec).

WIEROWKIN (do kupca).

Czego chcesz?

KUPIEC (do Lapuszkina).

Mam do pana interes nie wielki.

LAPUSZKIN.

Czego?

KUPIEC.

Czy pan był u mnie?

LAPUSZKIN.

W sklepie?

KUPIEC.

W sklepie.

LAPUSZKIN.

Byłem.

KUPIEC.

Kupiłeś pan co u mnie?

LAPUSZKIN

Nie, nic nie kupiłem.

CHAMUTOW (do Wierowkina).

Hola! Wierowkin, już próżne butelki.

WIEROWKIN.

Wańka! (Wańka wchodzi).
Wódki! Araku! (Wańka odchodzi).

LAPUSZKIN.

No, mów że rozumnie!

KUPIEC.

Za pozwoleniem pańskiem; jak pan byłeś u mnie,
Przeglądałeś towary, i gdyś się w płaszcz odział,
Nie wiem, gdzie mi się jeden halsztuk podział;
Bo wiem, żeś pan nie kupił.

LAPUSZKIN.

Cóż to? Czy ja złodziej?

KUPIEC.

Daruje mi pan dobrodziej;
Pan może wziął niechcący, lub przez zapomnienie.

LAPUSZKIN.

No, szukaj sobie, rewiduj kieszenie.

KUPIEC (wyciąga z kieszeni halsztuk).

Oto jest!

LAPUSZKIN.

To twój halsztuk?

KUPIEC.

Mój, panie łaskawy.

LAPUSZKIN.

Kiedy twój, to weź sobie!

KUPIEC.

Upadam do nóżek.
(Odchodzi).

WIEROWKIN (śmiejąc się).

Czemuż nie powiesz: najniższy podnóżek?
Lapuszkin, widzę, filut, lecz nie do tej sprawy.
Dobrze kradnie, lecz źle chowa.

WSZYSCY.

Cha, cha, cha, cha, cha! Co za głowa!

SOBAKIN (śmiejąc się).

A chciał jeszcze zarobku!

WIEROWKIN.

Pijcie, pełna flacha. (piją).

LAPUSZKIN.

Ot maszennik nie kupiec!

DURACZKOW.

Zagadnął rozumnie.

LAPUSZKIN.

Dyabła zje, że drugi raz wytrzęsie co u mnie.

GAWRIŁ.

Źle schowałeś, warteś pałek.

WOROW.

Ale kupiec! Co za śmiałek!

LAPUSZKIN.

Hultaj, ani się zczerwieni!
(Gawrił nieostrożnie siadając, tłucze w kieszeni pokradzione filiżanki).

WIEROWKIN (do Gawriła).

A cóż to ci tam w kieszeni?

GAWRIŁ (zmieszany, poprawiając się).

To nic.

WIEROWKIN.

Pokaż, my wiemy, jaki z ciebie ptaszek.

GAWRIŁ.

Nie mam nic.

LAPUSZKIN.

Oho! Z ciebie sprytny złodziejaszek.
Możeś także co ukradł, zaraz wytrzęsiemy.

GAWRIŁ (broniąc się).

No! Dajcie pokój!

WIEROWKIN.

Nic to nie pomoże.
Że ty coś u mnie ukradł, o to się założę.
(Znajdują w kieszeni potłuczone filiżanki).
Ach! Moje filiżanki! Ach! Jesteś jak niemy?
Ach! Ty wor![1]) Ty sukin syn! Jak śmiałeś kraść u mnie?
(Wali go w pysk).

---

[1]) Złodziej.

SOBAKIN.

Cha! cha! jakże go zagabnął rozumnie!

GAWRIŁ. (oddając mu w pysk).

Ach, ty sam (wor*)! maszennik! Ja ci zaraz dam! (czubią się).

WIEROWKIN.

Ja ci tu . . .

WSZYSCY.

Ach wy wory! (biją Gawriła — krzyk).

WIEROWKIN.

Stójcie! ja go sam . . .

Ty wor!

GAWRIŁ.

Ty wor!

WIEROWKIN.

Ty podlec!

GAWRIŁ.

Ty skot**)!

WIEROWKIN.

Ty skotyna!

GAWRIŁ.

Wor!

WIEROWKIN.

(w szamotaniu się wywraca stolik ze szklankami).

Patrzaj maszennika!

---

*) złodziej.
**) bydło.

GAWRIŁ.

Patrzaj sukisyna!

WIEROWKIN.

Ja tu ciebie nauczę, jak to kraść, hultaju!

GAWRIŁ.

Ja cię nauczę!

WIEROWKIN.

Ja ci tu dam czaju!
Musisz mi wyjść na duel!

GAWRIŁ.

Ciebie duel czeka!
Jak śmiesz bezcześcić czestnego człowieka?

WIEROWKIN.

Ty wor! Ja czestny człowiek.

LAPUSZKIN.

Dosyć już, sza! sza!
Tu wszyscy czestni ludzie, ten i ów i ja.
Ale pocóż wam duel? Wy choć się pobili,
Jeden drugiemu krzywdy nie zrobili;
Bo Sukin w papę lat Wierowkinowi,
A Wierowkin Sukinowi,
A więc wasza cześć bez skazy
I bez najmniejszej obrazy.
A zatem kwita! No, no, czaju daj! (Bitwa ustaje).

WIEROWKIN.

Ja go nauczę, gdzie czaj!
Wor!

GAWRIŁ.

Wor!

WIEROWKIN.

Pomnisz ty, skotyna,
Jakeś brał w pyski jak w ciasto?
Jakeś w Orszy na rynku wziął w pysk od Litwina?

GAWRIŁ.

Cóż to w Orszy? Cha, cha, cha, to mi wielkie miasto!
Gdyby w Moskwie, co innego!

WSZYSCY.

Cha! cha! druhy, dość już tego!

WAŃKA (wchodzi).

Aresztantów przywiedli.

WIEROWKIN.

Polaków?

WAŃKA.

Polaków.

WIEROWKIN.

Kończmy prędko i chodźmy widzieć tych sobaków.
(Wszyscy raptem wypijają szklanki).

WIEROWKIN.

Idźmy! (wychodzą)

SCENA 9.

(Plac przed koszarami Alexandryjskiemi. Widać walący się gmach, który Moskale biorą na cytadelę. Ogromny łoskot. Tłum Moskali. Oficerowie uwijają się z gołemi szpadami. Paskiewicz, Witt, Rydiger, Wirtemberg i inni otoczeni od Kabardyńców. — Oddział jeńców polskich z Prus na mocy amnestyi przybyłych pod eskortą, wszyscy pokuci po trzech przy jednym pręcie. Appel tych jeńców, którego nie słychać z przyczyny łoskotu walącego się domu. — Witt czyta ich listę. Powoli łoskot ustaje — dom całkiem zwalony).

WŁAŚCICIEL DOMU (wpada zadyszały).

Za co mi dom zburzyli?

RAUTENSTRAUCH.

Kto się tam odzywa?

WŁAŚCICIEL.

Cdzie się z żoną podzieję?

ŻONA.

O ja nieszczęśliwa!

O Boże! za coś na nas wylał tych Moskali?
Zabrali mi i dzieci, i dom zrujnowali!

RAUTENSTRAUCH.

Co za krzyki? do turmy! (Żołnierze porywają ich).

WŁAŚCICIEL.

Nas do turmy? za co?

RAUTENSTRAUCH.

Zuchwalcze! buntowniku!

WŁAŚCICIEL.

Jakto? wziąść mi dziatki,
Zniszczyć me wszystkie dostatki,
Zburzyć dom krwawą zarobiony pracą, —
Jeszcze do turmy?

RAUTENSTRAUCH.

Ten dom hosudara!
To dla ciebie za bunt kara!

WŁAŚCICIEL.

To bunt, jeśli się bronić?

PASKIEWICZ.

W kajdany! w łańcuchy!
Na Sybir! Zaraz będziesz tam, gdzie twoje dzieci.

Zaraz ja tu poskromię te burzliwe duchy!
Tak zduszę iskrę, że buntu nie wznieci!
(Żołnierze odprowadzają obojga).

OBOJE.

Złodzieje! Rozbójniki!

WIRTEMBERG (śmiejąc się).

A to warta śmiechu!

GAWRIŁ.

(Wlokąc za sobą dziecinę, gwałtem krzyczącą)

Jeszcze jeden rebionek! Wziąłem go ze strychu.

PASKIEWICZ

O brawo, krzyż dostaniesz.

MATKA.

(biegnąc za nim zadyszana ze sztyletem przebija go. Oficer pada).
Chyba krzyż drewniany!

WIRTEMBERG (z piszczaniem).

A to rozbój niesłychany!

MATKA.

A moje dziecię?

PASKIEWICZ.

Odebrać jej dziecię!

MATKA.

Chyba mnie tu zabijecie!
(Drugi oficer chce jej dziecię odebrać)
Precz złodzieju! (Przebija go także sztyletem).

PASKIEWICZ (grzmiącym głosem).

Na bagnety!
(Żołnierze trzymają przeciw niej bagnety do ataku).

MATKA.

Zatocz działo do kobiety!
Wsław się tym rycerskim czynem!
Boś tak tylko dotąd słynął!
Ja wolę, by mój syn zginął,
Niż by został Moskwicinem! (przebija syna)
Żegnam cię, kochane dziecię! (całuje trupa)
Jam pomszczona, tyś pomszczony.

PASKIEWICZ

Sztykiem ją! Czy się boicie? (Przebijają ją bagnetem).

JEDEN Z LUDZI.

To porządek przywrócony!
(Przez ten czas Witt czyta apel jeńców polskich).

WITT.

Na ten raz tylko dwieście.

PASKIEWICZ.

W Sybir wszystkich razem!

KAPITAN z pomiędzy jeńców.

Co, w Sybir? A to czemu?

PASKIEWICZ.

Czemu? Za ukazem!

KAPITAN.

Wszak mamy amnestyę!

PASKIEWICZ.

Cicho, nędzne chłopy!
Amnestya się pisze tylko dla Europy.
A dla was, hultaje, knuty,
Sybir, Kaukaz i rekruty!
Amnestya dla świata pisać się powinna!

RAUTENSTRAUCH.

Jakie to tęgie będą z nich sołdaty!
O! ten, naprzykład, jaki marsowaty!

KAPITAN.

O! Gdybyśmy wiedzieli wasze podłe myśli,
Tobyśmy pewnie nie przyszli.

RAUTENSTRAUCH.

Jeszcze burczy?

WIEROWKIN (z dobytą szablą).

(Zbliża się do kapitana i uderza go w twarz).

Zdejm czapkę!

KAPITAN.

(wyrywa mu z ręki szpadę i przebija go na miejscu).

Ty, podły gałganie!
Oto masz na przywitanie!

PASKIEWICZ.

Sztykiem go! (Żołnierz przebija kapitana sztykiem).

KAPITAN (umierając).

O złodzieje!

PASKIEWICZ.

W Sybir! w tamte strony!
(Żołnierze pędzą jeńców, którzy głośno krzyczą i łają).

JEDEN Z LUDZI.

To porządek przywrócony!

PANI (przebija się przez tłum ludzi).

Syna mego porwali!

PASKIEWICZ.

Cóż tam znów za krzyki?

PANI.

Porwali mego syna! Łotry! Rozbójniki!
I za czyim rozkazem?

RYDIGER.

Za ukazem carskim!
Bo twój syn nie jest twoim, ale hosudarskim.

PANI.

A zbójcy! A nikczemni! Czyn wasz pełen sromu!
Mój syn był w Szwajcaryi, i wrócił do domu.
Wrócił, bo mu Mikołaj amnestyą świętą
Z własnoręcznym podpisem posyłał trzy razy.

PASKIEWICZ.

Nie krzycz asani! Czy jesteś najętą?
Wyższe nad amnestyją cesarskie ukazy.

PANI.

Jakie słowo i honor tego hosudara!
Jaka jego uczciwość, jaka jego wiara!
Na toż do kraju syna mego zwabił,
By posłał w Sybir, lub zabił?

PASKIEWICZ.

Ale asani, zaprzestań tych krzyków!

PANI (z największą rozpaczą).

Tym sposobem nazbierał mnóstwo niewolników.
Bo w boju mieć ich nie mógł, bo uciekał z boju,
A tyle nabrał jeńców, o dziwo, w pokoju!
O nikczemni złodzieje! Taka wasza chwała!
Wtedyście przegrywali, kiedy wojna wrzała;
A kiedyście nie mogli mieć naszych w niewoli,
Naszych włościan, rolników chwytaliście z roli,
Mówiąc, że to Krakusy! Kiedyśmy walczyli,

Pisaliście do cara, żeśmy zdradą bili,
I żeśmy ich tą zdradą gnali aż do Litwy.
Trzeba nam było dawać znać godzinę bitwy!
Czyż wy nie zdradzieckiemi, nie podłemi czyny
Naszliście nas za waszej zacnej Katarzyny?
A dziś jakim sposobem macie tyle jeńców?
Tyle godnych, szlachetnych i mężnych młodzieńców?
Czyż wasza amnestya nie jest zdradą czystą
I podłością oczywistą?
Pieniądze, chytrość, gwałty, udawania,
Ten wasz sposób wojowania!
Złodzieje podli, nikczemni!
Wy nikczemnego cara służalce najemni!
I Polacy w Moskwie byli,
Ale podłości takich nie czynili;
Mocą oręża Moskwę pokonali,
Ale wam dzieci i skarbów nie brali!

PASKIEWICZ.

Ale wasz król, monarcha, pan najmiłościwszy . . .

PANI.

Złodziej! wydzierca! łotr najniegodziwszy!
Na podłościach jak jego braciszek wyłysiał.
Gdyby nie był monarchą, to by dawno wisiał.

PASKIEWICZ.

Do turmy! (Żołnierze odprowadzają ją).

PANI.

Syn mój zginął! syn mój ulubiony!

JEDEN Z LUDZI.

To porządek przywrócony.

SCENA 10.

(Panorama przesuwa się od koszar Alexandryjskich aż do zamku krakowskiego. Noc — na wielu latarniach wiszą oficerowie moskiewscy z kartkami u głowy z napisem „Porządek przywrócony". Pokoje Paskiewicza. Wielu jenerałów moskiewskich i Polaków, jako to Lubowicki, Rossicki i inni a na nieszczęście w tem zgromadzeniu prezes R. . .

PASKIEWICZ.

Jużeśmy więc wygnali bezrząd opłakany,
Którym lud ciemiężyli buntowne tyrany.
Przywrócony porządek, wszystkiego obfitość,
Szczęście, błoga swoboda, pomyślność i sytość,
Jakiemi dziś jaśnieje szczęśliwa Warszawa,
To najświętszego cara dobroczynna sprawa.
(Do jenerałów).
Wyście, wy, o heroje, stłumili rozruchy,
Któremi lud burzyły buntownicze duchy.
Wyście nową zasługę do swych zasług szali,
I do dawnych wawrzynów ten nowy przydali.
Wyście korząc upornych pod swe męskie stopy.
Uczynili przysługę dla całej Europy.
Waszą nadludzką dzielność potomność oceni.
Zwyciężeni Polacy i uszczęśliwieni
Dają hołd waszym cnotom, waszym cudom męstwa,
I błogosławią wasze wspaniałe zwycięstwa.
Hura dla hosudara!

WSZYSCY.

Hura! (Chwila milczenia).

PASKIEWICZ.

Jutro rano
Ludność przedniejszą chcę widzieć zebraną,
By za jego pomyślność i wysokie zdrowie
Składała Bogu modły, i to w ruskiej mowie.

LUBOWICKI.

Nie w kościołach?

PASKIEWICZ.

W kościołach? Od czego bagnety?
Do cerkwi marsz! bez braku! mężczyźni! kobiety!
Kościoły i klasztory pójdą precz powoli,
Jeden tylko dla Lutrów zostanie luterski.

PREZES R.

Jak mam sobie postąpić, książe mi pozwoli,
Z pałacem i ogrodem księżnej Wirtemberskiej?

PASKIEWICZ.

jak? Ukaz być powinien wskazówką dla pana.

PREZES R.

Lecz to jest okoliczność w Polsce niesłychana,
By komu zabrać dobra, a dać je innemu;
I to bez żadnej winy, bez żadnej przyczyny!

PASKIEWICZ (groźnie).

Co znowu? Pan śmiesz wątpić i pytać o winy?
To są dobra monarchy, w Ino mu dać temu,
Komu jest jego wola, co rozrządza wami.
Dobra jego poddanych są jego dobrami, (12)
Ich życie, ich osoby do niego należą.
On bierze dobra matce, a daje synowi,
Księciu oto Adamowi. (Pokazuje na Wirtemberga który się uśmiecha)
Bo mu wolno. Coż to pan nazywa grabieżą?
Myśl ta już godna kary; od dziś więc, mój panie,
Tracisz swe urzędowanie.
(Słychać muzykę w bocznej sali)
Co to jest?

LUBOWICKI.

Bal.

PASZKIEWICZ.

Na jutro! Bom dziś nie w humorze!
Jutro na cześć monarchy ja sam bal otworzę.
(Wszyscy się rozchodzą z uszanowaniem — muzyka ustaje).

PASKIEWICZ (sam w krześle).

Cha! cha! jaki mi do rady!
Prezes od parady!
Kto on jest..? To Lach, buntownik!
A ja — słowem, ja wojownik,
O którym wiedzą wszystkie świata końce,
Księżyc i gwiazdy i słońce;
Okryty orderami od dołu do góry
I gwiazdami i krzyżami,
Medalami i wstęgami,
Brak tylko jednej purpury.
Ja mam największy wzgląd Pański,
Bom jest Paskiewicz, ja! graf Erywański!

Paskiewicz... Feldmarszałek... książę, pan Warszawy,
Namiestnik hosudara, pełen hucznej sławy.
Tonę w powodzi blasków i honorów.
I cóż to był ten Suworów?
Suworow gdyby ożył, ukląkł by przedemną;
Jego pompa przy mojej byłaby daremną!
Bo Suworow czemże był?... Osłem był za życia!
A Kutuzow? Bagration? Potiomkin? Rumiancow?
Były to gwiazdy, dla ziemi mieszkańców,
A dla mnie — śmiecie, lub coś na kształt śmiecia.
A Saken?... Cóż ten Saken, wojażer paryski...?
I ja będę w Paryżu... i ja za Ren zdążę,
I zostanę dwa razy i książę i książę;
A dwa razy książę, książę,
Jest to Arcy książę.
A Saken?.. Cha! cha! przy mnie i jest, i był niski...
Bo co to jest Paskiewicz? Przed nim Lachy bledną,
Paskiewicz i Pan, to jedno...
Książę, kniaź, graf — cha, cha, cha!... Któż i jakim trafem
Jest razem księciem i grafem?
Bo jestem książe... kniaź... książe Warszawski..
Niegdyś to biedny król Saski
Został księciem Warszawskim z hosudara łaski;
Dziś i ja książe Warszawski!
A zatem ja i król Saski
Jesteśmy książętami z hosudara łaski
Lecz król Saski żadnym trafem
Nigdy nie był grafem.
A ja i graf i książe!.. To sztuka! cha! cha! cha!
Gdy do ziemi hardego przecisnąłem Lacha...
Będę królem, gdy mi się jeszcze coś takiego uda,
Bo car (żegna się) mianuje królów. Wtedy będą cuda!
Czekam tylko ukazu, a królem zostanę.
Bo cóż mi tam króliki, ledwie światu znane?
Ja i tak jestem królem, jak niby król pruski,
Holenderski, angielski, saski i francuski,
Ale ja starszy od nich! Wszakżem tyle razy
Francuskiemu, pruskiemu posyłał ukazy,
By mi pomogli pokonać tych Lachów,
I hosudara uwolnić od strachów.

(Idzie do źwierciadła).

Graf... kniaź.. książe Warszawski! Co za heroj! cha! cha!
Bo któż nademnie lepiej zdusił Lacha?
Ano! heroju Paskiewicz!
A obróć no się w około! (Obraca się przy źwierciadle)
Spojrzyj w lustro! Mężniejsze sto razy masz czoło,
Niż nieboszczyk cesarewicz!
Twarz męska, oczy żywe, mars w najmniejszym ruchu,

Mars w oczach, mars w postawie, boś nie wylazł z puchu;
Mars w czubie, mars na czole, a nawet na nosie.
I skończyło się!
Ba, nie skończyło się!
Jak ci ślicznie odbijają
Owe gwiazdy, krzyże, wstęgi!
Przy tem śliczną masz postawę!
Ale sławę! ale sławę!
Bo się dziś Lachy gną lękliwą zgrają
Pod ciężarem twej potęgi. (Patrząc dalej w zwierciadło)
Ano zrób marsa, Paskiewicz! (marszczy brwi).
To strach, co za mars! Wszystkich nim przestraszę.
Ach, boję się sam siebie... Strach! Strach! Gdzież to, proszę!
Przyszedł do mnie Cesarzewicz?
Bo ja i graf i książę (siada na krześle) To prawdziwa sztuka!
Niech że ktoś coś takiego w historyach poszuka!
Ale co tam historye! Te historye świata
Będą tylko pisać o mnie,
Będą wynosić mojej sławy lata,
Bo ja się wsławił ogromnie!
Bo któż w historyach najwyżej zasiędzie,
Jakie imię w historyach najhuczniej grzmieć będzie?
Żadne, tylko Paskiewicz, Paskiewicz, Paskiewicz!
Cha! cha! Paskiewicz! Paskiewicz!
Bo ja i graf i książe! Car (żegna się) jest z bożej łaski,
A ja z carskiej łaski.
Naprzód graf Erywański, a dziś kniaź Warszawski.
A Konstantin cesarzewicz
Panował także w Warszawie,
Ale także grafem nie był.
A ja już byłem grafem, nimem Wisłę przebył.
A cóż to był Konstantin? Coś, albo nic prawie..
Prawda, był to cesarzewicz,
Ale ja kniaź Warszawski i namiestnik Pański,
Graf Paskiewicz Erywański.
A moja żona..? Feldmarszałkowa,
Grafinia Namiestnikowa,
Warszawska kniaziowa!
A moja córka ..? Feldmarszałkówna,
Grafianka Namiestnikówna,
Warszawska kniaziówna!
A mój syn...? Feldmarszałkowicz,
Także Graf, Namiestnikowicz,
Warszawski kniaziowicz!
A moja dziatwa...? Feldmarszałkowiczątka,
Grafiątka, Namiestnikowiczątka.
A dziś Warszawskie kniaziątka!

Więc ród mój — cha, cha! Feldmarszałkowski,
Grafowski, Namiestnikowski!
Zaraz za króla wydam córkę moją,
Naprzykład za saskiego, albo hiszpańskiego,
A syna żenię z córką króla angielskiego.
Bo u mnie dzisiaj królewskie pokoje!
Bo kiedy sam car był w strachu,
Ja jak heroj wśród okrzyków
Rozpędziłem buntowników
I siadłem w królewskim gmachu,
I już nie car, ani ja, tylko Lachy w strachu,
Kiedym roztrzaskał ich buntowny ul.
I siedzę sobie dziś w królewskim gmachu —
Cha, cha, cha, cha! jako król!
Cha! cha! cha!... jeszcze trochę.. wyżej będę siedział
Może nawet będę carem..
(Zrywa się nagle z krzesła, uklęka i bije się w pyski).
Ach! nieszczęśliwy! Cożem ja powiedział..?
Mnież się mierzyć z hosudarem?
O ziemski boże, przebacz mi tę śmiałość,
Tę niesłychaną zuchwałość!..
Ach! za karę wszystko zrobię,
Bylem gniew twój rozbroił i dogodził tobie.
Sam się.. sam ukarzę..
W wypełnianiu twej woli będę jak grom szybki,
Każesz — wytępię Lachów, zburzę ich ołtarze,
I pochwytam ich dzieci nawet i z kolebki!
Profesorów, studentów zabiorę w rekruty,
Będę w kurs puszczał Sybir, pałki, knuty,
Będę wieszał, będę strzelał,
Gotówem z ziemią zrównać ich miasta i wioski,
Byleś carską swą łaskę na mnie sługę wylał,
Bylem ujrzał twój uśmiech hosudarski, boski,
Byleś mnie jeszcze jednym orderem ozdobił,
I jeśli łaska, królem jeszcze zrobił!
Wtedy czcząc zawsze twe święte ukazy,
Każę ci bić na wiwat dwieście i dwa razy,
Aż ten huk armat odbije się w niebie.
A Polakom, Francuzom, Angliczanom, Niemcom,
Słowem rozkażę wszystkim cudzoziemcom
Krzyczeć hura! i hura! dla ciebie! dla ciebie! (Żegna się).

KONIEC WIDOKU DRUGIEGO.

NOTY.

1. Rebionki, Rabiata — małe dzieci.
2. Pułk Kabardyński Moskali sławny będzie w epoce naszej rewolucyi wzorowem męstwem, z jakiem wyrżnął bezbronnych mieszkańców w Oszmianie 17 kwietnia 1831 r. bez względu na płeć i wiek. Pułkownik Wergelin dostał od cara order za waleczność. Kabardyńce są nieodstępnymi Paskiewicza towarzyszami.
3. Sztyk — czyli bagnet.
4. Wasze błahorodije oznacza uszanowanie, jak u nas Mości Dobrodzieju.
5. Szenele — płaszcze.
6. Moskale nazywali Krakusów Chrapusami.
7. Krakusów białych nazywali białymi Arabami i dotąd mniemają, że biali Arabowie przyszli Polakom w pomoc w 1831 r.
8. Moskale wszystkich Polaków nazywali Robespierami, nie mając nawet wyobrażenia o Robespierze.
9. Zwykłe wykrzyknienie moskiewskiej waleczności znaczy: łapaj, nie ujdziesz! Moskale nawet uciekając w boju wołali walecznie: ławi! nie ujdziosz! Kirasiery niezwyciężeni to samo krzyczeli na naszych białych ułanów, którzy ich zupełnie rozbili pod Pragą dnia 25 lutego 1831 r.
10. Maszennik, — kieszonkowy złodziej, wyrażenie łające.
11. Tak się car wyraził w manifeście swoim, w którym chwali swoje waleczne zastępy, które Polaków pokonały. Paskiewicz ten piękny frazes ciągle małpuje.
12. Słowa Paskiewicza wyrzeczone do Prezesa R.... Podług jego zdania, amnestya dla Europy, a dla was Sybir i knuty, jak powiedział polskim amnestyowanym żołnierzom powracającym z Prus i Austryi przybyłym, których kazał zapędzić na Sybir i Kaukaz.

Widok III.

NIEWOLA.

Fischau. (1)

SCENA 1.

Noc ciemna i głucha. Żołnierze polscy rozzuci z broni siedzą przy powoli gasnących już ogniskach. Z boku widać wieś Fischau. Rozmawiają. Większa ich część chrapie. Na około nich warta pruska, opodal

WACŁAW.

I nie dali nam kwater, i za wieś wygnali!

JAN.

I ani jeść, ani pić.

JÓZEF.

Aby nam lżej było.

WACŁAW.

Łotrzy, chcą nas koniecznie wpędzić do Moskali,
A my, wiara, brońmy się całą naszą siłą!
Trzymajmy się za ręce, choć z tak srogą nędzą,
Bo wszystkich po jednemu do Moskwy zapędzą.
Wszak z naszymi już nieraz zrobili tę sztukę.

STARY WACHMISTRZ.

Chcą nas rozłącyć, a my sia nie dajma,
A kupą się wraz trzymajma!
To jak im z nami uda się ta sztuka,
To psie-krwie zjedzom kaduka.

JONEK.

Niech się wzdyć sprobujom z nami,
Niechaj jak chcom nas przysiędom,
Rozbijema ich pałkami,
Bo scelać do nas nie będom.

WACŁAW.

Strzelać do nas bezbronnych? W razach nieuchronnych
Nikt nie śmie, chyba szelma, strzelać do bezbronnych.

WACHMISTRZ.

A juści: to musi być ostatnia bestyja,
Co człeka bezbronnego scela lub zabija.

BARTOS

Prusaki nam gotowe te stukę wystroić.

WALEK.

A my ich potrafima kijomi rozbroić.

MACIEK.

Cemu to z nami niema Ekelskiego,
Porębińskiego i Zajączkowskiego?
To mi to zuchy wiarusy!

BARTOS.

A Klemensowski ? Przeradzki?
Nowosielski? Kuzden gracki!
Kuzden z nich grac zawołany,
Bo to bijom kiej satany!
My byśma z niemi zbili wszyckie Prusy.

KUBA.

Za roskazem swego króla
Tych officerów od nos odłącyni
I do Francyi od nos wyprawini,
Oby nas łatwiej oddać do Mozgula.

JONEK.

Jutro! jutro, psie bystyje!
Jesceć nam zostały kije.

BARTOS.

Wzdyć te juchy godojom, ze muzgulski car
Jest dla nas dobry bez miar,
Ze nam dał amnestyją.

KUBA.

Coż to amnestyja?

BARTOS.

On wzdyć naszą ojcyznę amnestyją zowie.

JONEK.

Co mówita? amnestyja?
U niego — konstytucyja.

WALEK.

Ba, co tyż ci Jonku w głowie?
Gdyby konstytucyja była amnestyją,
Tobyśma się do kraju wszyski powrócini.
I za to się Prusaki do nas ucepini.

JONEK.

A coż to ta amnestyja?
Ni to ojcyzna, ni konstytucyja...

BARTOS.

Bo amnestyja, Jonku, jest to amnestyja

WACHMISTRZ.

Ja wzdyć wam powiem, co to amnestyja:
Jest to pułapka na mysy.
W tej pułapce jest słonina;
Myska ją wiotrem zasłysy,
A o zgubie zapomina.
Otoż to jest amnestyja:
Car jucha na nas pułapkę nastawił,
Aby nas zabrał, a potem podławił.

WSZYSCY.

Psia krew car!

JÓZEF.

Cha, cha!

BARTOS

Zje sto diabłów car
Kiedy nas pobierze i będzie nas dar!

JONEK.

Alez był w strachu ten car!
I gdyby nie te Prusaki,
Te drapichrusty, co mu pomagali,
To by go same cwartaki
Prec az na Moskwę zagnali.

WALEK.

Juz na włosku wisiał jucha,
Ze ledwie mógł zyć;
Dziś nadął się jak ropucha,
I chce się na nas mścić.
Chce nas wsystkich kieby wędką
Ściągnąć i wygubić prędko.
A nam Bóg da jesce zyć,
I złodzieja jesce bić.

JONEK.

A juz tych amnestyi wydał kilkanaście.
Najpierw seść, a potem seść; seść a seść — sesnaście.

BARTEK.

A znowu seść niedawno.

JONEK.

To seśdziesiąt seść.

WALEK.

Łatwiej mu sto diabłów zjeść,
Niz nas pobrać w swoje łapy.
Prec Prusaki! Prec kacapy!

JÓZEF.

Dziś nas juchy przymuszali,
Abyśmy szli do Moskali;
I to samo jutro będzie.
A jeźli oni w zapędzie
Zechcą się wziąć do bagnetów,
My z kijami do ich grzbietów!
Toż to będziem bić te szuje!

JONEK.

Wzdyć on gada gdyby z ksiąski.

WALEK.

Bo też to rozum nie wąski,
Zawse dobze perswaduje.

JONEK.

Nie dajma się!

WSZYSCY.

Nie dajma się!

JONEK.

A zasie car!

WSZYSCY.

Zasie! zasie!

WACHMISTRZ.

Kiej wy korków nie chceta uginać przed corem,
To teraz mnie słuchajta; wzdyć ja byłem kaplorem
Jesce za downych casów. Bo to te Prusaki
Są tylko prozne junaki:
Wzdyć tam pod Jeną wielu z nas widziało,
Jak to psiarstwo umykało.
Zobacym jutro, jak te zuchy, śmiałki,
Będom uciekać psed nasymi pałki,
Jak tylko nas zacepią, bo z nami nie zarty!
Poznajom, ze cwartaki biją kieby carty.

BARTOS.

Gdzie cwartak, tam śmierć!

WALEK.

Gdzie ułan, tam strach!

KUBA.

Gdzie Krakus, tam licho...

WACŁAW.

Bracia, juz świta!... Cicho!...

JAN.

Kazą nam się udawać do moskiewskiej łaski,
Którą głosi ten książe, ten złodziej Warszawski. (2)
Znajoma nam ta łaska: Sybir albo knuty.
Dotąd niemało naszych posło tak w rekruty
Na mocy amnestyi.

WACŁAW.

Póki Moskwy plemię
Świętokradzkiemi stopy kala polską ziemię,
Póki car naszę Polskę w krwawych szponach trzyma,
Poki się nad naszemi zwłokami nadyma,
Póty, bracia, nie wrócim!

WACHMISTRZ.

Nie wrócim!

WSZYSCY.

Nie wrócim!

WACŁAW.

Ojczyznę raczej na wieki porzucim!
Lub niech nas wymordują, wykolą, wybiją!
Nie będziem jarzma dźwigać wolną szyją.

JAN.

Złodziej, który mnie okradł i ograbił,
Co mi Ojczyznę, moje wszystko zabił,
Co mej pogardy nie jest nawet godny,
Jeszcze mi każe, bym go uniżenie
Błagał o przebaczenie.
Ja umrę, od pęt jego i łaski swobodny.
Nim mnie podły zahaczy, wprzód nałoży głową.

JÓZEF.

I mego karku zaden car nie pognie!

WACŁAW.

Więc nie wrócim?

JAN.

Nie wrócim!

WACŁAW.

Słowo!

WSZYSCY.

Słowo!

WACŁAW.

A więc, bracia, spać!
Czas gawędce pokój dać.
Już pogasły ognie.

WSZYSCY.

Spać, spać! (Kładą się do spania.)

JÓZEF.

Koledzy wspólnej niewoli,
Powiem wam interes wielki:
Warto by w tej smutnej doli
Napić się pocieszycielki.

BARTOS.

Jużciż, to dobze na serce.

WACHMISTRZ.

U mnie troche jest w manierce.

JONEK.

I ja troche mam.

JÓZEF.

Dajze, bracie, daj!

JONEK.

Jużci, nie wypiję sam.

JÓZEF.

Hej, hej!
Takeśmy kiedyś pijali,
Jakeśmy tłukli Moskali!

WACŁAW.

No, no, spij już, spij, gawędo!

WACHMISTRZ.

Alez nas pamiętać będą.

JONEK.

Teraz siedliśmy na kosu
Z łaski tego Kruka, juchy.

WACHMISTRZ.

Zaspiewajta co, Bartosu!
My choć w kozie, tośma zuchy.

BARTOS.

Zaspiewajma wszyscy wraz,
Ile jest tu nas! (Spiewają razem.)

Co za rozum tęgi,
Co wymyślił wojnę!
Tam niema mitręgi,
Tam to wszystko zbrojne.

Nic tam człeka nie dogryza:
Bije, rąbie nalezycie!
Kachna, pójdź ta za zołniza!
Niema, jak zołnirskie zycie.

Gdy huknie z za góry
Trąbki głos ochocy,
Mało co ze skóry
Człowiek nie wyskocy.

Piesak hejze! pali cęsto,
Siasier bije nalezycie,
Macha cęsto, rąbie gęsto.
Niema, jak zołnirskie życie.

Co tyz tam la Boga
Za tartas i kweres!
Na Mozgula trwoga,
To cysty interes.

Wal-ze juchę, tnij kacapa!
Miłe uchu wroga wycie.
Działa hucąm pa-pa-pa-pa!
Niema, jak zołnirskie zycie.

Gdy do zobacyska
Odpędzim Muzgula,
W noc kole ogniska
Człowiek się psytula.

Nic go wtedy nie dogryza,
Łyknie gochy psyzwoicie.
Kachna, pójdźta za zołniza!
Niema, jak zołnirskie zycie.

WACŁAW.

Teraz basta,
Wnuki Piasta!
Spać, spać!

JÓZEF.

A więc, bracia, spać!
Czas gawędce pokój dać!
Spać, spać!

WSZYSCY.

Spać, spać! (Zasypiają.)

(W miarę jak zasypiają i chrapią, słychać co raz donośniejszy harmonijny dźwięk arfy eolskiej. Jasność pokazuje się nieznaczna. potem co raz mocniejsza — aż nakoniec błyszczy promieniami, pomiędzy którymi unoszą się główki aniołków. Chòr muzyki niewidzialnej. — Zestępują z niebios duchy poległych za ojczyznę wojowników (w postaciach aniołów), w około sceny herby i zbroje polskie.)

DUCH PIERWSZY.

Już spią... już spią... cicho! cicho!
Niewinności sen jak miły!
Strzeżmy, by ich swoją pychą
Duchy złe nie zaraziły.
Niech do niebieskich podwojów
Wejdą tak nieskazitelni,
Jak wśród krwawych z hydrą bojów
Byli odważni i dzielni.

DUCH DRUGI.

Rozsypmy na nich i kwiaty i wianki,
Skronie ich w świeże ozdóbmy równianki,
A na ich stopy do pęt nie zrodzone
Rzucajmy laury i mirty zielone!
Niech ich w niebiosach, siane boską dłonią,
Nieśmiertelności promienie osłonią!

(Duchy osłaniają spiących kwiatami, wieńcami i równiankami, które się nad nimi unoszą przez całą scenę.)

DUCH TRZECI.

Zbawiciel z chwałą jaśniejący w niebie
Z potęgą piekieł walczył nie za siebie.

Cierpiał i umarł na krzyżu rozpięty,
Aby ród ludzki wyrwał z piekieł mocy.
Oni cierpieli, tocząc bój zawzięty,
By wolność ludów wyzwolić z przemocy.
Wieczna cześć, chwała świętym Boga czynom!
Wieczna cześć, chwała wiernym jego synom!

CHÓR.

Wieczna cześć, chwała świętym Boga czynom!
Wieczna cześć, chwała wiernym jego synom!

DUCH CZWARTY.

Chrystus ich dusze przyjmie na swe łono,
Tam im zanuci chór niebios wesoły.
Wzniosą się w chwale, jak złote anioły,
Na wysokościach gwiazdami zapłoną.

DUCH PIERWSZY.

Walcząc o dobro ludzkości
Śmierci nie szukali,
Lecz się ufni w swej dzielności
Śmierci nie lękali.

Śmierć ich nie znalazła w boju,
Znajdzie tu w gościnie;
Tu bez sławy, tu w pokoju
Krew ich dziś popłynie.

Tu ich mordercy, wprzód słudzy niegodni,
Poswięcą krwi chciwym panom.
Chwała ofiarom tyraństwa i zbrodni,
Śmierć i przekleństwo tyranom!

CHÓR.

Chwała ofiarom tyraństwa i zbrodni,
Śmierć i przekleństwo tyranom!

DUCH DRUGI.

Lecz pozostali tych wrogów rozbroją
I krwią ich hydną swą zemstę napoją.

DUCH TRZECI.

Nie długo jeszcze cieszą się tyrany,
Po czaszkach ludów stąpając niegodnie;

Wolność, obrzydłe targając kajdany,
Okropną zemstą ukarze ich zbrodnie.
Zemsta jak wicher, który śmiercią wyje,
Wywróci, jak źdźbło, ich trony bez siły;
Wolność narodów ich krwią się obmyje,
Jak krwią narodów ich trony się zmyły.
Wolność ustami złotemi
Da życie ludów tysiącom.
Niech żyje wolność na ziemi!
Chwała wolności obrońcom!

CHÓR.

Niech żyje wolność na ziemi!
Chwała wolności obrońcom!

(Duchy złe wychodzą z ziemi i stają przy spiących po lewej stronie.)

SZATAN PIERWSZY.

Oto spią wszyscy pokotem
Nie szczędźmy okropnych scen!
Krzykiem, hałasem, łoskotem
Zmieszajmy cichy ich sen!

SZATAN DRUGI.

Oni zaciekli, zuchwali,
Porządek świata zmieszali,
Oni wszczynali rozruchy;
Ich głowy, ręce i nogi
W ogniste splećmy łancuchy,
W ogniste wbijmy ożogi!

SZATAN TRZECI.

Chcieli zbłąkanemu światu
Wolność szaloną wykłamać,
I ludzi z pod Majestatu,
Z pod carskiej władzy wyłamać.
Chcieli tron pana zgruchotać.
Za tę zbrodnię piekło, kara!
Będziem ich w płomieniach miotać.
Hejże, mścijmy się za cara!

SZATAN CZWARTY.

Monarcha ze szczytu tronu
Ssać powinien krew z ich czaszek.

Oni żyją, by do zgonu
Służyli mu do igraszek.
Oni w swych buntach zaciekli
Swego się cara wyrzekli.
My dziś ich jesteśmy pany!
Dziś ich nam oddano w moc!
Będziem tych podłych zuchwalców
Batami z węży, padalców
Smagać dzień i noc!
Hej! przerwiejmy już ich sen!
Zagrajmy im zaraz w tany!
Już kur zapiał, już z północy!
Marsz do piekła! (Chcą ich pochwycić, pokazuje się)

ANIOŁ

Precz szatany!
Sen ich nie jest w waszey m cy,
Ich dusze nie w waszej mocy!
Precz stąd, zgrajo wściekła!

(Piorun w tej chwili uderza, złe duchy padają w otwartą pod ich nogami przepaść.)

Precz do piekła! (Znika wszystko.)
Tak przepadną ziemskie pany,
Wolności ludów tyrany.

(Na huk piorunu budzą się — słychać huk dział daleki — duchy znikają — świt — w krótce dzień.)

JAN.

Coż to za huk? dla Boga!

JÓZEF.

Imieniny króla!

JAN.

My w więzieniu, jak zbrodniarze, a on sobie hula!
Boże! kiedyż się pomścisz krzywd naszych okrutnych,
I przetniesz pasmo męczarń, lub dni naszych smutnych?

WACŁAW.

Ale to mnóstwo wiwatów!
Jak by dla bohatera, dla zwycięzcy światów!

JÓZEF.

Warto mu tak zaspiewać dziś na przywitanie,
Lub jak chcecie, na wiązanie. (3)
(Spiewa na nutę wileńską.)

Gdy pop chciwy na Polaków ostrzył swe pałasze,
Wyszedł, lecz go diabli wzięli.
A nie wychodź popie z celi!
Wiwat pułki nasze! (bis) (4)

Chcąc nam wydrzeć chleb nasz własny, nie spuszczał nas z oka.
Lecz wziął w skórę z naszej ręki,
I już służył bez sukienki.
Wiwat pop wywłoka! (bis)

Gdy od nas za dawnych czasów Szwedzi brali cięgi,
On się łączył umowami
Z Polakami i Szwedami.
Wiwat człowiek tęgi! (bis) (5)

Wnet się zwąchał z Moskwicinem na kradzionym tronie, (6)
To Mazurów rekrutował,
To monetę nam fałszował.
Wiwat żyd w koronie! (bis)

Zabrał ziemię swoich panów, sługa godzien belki;
Na bezbronnych napadł z męstwem,
Jeszcze chwalił się zwycięstwem.
Wiwat rycerz wielki! (bis) (7)

A gdy bić się trzeba było, gdy armaty grzmiały,
Jakże dzielnie się potykał!
Aż do Memla złodziej zmykał. (bis) (8)
Wiwat wojak śmiały!

Dostał, by nas brał w kajdany, rozkaz od kacapa.
Bo gdybyśmy cara starli,
Skórę byśmy z papy zdarli.
Wiwat carski papa! (bis) (9)

WSZYSCY.

Cha! cha! cha

BARTOS.

A to tęgo!

WACHMISTRZ.

Cha! cha! carski papa!

JONEK.

Wzdyć u niego być musi jak muzgulska łapa.

WACHMISTRZ.

A jużcisz, bo to razem swe łapy ściągneni
Muzgul, Prusak, Austryjak do polskiej keseni.
To tej trójcy złodziejskiej jednakowe łapy.

JONEK.

Na! Niema jak te juchy Muzgule, kacapy!

WACŁAW.

Już dzień, bracia, wstawajmy!

WACHMISTRZ.

Wstawajta, wiarusy
Pójdziema do Francyi.

KUBA.

A puscom nas Prusy?

WACHMISTRZ.

Psie krwie! Niechaj wzdyć siebie pilnujom, a nie nas!
No! mówta jak należy wraz ze mną Oyce-nas!

(Wszyscy klękają z odkrytemi głowami i mówią Ojcze nasz — po cichu, jeden Wachmistrz głośno. Scena uroczysta. Amen.)

WSZYSCY (powstając.)

Amen.

WACHMISTRZ.

A teraz palniejmy gozałki!
Do ciebie!

WSZYSCY.

Vivat! Vivat! (piją.)

WACHMISTRZ.

A trzymajma pałki!

JONEK.

A razem się trzymajma! Nie myślmy o biedzie!
Bo skoro nas zagabnom...

KUBA.

Jucha! Obrist jedzie.

(Nadchodzi officer pruski z żołnierzami, otacza ich — gwar głuchy — Officer komenderuje do marszu, żołnierze polscy z ukrytymi kijami stoją na miejscu, nie chcą iść i uważają na skinienie wachmistrza.)

JÓZEF.

Dokąd nas prowadzicie?

OFFICER.

Do kraju waszego.

JÓZEF (do Wacława).

Po łaskawą amnestją! Czy słyszysz kolego?
Co to za dobrzy ludzie, poczciwi Prusacy!

TADEUSZ.

Przez poczciwość zadają sobie tyle pracy!

JULIAN.

Jeszcze się pochorują dla naszej miłości.

ŁUCIAN.

Nadto po przyjacielsku przyjmują swych gości.

BARTOS.

A coz myślom zrobić z nami?

WALEK.

Chcom nas pędzić do Polski.

WACHMISTRZ.

A wara! złodzieje!
Nie dajma się! nie idźma! Niech się co chce dzieje.
Wzdyć choć mają bagnety, a my momy kije,
Rozbijema to psiarstwo samemi kijomi!

TADEUSZ.

Sprobujemy Prusaka, czy się dobrze bije.

WACŁAW.

Jeśli mamy koniecznie, powiadam wam szczerze,
Na mocy amnestyi ginąć na Sybirze,
Lepiej tu zginąć!

WSZYSCY.

Brawo!

WACŁAW.

Gińmy! Jednem słowem!
Choć ni pod Ostrołęką, ani pod Grochowem,
Ale zawsze na własnej, własnej swojej ziemi.
Bo ta ziemia jest nasza! Na niej złożyć głowę,
I tych gałganów wybić przynajmniej połowę!
A wielu tu czwartaków? Pogadajmy z niemi.

CZWARTAK.

Wa! nie trzeba nam gadać!

OFICER.

Tu jest rozkaz taki,
Abyście szli do kraju, panowie Polaki.
Pójdziecie?

WSZYSCY.

Nie! nie pójdziem!

OFICER.

Wszak wrócić musicie?

WACHMISTRZ.

Nie wrócima! My tutaj wolim stracić życie!

JAN.

Wiemy, jak tam Moskale naszych przyjmowali:
Na mocy amnestyi w rekruty pobrali.

OFFICER.

Nie wrócicie?

WSZYSCY.

Nie wrócim!

WŁADYSŁAW (występując na środek).

Ja wrócę! (Szmer pomiędzy jeńcami).

OFFICER.

To ślicznie!

JULIAN.

Coż to: ty chcesz, kollego, splamić się publicznie?

WŁADYSŁAW (do officera).

Wrócę, lecz pod warunkiem...

ŁUCIAN (do Władysława).

Wołajże nań! wołaj!

OFFICER.

Pod jakim że warunkiem?

WŁADYSŁAW.

Aby Car Mikołaj
Dał Polsce pokój czysty, był od niej daleki;
Aby polskiego tronu wyrzekł się na wieki;
Aby powrócił wszystko co w Polsce zagrabił;
By nam wrócił ojczyznę, którą podle zabił;
By wrócił naszych braci z Sybiru, Kaukazu, —
To wszyscy, daję słowo, powrócim od razu. (Wszyscy śmieją się).

OFFICER.

Tego pełnomocnictwa ja nie mam.

JÓZEF.

To szkoda!

WŁADYSŁAW (do officera).

Ja inaczej nie wracam. Milsza mi swoboda.

OFFICER (do śmiejących się).

Wy, panowie Polaki, nadtoście weseli.
Jest rozkaz, byście carską amnestję przyjęli.
Choć to nasz król powiada: wyście jej niegodni,
Lecz do przyjęcia łaski żadnej niema tamy.
I wam pan wasz łaskawy zapomina zbrodni.

MICHAŁ.

Pan?

TADEUSZ.

Co za pan?

WŁADYSŁAW.

Jaki pan?

WSZYSCY.

My pana nie znamy.

OFFICER.

Cóż to?... wy, buntowniki... i co za zuchwałość...?

JAN.

Mój panie, walczyliśmy za ojczyzny całość;
Jeśli z naszej ojczyzny ustąpią Moskale,
To wrócim.

OFFICER.

Dziś wrócicie!

WSZYSCY.

Ha! nie wrócim wcale.

OFFICER

Nie wrócicie? (Do swoich).
Do broni!

TADEUSZ

(z zadziwieniem, szmer pomiędzy jeńcami).

Coż znowu? do broni?
Broni się nie lękamy. Daj nam broń do dłoni,
I wtedy bij się z nami! A bezbronnych pobić,
Sam wyznaj, że nie sztuka. Czyn ten może zdobić
Samych tylko Prusaków.

OFFICER.

Schowaj swe nauki!

JAN.

Każdy złodziej i zbójca dokaże tej sztuki.
To jest pruska waleczność.

OFFICER.

Amnestją przyjmiecie?
Jeśli nie, to tu razem wszyscy wyginiecie.

WSZYSCY.

Precz ze swoją amnestją, nikczemny gałganie!

JAN.

Ciała nasze królowi daj dziś na wiązanie!

OFFICER.

Hola! Ja tu natychmiast nauczę acanów.
Hura! Cel, pal! (Kilkunastu żołnierzy pada).

KILKU UMIERAJĄCYCH.

Dla Boga!

WACHMISTRZ.

Cóż to, mamy ginąć?
I tu jeszcze, koledzy, krew nasza ma płynąć?
A nuż, wiara, do kijów! A nuż bić gałganów!

(Zaczyna się bitwa. Żołnierze polscy nacierają z kijami na Prusaków ci znowu strzelają, i znowu kilku Polaków pada zabitych, lub ranionych. Hałas — — zgiełk — krzyk. — Polacy kijami rozbrajają Prusaków i mszcząc się za poległych braci, kilkunastu ich przebijają bagnetami).

BARTOS (bijąc).

A psia krwie, a złodzieje!

JONEK (bijąc).

I wy chceta strzelać?

WACŁAW (odbierając broń Prusakowi).

A co to za bohater! Niech się Kicki schowa!

JAN (odbierając broń Prusakowi).

Za nic bohaterowie Wawra i Grochowa!

MICHAŁ (umierając).

Trzeba resztę krwi w piersiach za ojczyznę wylać!

PRUSAKI.

Gwałt! Gwałt!

WACHMISTRZ.

A łotry!

PRUSAKI.

Herr Jezus Maria!

WOJTEK (bijąc).

A ty psio krew! ty jucho!

JONEK.

Ta psio krew zabija?

OFFICER.

Zurück, zurück! (Prusaki uchodzą w nieładzie).

WACHMISTRZ.

A zmykas?

BARTEK.

Gdzie wase bagnety?

KUBA.

Coś, panowie wojaki?

JÓZEF.

Co tam wasze grzbiety?

WACŁAW.

Większą połowę naszych zabili, gałgany!

JAN.

A wielu nas niechcący otrzymało rany

MACIEK.

Wzdyć jesce mamy z sobom sarpije i maście

BARTOS.

A co to za wojaki, bezbronnych zabijać!

WACHMISTRZ.

To po prusku.

JONEK.

Złodzieje! Ale z bagnetami,
Kiej my się wzięni do nich, uciekli przed nami

WACHMISTRZ.

I padło tego psiarstwa stuk coś.. kilkanaście.

BARTOS.

Niech poznajom, gałgany, jak to Polak bije!
Z całom pruskom armijom posedłby na kije.

WALEK.

A gdyby tez nasego prochu powąchali,
Toby nóg od Muzgulów pewnie pozycali,
Tak jak im pozycali i dział i zołniezy.

MACIEK.

A my wzdyć prec wiesamy dosyć tych rycerzy.

WACHMISTRZ.

Pogubili tornistry, capki, ładownice!
A widzita, jak lezom pruskie muzgownice?

JAN.

Cha! cha! Ja dwóch zwaliłem! To mi żołnierz pruski.

JÓZEF.

Przedemną trzech na ziemię upadło jak kluski.

WOJTEK

Ja nie byłem w piechocie, w jeździem tylko służył,
A pod moją burdygom sam officer stchórzył.

WACŁAW.

A ja jestem z powstania, a dwom broń odebrał.

KUBA.

A ja z ziemi az cztery karabiny zebrał.

MACIEK.

Mnie bagnetem pchnął w nogę, a w brzuch mierzył jucha.

WALEK.

To sąm żołnierze! cha! cha!

WACHMISTRZ.

Ni mocy, ni ducha!

STACH.

Ja dostał ranę w rękę.

WACHMISTRZ.

Wyciągnołeś kule?

STACH.

A juści, była płytko, zdarłem prec koszule.

WACHMISTRZ.

Tseba się tyz opatsyć. (Ranni opatrują sobie rany).
Ale to wojaki!
Co do męstwa, odwagi, niema jak Prusaki!
(Wieśniacy schodzą się z motykami i rydlami).

WACŁAW.

Zobaczmyż naszych braci poległych w tym boju!
(Oglądają poległych)
Aż tu ich śmierć znalazła.

WACHMISTRZ.

Spiom teraz w pokoju.
Wiecny im odpocynek! Wiecna cześć i chwała!
Ach, cemus nie zginęli tam, gdzie wojna wzała,
Kiedy mieli broń w ręku, kiedy bili wroga!
Toby zalu nie było! Ale tu, la Boga!
Kieby od podłych zbójców napadnięci w nocy
Bezbronni a nie winni ginąm od psemocy!
Tego mi zal, la Boga! Nie myśleli wcora,
Ze dzisiaj zyć psestanąm! Zegnajma ich, wiora!
Złózma im, o kolledzy, całunki ostatnie,
I scyre pozegnanie kolezeńskie, bratnie!
(Całują ich wszyscy i żegnają).
Poświęćma im łez kilka (Płacze wachmistrz, a za nim drudzy).
Wzdyć łez naszych warci
Zuchy byli zołnierze, bili się kiej carci.
Dziś odebrali pruskiej ziemi upominek.
Wiecny im odpocynek!

WSZYSCY.

Wieczny odpoczynek!
(Wachmistrz mówi głośno Ojczenasz, wszyscy powtarzają z odkrytemi głowami)

WACHMISTRZ.

Teraz grób im wykopać (Do chłopów). Hej, rydlów, motyków
Dajta! Grób wykopiema dla tych męczenników.
(Biorą od wieśniaków rydle i wykopują grób wielki, i nieboszczyków kładną nad brzegiem grobu).
Teraz, wiara, do broni na ten plac marsowy!
Zróbmy im, jako mozem, honor pogrzebowy!
(Wszyscy biorą broń na komendę wachmistrza, czynią musztrę, różne wojskowe obroty, na końcu nabijają broń i strzelają).
Już ich spuścić do grobu! (Spuszczają z płaczem i zasypują ziemią).

Niechaj lezom razem,
Jako wzdyć wraz walczyli pogromczem, żelazem.
Nad grobem z tych bagnetów zrobim piramidę
Im na cześć, a Prusakom tchórzom na ohydę.
(Ustawiają piramidę z bagnetów na około grobu).

WACŁAW.

A teraz po tym krótkim zołnierskim pogrzebie,
Kolledzy, pilną baczność obróćmy na siebie!
Pojedynczo we wszystkie rozsypmy się strony,
Abyśmy tu nie wpadli razem w pruskie szpony.
Bo czem że się mścić będzie ich zgraja obrzydła
Za tyle ich z rąk naszych poległego bydła?

WACHMISTRZ

Niech do bezbronnych nie strzylają m juchy!
My ich nie zacepiani, a pierschli kiej muchy.

WACŁAW.

Ale my dziś w ich ręku, i oni są pany.
Połowią nas i jeszcze pokują w kajdany.
Uchodźmy, i to prędko, różnemi drogami,
I jedźmy do Francyi pojedyczo, sami.

WACHMISTRZ.

Dobrze, idźmy! Żegnam was.

WSZYSCY (żegnają się i uściskają się).

Bądźcie zdrowi, wiara!

WACŁAW.

Obaczym się opodal od Prus i od Cara.

(Rozchodzą się wszyscy — słychać z dala szczęk broni i głosy, pokazuje się kolumna Prusaków z działami i zapalonymi lontami. Dowódzcy pruscy biegają z krzykiem piorunując na Polaków, ściągają swoich trupów i rozbierają piramidę z karabinów na grobie.)

Poznań.

SCENA 2.

Szubienica na rynku — przybite na niej portrety Umińskiego, Działyńskiego, Potockiego Bernarda, Potulickiego i innych. Szyldwach przy niej. Każdy przechodzący z uszanowaniem odkrywa przed nią głowę. Mnóstwo ludu obojga płci — kobiety niosą kwiaty i girlandy, mężczyzni ubierają niemi portrety. — Spiew „Jeszcze Polska nie zginęła". Noc. Światło księżyca. — Mężczyźni po lewej stronie szubienicy, kobiety po prawej.

MĘŻCZYŹNI.

Na tem osławionem drzewie
Riego skończył sławne dni. (11)

KOBIETY.

Słyszał świat o Rylejewie;
Wolność po nim leje łzy.

MĘŻCZYŹNI.

Pestel, Murawiew, Kachowski
Zaszczycili drzewo to. (12)

KOBIETY.

I wolności odgłos boski
Ożywili śmiercią swą.

MĘŻCZYŹNI.

Czyje wiszą tu obrazy?
Czyją mamy wieńczyć skroń!

KOBIETY.

Bohaterów, co bez zmazy
Za ojczyznę wznieśli dłoń.

MĘŻCZYŹNI.

Opuścili żony, dziatki,
By za wolność przelać krew.

KOBIETY.

Niech im skronie stroją kwiatki,
Pamięć zdobi chwały spiew!

RAZEM.

Niech im spiewa ziemia cała
Dalej! świeże kwiaty nieść!
Umińskiemu cześć i chwała!
Działyńskiemu! innym cześć!
Polak żyje! Polak żyje!
Da swym wrogom życia znak
Nie obrazy, lecz ich szyje
Będzie ciągnął na ten hak.
Smierć tyranom! śmierć wydziercom.
Bić! mordować, niszczyć! gnieść!
Wzgarda podłym samodzierżcom!
Bohaterom polskim cześć!

(Szyldwach ciągle chodzi bez przeszkody — spiewy narodowe).

Gdańsk.

SCENA 3.

(Więzienie na kilka izb podzielone — więźniowie polscy w kajdanach — przez ścianę słychać hałas w drugiej izbie, w której siedzą także polscy więźniowie okuci. Niektórzy leżą — inni siedzą — inni chodzą — brzęk kajdan — północ).

FELIX.

Czas hałasom pokój dać!...
Bracia, chodźmy spać!

JÓZEF.

Hola! hola! trzeba spać,
Jutro rano wstać.

JAN.

Po coż mamy wstawać rano?
Czy się pójdziem bić?

Nas wydano, nas przedano,
Musim w turmie gnić.
Gdyby trąbka nam zagrała,
Wszyscy marsz na koń!
Wrogów naszych psia nawała
Zna już polską dłoń!

WACŁAW.

Nam tu jedno, spać czy nie spać,
Noc lub cały dzień;
Wolałbym się w grobie przespać,
W grobie milszy cień.

FELIX.

Choć w kajdanach tak źle spać,
Bracia, chodźmy spać!

WSZYSCY.

Czas hałasom pokój dać,
Bracia czas już spać.

(Rozchodzą się na swoje legowiska ze słomy i kładą się spać — za ścianą jeszcze słychać hałas i brzęk kajdan).

JAN (stukając ręką w ścianę).

Hej! panowie gospodarze!
Już dziesiąta na zegarze!

GŁOS (z za ściany).

A to spijcie, kiedy chcecie.

JAN.

Kiedy wy spać nie dajecie.

GŁOS (z za ściany).

My tu mamy spór muzyczny.
I matematyczny.

JAN.

Jaki?

GŁOS.

My uważamy idąc z sobą w tany,
Jaką sztukę muzyczną grają nam kajdany.
(Wchodzi Józef brzękając kajdanami.)

JÓZEF.

Jeden mówi Sonata, drugi mówi Trio;
Trzeci, że to Notturno dolce e con brio;
Czwarty, że koncert Herca; a ten stary łysy
Upiera się koniecznie, że to są Kaprysy.

JAN (leży na ziemi).

A ja znowu powiadam, że to Pastorale.

JULJAN.

A ja, ze to Pot-pourri.

WACŁAW.

A ja, że Finale.
Bo ja czuję, że w krótce będzie z nami finał.

JÓZEF.

Finał, który się jeszcze pod Wilnem zaczynał.
Lecz jakież tych brzękadeł czarujące tony!
Moje grają z tonu X. (Dzwoni kajdanami.)

JAN.

U mnie ton K brzęczy.

WACŁAW.

U mnie ton I.

JÓZEF.

U mnie B melodyjnie jęczy.

FELIX.

U was całe, a u mnie same semitony (brzęka).

JĘDRZEJ.

U mnie ton W i duszę i serce przebiega.

FLORYAN.

U mnie ton Z zachwyca i brzmi bardzo ładnie.

JACEK.

Mojego tonu nawet Lipiński nie zgadnie.

WACŁAW.

A u mnie mile dzwoni grecki ton Omega.

JÓZEF.

Słowem, piękna muzyka, choć trochę fałszywa.
Ja się zawsze zachwycam skoro mi przygrywa. (Spiewa),

Gdy ojczyzna legła w grobie,
I niewoli głuszy jęk,
Skaczmy, bracia, grając wrogom
Kajdanami brzęk, brzęk, brzęk

———

Lecz gdy naszym błyśnie progom
Wolność, tłumiąc głośny jęk,
Skaczmy, bracia, grając wrogom
Szabelkami brzęk, brzęk, brzęk!

WSZYSCY.

Brawo, pan Józef!

JAN.

Szabelka, to dobre Pot-pourri.

JÓZEF.

Powiedźcie mi, kolledzy, może z was wie który,
Dla czego nas w kajdanach trzymają Prusacy?

JAN.

Cha! cha! cha! A dla czegoż w lesie hajdamacy
Bezbronnego przechodnia napadłszy ze zgrają
I jeszcze go obdarłszy jeszcze zabijają?
Bo gdyby go puścili, toby on ich wydał,
I wszystkich by spotkała wielka szubienica.

WSZYSCY.

O! to rzecz jasna, jak świeca.

JÓZEF.

A właśnie dla Prusaka stryczek by się przydał.
(Chwila milczenia, po większej części spią.)

WACHMISTRZ

To tak teraz pastwiom się na nas psie krwie, juchy,
Ześma ich pod Fisauem rozbili kiej muchy.
Po co nas zacepili? Niechby byli cicho.
Tak pierw ich, a teraz nas napotkało licho.
Kiej oni z bagnetami, my z kijami lepij.
A kto wzdyć nas zacepi, ten wzdyć śmierć zacepi.
A wsak tam nas bezbronnych wybili nie mało.
A kej my im broń wzieni, to psiarstwo zmykało.

BARTOS.

Kiej pod onym Fisauem rady nam nie dali,
Kiej nas pobić nie mogli, chocia byli z broniom,
Dzisiaj pastwiom się na nas odważni a śmiali,
I kują nas w kajdany, i kej łotrów goniom!
A jak dziś nas walecznie witajom kolbami!
A psio krwie nie potrafiom w polu bić się z nami!

WACHMISTRZ.

To się wzdyć pokazało.

JONEK.

Cha! cha! podłe tchórze.

BARTEK.

Officer najpierw zmykał, jak dostał po skórze.

WOJTEK.

Cha! cha! wzdyć ja go zwalił; kiej nie mógł podołać,
Pocon na całe gardło zurück! jucha wołać.
I dalej drała w nogi! i za nim wraz wszytki!

WACHMISTRZ.

Cha! cha! bo im kijoma zrobiliśmy zbytki.

WOJTEK.

Cha, cha, ten officyjer, to zuch zawołany

KUBA.

Za to nas psie krwie, juchy, zakuli w kajdany!

JÓZEF.

Ale, gdyby się zabawić,
I tak naprzykład, postawić
Szereg Pusaków
I szereg Polaków,
Prusakom dać bagnety, a Polakom kije.
Toby ich Polacy
Bez najmniejszej pracy
Wybili do nogi. I Prusak zabije,
Jeśli Polak umyślnie nadstawi mu szyję.
Dziś my w tem położeniu: dziś my . . .

JEDEN Z DRZYMAJĄCYCH.

I cóż z tego?
My pod jego opiekę przyszliśmy, kollego,
Co na nas opiekuńcze nałożył kajdany.

WACŁAW.

Czyn ludzkości niesłychany!

TADEUSZ.

Wszystko to jest naturalnie.
Nawet nadto liberalnie.

ANDRZEJ.

Ja się spodziewam, że przecie narody
Nie dadzą nam zaginąć, ujmą się za nami,
Że przecie gabinety... pewnymi krokami...

JAN.

Śmiej się z tego! Narody, są to nieme trzody,
A owe gabinety są kupieckie targi;
Próżno naród skrzywdzony zanosi swe skargi,
Próżno o sprawiedliwość woła z głębi toni:
Jeśli niema pieniędzy, nikt go nie ochroni,
I zapadnie nieszczęsny w dalszą jeszcze głębię.
Moskwa im zapłaciła, więc wygrała wojnę,
Czego nie dokazały jej zastępy zbrojne.
Gdybyśmy zapłacili, to byśmy Moskali
Bez trudności za Dźwinę i za Dniepr zagnali.
Chcąc zatem swą ojczyznę wyrwać z rąk tych katów,

Trzeba mieć ze sześć korcy, lub więcej dukatów.
Bo dzisiaj wszystkich wojen extractem pieniądze,
Prócz naszej.

JÓZEF.

Słusznie mówisz, i ja równie sądzę.

JAN.

Dla tego zapomnieli o nas przyjaciele.
My sami toczyliśmy wojnę z Moskalami,
Ze szpiegami, zdrajcami, Austryją, Prusami,
A na raz tyle wrogów, — to trochę za wiele.
Zewsząd szkody, a znikąd najmniejszej pomocy;
I dziś z hańbą narodów giniem od przemocy.
Gdyśmy gnali Moskali w granice Prusaków,
Oni ich przyjmowali jak gości w swe progi,
Dawali działa, konie pod kozaków,
I wszelkie im do wyjścia ułatwiali drogi,
Jak Moskale wyparci powracali znowu.
A gdy ten ślepy gałgan tu nas zaprowadził,
Za co mu wiarus Skólski kulę w piersi wsadził,
Prusacy nie puścili swojego połowu;
I jeszcze nas, bez względu na nędzę, na rany,
Jak ostatnich złodziejów pokuli w kajdany!

JÓZEF.

To mi interwencyja!

JAN.

Oni wszystkich razem
Chcieliby nas wygubić ogniem i żelazem,
Byśmy wszyscy po twierdzach, po lochach wymarli,
Abyśmy im grabieży z gardła nie wydarli.

WACŁAW.

Oho! My dobrze znamy ich rycerskie dzieje.

JÓZEF.

Nic więcej, tylko łotry i podłe złodzieje!
Były to nasze sługi, dzisiaj nasze pany;
My im chleb dawaliśmy, oni nam kajdany.

WACŁAW.

Gdy ekonom lub inny oficyalista
Zrobi sobie ogromny w lat kilka majątek,
Zowie się złodziej, — prawda?

WSZYSCY.

To rzecz oczywista.

WACŁAW.

Otóż tych królów pruskich podobny początek.

JÓZEF.

Ale jak są waleczni! jak dzielnie i śmiało
Z Moskalem, Austryakiem naszli Polskę całą!
Gdyby sami, nie sztuka, lecz z pomocnikami.
To my tylko, szaleńcy, biliśmy się sami!
Jak walecznie król pruski, który zwykł się chować,
Swą królewską osobą szedł kraść i rabować!
Jak walecznie część naszej ziemi odziedziczył,
Polki nasze rózgami pod pręgierzem ćwiczył!
Cha, cha, cha, to nie żarty!

JAN.

To pan z wielkim tonem.

JÓZEF.

A jak mężnie uciekał przed Napoleonem!
To jest wielki bohater, gdy po łupy idzie,
Wiedząc, że nikt do niego w marszu nie wystrzeli.

JAN.

Ale co za charakter w tym ochrzceonym Żydzie!
Dziś my się najdokładniej o tem dowiedzieli.
Polaków z Poznańskiego, którzy wbrew zabiegów,
Wbrew jego straży biegli do polskich szeregów,
Nikczemnik nazwał zdrajcami!
Wszak że Polacy nie są Prusakami!
A gdy wrócili, w domu raczył krew ich wylać,
i wielu kazał jak zdrajców rozstrzelać! (3)
Mnóstwo Prusaków służy u Moskali,
A przecież ich król pruski zdrajcami nie zowie;
My tylko jedni zdrajcy i zuchwali.

JÓZEF.

Fryderyk wielki... przecież..

JAN

I o nim się powie.
Co do ciała, być może, nie był to ułomek.
Zresztą nie wiem, za co mu dano ten przydomek. (4)
Każdy Żyd, co frymarczy, kradnie a handluje,
Co przemyca towary, monety fałszuje;
Każdy łotr, każdy złodziej zdobyczy łakomy,
Co zabija podróżnych, i napada domy;
Każdy pies, co drugiemu wydrze kawał kości,
Ma prawo, jak Fryderyk, do takiej wielkości.
Wszyscy ci wielcy ludzie, których wielbią dzieje,
Z których łaski łzy gorżkie cała ludzkość leje,
Których można naliczyć tysiące tysięcy,
Są godni szubienicy, pałki, i nic więcej.

WACŁAW.

Wiecie, że car moskiewski, co chce władać światem,
Na wielkiego Frydryka został kandydatem.
Chce być koniecznie wielkim, do wielkości dąży,
Pała gorącą żądzą wielkości i sławy.
Już koło cudzych worków zręcznie jak lis krąży,
Już złupił wszystkie skarby z Puław i Warszawy,
Już wszystkie polskie dziatki jak Herod pozjadał,
Już kościołów, klasztorów skarby pookradał;
Już jako prawodawca z moskiewskim honorem
Wszystkich polskich majątków został sukcessorem,
Wszystkie dobra, majątki złupił, porabował;
Pokradł polskie książnice, szkoły porujnował;
Potruł braci i matkę i innych Moskali,
Którzy mu do wielkości drogę zagradzali.
A gdy takich bez końca wielkich spełnił czynów,
Swój złodziejski łeb okrył liściami wawrzynów!
Prawda, że wielki człowiek?

JÓZEF.

Wielki, ani słowa!

WACHMISTRZ.

Psiakrew, złodziej!

JONEK.

Złodziejska najsprytniejsza głowa.

BARTOS.

I król pruski tyz wielki, złodziej zawołany,
Bo sachruje, rabuje, kradnie na psemiany.
Wzdyć ten Gdańsk, to był polski, a ten jucha, złodziej...

WACHMISTRZ.

Cicho, wiara, bo z wartą officer nadchodzi!

OFFICER (wchodząc).

Do inszego więzienia przejdziecie Polaki,
A jutro marsz do taczek, bo jest rozkaz taki.

WACŁAW.

A, kiedy nas nie mogli wpędzić do Moskali,
Chcą, abyśmy przy taczkach dla nich pracowali!
Ach! co za kolej nasza!

OFFICER.

Nic to nie pomoże.

WACHMISTRZ.

Ha psiokrwie!

JÓZEF (spiewając).

Gdy Ojczyzna legła w grobie
I niewoli głuszy jęk,
Skaczmy, bracia, grając sobie
Kajdanami brzęk, brzęk, brzęk!

Lecz gdy naszym błyśnie progom
Wolność, tłumiąc głośny jęk,
Skaczmy, bracia, grając wrogom
Szabelkami szczęk, szczęk, szczęk.

(Wszyscy wychodzą z officerem spiewając).

SCENA 4.

Warszawa.

(Więzienie na Saskim placu, mnóstwo więźniów).

PRZYBYSZ.

Brawo! i wy tu wszyscy?

WSZYSCY.

Wszyscy! Znowu razem.

PRZYBYSZ.

I ja do was.

WSZYSCY.

Prosimy!

PRZYBYSZ.

Za jakim rozkazem
Powtórnie was porwali?

JEDEN Z WIĘŹNIOW.

Spytaj Paskiewicza!

DRUGI.

Nie łatwo się wyrwiemy z rąk tego panicza.

TRZECI.

Wszakże ta amnestyja...

WSZYSCY.

Cha! cha!

PRZYBYSZ.

Wszak ją znacie?

WSZYSCY.

O znamy ją aż teraz! I ty ją znasz, bracie.

(Wchodzi literat.)

A! literat! literat! Po co tu literat?

LITERAT.

Aby nie brakowało. I ja tu, choć nierad.
Porwali mnie z ulicy.

INNY.

A mnie z traktyerni.

DRUGI.

Mnie z łóżka.

TRZECI

Mnie z kościoła.

CZWARTY.

A mnie ze spaceru.

PIĄTY.

Mnie bez czapki.

SZÓSTY.

Mnie w jednej koszuli, jak stoję.

SIÓDMY.

Mnie fajki wziąść nie dali.

ÓSMY.

To figel nie lada.

DZIEWIĄTY.

Mnie w pantoflach.

WSZYSCY.

Cha! cha! cha! śliczna maszkarada.

DZIESIĄTY.

Mnie gorzej, bo mi jeszcze wzięto dziecię moje. (Płacze).

(Chwila milczenia.)

PIERWSZY.

Porządek przywrócony!

DRUGI.

Nikczemne Tatary!

TRZECI.

To próbka ich honoru, próbka dobrej wiary!

CZWARTY.

Cha! cha! Któż kiedy widział honor u Moskali?
Kiedy oni z honorem, kiedy wojowali?
W boju psiarstwo ginęło, albo uciekało.
Dzisiaj nas prześladują ze wściekłością całą!
Pastwią się na bezbronnych! na zwłokach! na trupie!

PIĄTY.

Może Francuzi...

LITERAT.

Cha! cha! To są owce głupie!
Car, car jest ich pasterzem. I ja wam dowiodę,
Że on krwi ich skosztuje i pożre swą trzodę.

PIERWSZY.

Wśród wojny byli dla nas litośni i czuli.
Chytre lisy! my dla nich....

TRZECI.

Jabym rad ich ćwiczył!

(Wchodzi oficer moskiewski z papierem).

OFFICER.

Wiele was jest?

WSZYSCY.

Piętnastu.

OFFICER.

To trzeba policzyć!

(Szmer.)

Cicho!

JEDEN Z WIĘŹNIÓW (do drugiego cicho.)

To są moskiewskie sławne bohatery.

OFFICER

Stawajcie tu w tym kącie!

(Wszyscy idą do jednego kąta: oficer ich liczy i po jednemu odpycha do drugiego kąta.)

Jeden, dwa trzy, cztery.

(Liczy po tem po cicho. — Jeden z więźniów, już liczony wraca nazad do kąta, w którym już był — czego oficer nie widzi; tym sposobem zrobiło się szesnastu.)

Szesnastu? Cóż to znaczy? Piętnastu na liście!
Znowu muszę rachować. (Liczy jak pierwej, ten sam więzień powraca znowu do tego samego kąta nie liczony i zrobiło się czternastu.)

Cóż to jest? Czternastu?
A powinno być piętnastu!
To pomyłka!

JEDEN Z WIĘŹNIÓW.

Oczywiście.

(Oficer znowu ich rachuje podobnym co pierwej sposobem).

OFICER.

Co to? Czy to jakie czary?
Znów szesnastu!... To są żarty.
Muszę rachować raz czwarty.
Taki żart nie ujdzie kary.

LITERAT.

Dajemy panu słowo, że nas jest piętnastu.

OFICER.

Ja liczę, to szesnastu, a potem czternastu.
Patrzajcie, jak żartują ze mnie buntowniki!
Wy tu ze mnie nie żartujcie,
Lecz mnie wysoko szanujcie,
Bo ja nie jestem durak, umiem trzy języki.

JEDEN Z WIĘŹNIÓW.

Któż pana durakiem zowie?

DRUGI.

Jakie języki? Niech że nam pan powie?

OFICER (licząc na palcach.)

Ruski, — cerkiewny ruski — i po polsku trochę. 13)

LITERAT.

Prawda, że pan nie durak, prawda, ani słowa!

WSZYSCY.

Umie aż trzy języki. A to tęga głowa!

LITERAT.

Cha! cha! cha! Na bok wszystkie żarty płoche!

(Szmer, śmiechy — oficer przechadza się.)

SCENA 5.

Kronsztadt.

(Plac przed pałacem posła angielskiego. Car ze swoją świtą lata jak szaleny po placu. Wojsko w około i lud. Wielka liczba jeńców polskich okuta stoi w środku. Chodzą około nich popy z rotami przysięgi i profosy z mundurami dla nich. Widać mnóstwo głów z okien kamienic. — Szmer — hałas — na skinienie cara ucichło wszystko — cichość ponura.)

STACH

Choć nas będą katowani, bini,
My nie będziema Muzgulom służyni.

WOJTEK

Nie bojewa się ni prochu, ni kuli,
A nie będziewa służyć u Muzguli.

CAR

Zaraz mi złożyć przysięgę wierności,
Bo każę wszystkich ćwiczyć aż do kości.

KUBA

Robta co chceta, bo wzdyć nasa wiara,
Dalbóg, nie będzie przysięgać dla cara.

WSZYSCY (do zbliżających się z rotą i krzyżami popów.)

Pojdźta do carta, popy, roskolniki!

CAR w złości.

Wnet mi przysięgać! łotry! buntowniki!
I brać mundury, nikczemne rekruty!

WSZYSCY (do profosów, którzy noszą mundury.)

Precz tam, kacapy!

CAR.

Hej! rabiata! knuty!
Ja was nauczę, jak mój kniaź Gorczaków,
Co knutem zabił kilku tych sobaków
Za tenże upor. (*)

WALEK

Knutować umicie,
Ale się zawsze Krakusów boicie.

CAR.

Bierzcie mundury, bo na śmierć zabiję!

---

*) W Janowie koło Zamościa.

BARTEK

Myśma gotowi na śmierć w kazdym casie!
Woliwa zginąć, nizeli wziąść na się
Wasąm złodziejskom podłąm liberyją.

CAR.

Ach buntowniki! pałki! knuty! pałki!

WSZYSCY.

Bij nas złodzieju! i potnij w kawałki!
My wolim zginąć wierni swej ojczyznie,
Niż służyć tej Tatarszczyznie!

(Żołnierze odprowadzają ich na bok i biją aż do śmierci.)

KNIAŹ MICHAŁ

Powinni być szczęśliwi, zbrodnię swą zważywszy,
Że ich chce wziąść do służby Pan najmiłościwszy.

(Przy łoskocie knutów słychać pieśń: „U Krakusa nie pomoże".)

SCENA 6.

Dom wiejski.

Pokój sypialny — noc — lampa świeci. Wanda klęczy na krześle z wysokiemi poręczami i modli się. — Chór niewidzialny. — Wanda pomodliwszy się spiewa.

WANDA.

Modlitwa.

Boże, zbaw Polskę! ułagodź jej losy!
Miliony mych rodaków
Wznoszą do ciebie błagające głosy;
Boże, wysłuchaj Polaków!

CHÓR

Boże, wysłuchaj Polaków!

WANDA.

W głębi turm czarnych, w głębi skrzepłych lodów
Jęczą jak odrżutki ziemi,
Odcięte z wielkiej rodziny narodów ...
Boże, zlituj się nad niemi!

CHÓR.

Boże, zlituj stę nad niemi!

WANDA

Wróg na katownię zmienił polską ziemię,
Dosięga kolebek dziatek
Żelaznym szponem dławi polskie plemię...
Boże, pomścij się też matek!

CHÓR.

Boże, pomścij się też matek!

WANDA.

Każe się wielbić wśród okrucieństw krwawych,
Nas o zbrodnie tobie skarży;
Obala wiarę naszych ojców prawych...
Boże, mścij się krzywd ołtarzy!

CHÓR.

Boże, mścij się krzywd ołtarzy!

WANDA.

Pożera plony; krew naszą pije,
Niszczy kraje nasze żyzne..
Boże, upokorz hardą jego szyję!
Boże, powróć nam ojczyznę!

CHÓR

Boże, powróć nam ojczyznę!

WANDA.

Chwila milczenia. — Wanda ciągle na krześle klęczy zwiesiwszy głowę na poręczu.

Boleść jak kamień, który grób przywala,
Cięży i pali wszystkich piekieł żarem;

Dusza się miota jak lękliwa fala,
I pod gniotącym umiera ciężarem.
Siła rąk tylko głaz na grobie wzruszy,
Modlitwa tylko boleść spędza z duszy.

I nie tyle zdrój chłodny gasi skwar pragnienia,
Nie tyle balsam leczy rozdrażnione rany,
Nie tyle błysk nadziei koi łzę cierpienia,
Ile modlitwa serce boleścią znękane.
Boże, gdy nasze chwile w łzach i mękach płyną,
Wskazałeś nam w modlitwie pociechę jedyną.
Co za roskosz dla duszy, stoczonej żałobą,
Z dziecinną się ufnością wynurzać przed tobą!

(Chwila milczenia.)

Północ już przeszła... już drugi kur pieje...
Słońce nie długo dzień światu rozsieje.
Nie długo wszystkie na ziemi stworzenia
Wrócą do życia z martwego uspienia..
Kiedyż, o Polsko, dzień tobie zabłyśnie,
I wolna ręka wolną rękę ścisnie?
Kiedy wrócisz do życia, zagoisz swe rany,
I niecne skruszysz kajdany?
Kiedy z martwych wstaniesz z grobu?..

(Milczenie.)

Miałam brata,... kochanka.... Na pierwszą wieść wojny
Opuścili dom spokojny.
Jak na weselne gody wysłałam ich obu...
Wysłałam ich ze łzami... skoczyli do Litwy..
Długom widziała grzmiącemi kopyty
Do góry pył rozbity.

Płakałam, lecz w łzach czułam całą roskosz raju,
I całą ulgę modlitwy,
Gdyż za ojczyznę walczyć polecieli...
Pamiętam, było to w Maju,
Wnet po Zielonej niedzieli,
Gdyśmy się po raz pierwszy o nich dowiedzieli.

Słodko nam było... lubo, że wsród roju
Oba się chlubnie odznaczyli w boju...
Lecz po upadku naszej świętej sprawy
W serca wszystkich Polaków cios uderzył krwawy.
Zabito naród dobry i nieskazitelny!
Płakałam, a łzy moje jako żar piekielny
Wypaliły me lica... strawiły mą duszę...

O mym bracie, o Wacławie
W tej powszechnej świata wrzawie

Ani wieści! ani wieści!
Boże, ulżyj mi boleści!
Skróć gryzące me katusze!

(Milczenie)

Lecz nadzieja, ten złoty anioł pocieszyciel,
Szepce mi cicho do serca,
Że ojczyzna ożyje, pierzchnie jej wydzierca,
Jej niegodny przywłaściciel.
Powstanie z grobu, jak świat, na ów dzień straszliwy.
Lecz świat powstanie grzeszny swym nierządem,
Aby drżał przed Boga sądem;
Polska powstanie, by sądzić swych wrogów,
Tych podłych ziemi samozwańców, bogów!
Otworzy oczy, jak pierwiosnek żywy,
Wśród okrytej śniegiem niwy;
I jasnym kwiatem zabłyśnie,
I synów, męczenników, do serca przyciśnie.

(Milczenie)

Kocham ją.. Kocham... nad wszystko... nad życie...
Ona mych myśli, moich uczuć panią.
Kocham Wacława,... on krew wylał za nią,
A ja łzy rzewne wylewam obficie,
Jako na matki pogrzebie! (Płacze)
Ale ją zmartwychwstałą widzę jak na jawie...
Drogi, kochany Wacławie!
Przebaczasz, że ojczyznę przekładam nad ciebie.

(Chwila milczenia, naprzeciw Wandy w wielkiem źwierciadle pokazuje się Wacław całkowicie.)

WACŁAW (grobowym głosem).

Powinnaś!

WANDA (podniosłszy głowę jakby obudzona).

To głos jego!.. Gdzież on jest?

WACŁAW.

Przy tobie!

WANDA (postrzegłszy go, przestraszona zrywa się z krzesła).

Ach!..

WACŁAW.

Nie lękaj się, Wando! Twój kochanek w grobie!
Spi spokojnie, jak dziecię pod piersią swej matki,

A nad nim łzy twe kwitną, jak wiosenne kwiatki.
Do szczęśliwego portu, do grobu zawinął,
Mile w nim spi, jak mile za ojczyznę zginął.
Tam wysoko... w niebiosach... ojciec nasz niebieski
Zliczy, jak drogie perły, polskich dzieci łezki;
A z nich wytrysnie balsam boski, wam nieznany,
Który naszej ojczyzny roztopi kajdany.
A jęki braci naszych w hymn chwały przeleje,
Który wolnością świata uwieńczy nadzieje.
Wando, ujrzysz ojczyznę w świetności i sławie
Bądź zdrowa! Bądź szczęśliwa! (Znika)

WANDA (biegnąc do źwierciadła)

Stój! czekaj! Wacławie!

KONIEC WIDOKU TRZECIEGO.

NOTY.

1) Po pierwszym rabunku Polski król pruski obchodził się po moskiewsku z obywatelami, którzy wpadli w jego ręce. Kiedy generał Dąbrowski zrobił powstanie w Wielkopolsce podczas rewolucyi Warszawskiej dnia 17 kwietnia 1794, co Prusaków przymusiło odstąpić od oblężenia Warszawy, on wielką liczbę Polaków skazał na szubienicę, na rozstrzelanie, rózgi, i t. p. za to, że śmieli być Polakami i upominać się o swoje. Sekuli generał pruski, kobiety polskie ćwiczył rózgami, znieważał ze swojemi żołnierzami żony w oczach ich mężów, córki w oczach rodziców, rabował, niszczył palił majętności polskie, i to z bezprzykładną walecznością.
2) Okólnik pruski ogłoszony w księstwie Poznańskiem d. 25. grudnia 1830 r.
3) Po skończeniu wojny król pruski kilkunastu Polaków z Poznańskiego kazał rozstrzelać za to, że służyli w wojsku polskim.
4) Frydryk nazwany wielkim, kiedy się państwo jego wyłamało z pod hołdu Polsce, wszelkimi najnikczemniejszymi środkami starał się szkodzić naszej Ojczyźnie. W Gdańsku z żydami zniosłszy się fałszował nasze tynfy, łowił nasze srebrne, a zalewał Polskę ołowianemi, najeżdżał nasze granice zbrojno i spokojnych naszych włościan gwałtem chwytał i rekrutował. I nazywał się Wielkim! Chyba wielkim złodziejem.
5) Elektor Brandeburski, lennik Polski, za Jana Kazimierza łączył się ze Szwedami, kiedy się na ich stronę skłaniało zwycięstwo, przeciwko Polakom; a z Polakami, kiedy Czarnecki bił Szwedów.
6) Kiedy cała Europa przyznała tytuł króla Fryderykowi Wilhelmowi, Polska jedna temu się opierała, gdyż on się ogłosił królem nieprawnie, jak dziś świętej pamięci Don Miguel w Portugalii.
7) Pod Szczekocinami wystąpił król pruski sam swoją osobą przeciw Kościuszce, niezaczepiony od Polaków, owszem, obowiązany dać im pomoc przeciw Moskwie, podług traktatów pomiędzy nim a Rzeczą pospolitą Polską 1791 r. Po wzięciu Warszawy przez Moskalów r. 1794. król pruski walecznie zajął naszą stolicę i chwalił się przed Europą ze zwycięstwa, którego nie otrzymał, gdyż pod Warszawą żadnej stanowczej bitwy z Polakami nie stoczył.
8) Napoleon w pół miesiąca zawojował całe Prusy, i król uciekając aż do Memla pod opieką Moskwy, krzyczał na całe gardło, że mu Napoleon niesprawiedliwie kraj wydarł. A jakże on postąpił z Polską? W pismach publicznych pruskich 1831., podczas wojny, dowodzili Prusacy, że rząd ich wszelkiemi siłami powinien przeszkadzać, aby się Polska nie podniosła, gdyż Prusy miałyby niebezpiecznego w niej sąsia-

da. Bardzo natura'nie, że zapłaciliby za sześdziesiątletnią dzierżawę naszych krajów.

9) Riego, sławny Jenerał hiszpański, zginął na szubienicy, gdyż chciał wolności dla swojej ojczyzny.

10) Pestel, Murawiew, Bestużew, Rylejew, Kochański, znajomi są wszystkim oświeconym narodom, jako męczennicy za wolność i ojczyznę.

11) W roku 1832 w Janowie pod Zamościem, Gorczakow zaknutował 12 włościan za to, że nie chcieli brać na siebie mundurów rosyjskich.

WIDOK IV.

Gospodarstwo Moskali w kościołach i klasztorach katolickich.

SCENA 1.

(Wnętrze kościoła — świece palące się przy wielkim ołtarzu — lud głośno płaczący. — Popi szyzmatycy i urzędnicy moskiewscy z czerwonymi kołnierzami — wszyscy w czapkach, — siedzą wsparci po ławkach, przy nich rzemieślnicy i Żydzi z siekierami, młotami i drągami, czekają na ich skinienie, aby burzyć ołtarze. — Księża Kapucyni stoją płacząc przy ołtarzu. — Żołnierze z bronią otaczają lud i księży).

KSIĄDZ GWARDYJAN.

Przynajmniej mi pozwólcie, bym na pożegnanie
Ostatni raz do ludu powiedział kazanie.

STRAPCZY.

Nie! nie można!

JEDEN POP.

Nie można!

DRUGI POP.

Precz stąd! Lach! niewiara
To jest ukaz wielkiego cara hosudara! (Żegna się)

TRZECI POP.

To cerkiew prawosławna, przez carów stawiana.

PIEWSZY POP.

Dla prawosławnej wiary przez nich zbudowana.

DRUGI POP.

A wy Lachy pogany, buntownicze plemię,
Weszliście tu do cerkwi, jak na naszą ziemię.

ASESOR.

Już to cerkiew pogańskiej nie ścierpi ohydy.
Hej! rozwalać pogańskie bałwany! hej Żydy!
Rabiata! (Żydzi i inni rzemieślnicy ponakrywawszy sobie głowy włażą na ołtarze i zaczynają burzyć. Krzyk ludu.)

STRAPCZY.

Precz stąd, Lachy!

KSIĄDZ GWARDYJAN (z pokorą)

Wyjdziem, wyjdziem, panie!
Lecz pozwól mi do ludu, który pełen trwogi
Wstąpił po raz ostatni w te kościelne progi,
Ostatnie pożegnalne powiedzieć kazanie.

OFICER.

Precz, starcze, z tem kazaniem!

KSIĄDZ GWARDYJAN (uklęka przed nim)

Na kolanach błagam,
Tej jednej, jednej łaski od was się domagam.
Przeżegnam lud ten smutny... Patrzcie na łzy moje!
Mszę ostatnią... ostatnią miałem w tym kościele!
Niechże ten raz ostatni powiem słów nie wiele,
A potem wszyscy święte opuścim podwoje.

STRAPCZY.

No, no, gadaj kazanie!

JEDEN POP.

Niech gada!

DRUGI POP.

Niech gada!

ASESOR (do rzemieślników i Zydow)

Zaczekajcie tam trochę! Posłuchamy dziada,
Co on będzie wygłaszał.

STRAPCZY.

Cha! cha! niechaj plecie!

TRZECI POP.

Ja nie słucham. Wy sobie słuchajcie, jak chcecie.

PIERWSZY POP.

Ale warto bo słyszeć kapucyńską mowę.

DRUGI POP.

Zobaczym, czy ma mądrą kaznodziejską głowę!

(Ksiądz gwardyjan wstępuje na kazalnicę. — Śmieją się wszyscy. Lud ją otacza. — Popi i Moskale milczą. Żydzi i rzemieślnicy stoją na ołtarzach w czapkach. — Cichość największa.)

KAZANIE KSIĘDZA GWARDYJANA.

W imię Ojca i Syna i Ducha Świętego. Amen!

Posłuchajcie ostatnich słów moich, mili prawi chrześcianie, i wstrzymajcie na chwilę łzy wasze. Wychowany, zrodzony prawie w tym świętym przybytku Boga, z tej świętej kazalnicy każdego święta nauczałem was obowiązków cnoty i religii, cieszyłem dusze wasze nadzieją szczęśliwej wieczności, i z wewnętrzną radością widziałem, jakeście pilnie słuchali i korzystali z nauk moich. Dziś nie o chrzesciańskich powinnościach, nie o zbawieniu dusz waszych, ale o prześladowaniu religii, wiary przodków naszych mówić będe. Słuchajcie!.. Car moskiew-ki Mikołaj przypomina dziś nam niewolę i prześladowanie, jakiego Izraelici doświadczali niegdyś w Babilonie. Depce, znieważa religią naszą i świętokradzkiemi szpony na całej przestrzeni ziemi naszej obdziera i obala ołtarze Boga, i was prawych jego czcicielów poganami zowie! (Szmer pomiędzy Moskalami) Tegożeśmy się doczekali! Do tegożeśmy przyszli! Mogliż się przodkowie nasi spodziewać, aby nikczemni carowie moskiewscy, którzy drżeli przed nimi, którzy bledli na widok ich oręża, aby ci carowie, mówię, po-

żarłszy dziś nasze ziemie, zbroczeni krwią naszą i otoczeni zwłokami naszemi, najgrawali się bezkarnie z naszych łez i nieszczęść!

(Szmer głośniejszy między Moskalami).

Czem oni wtedy byli, kiedy sława oręża polskiego unosiła się po wszystkich krajach świata? Lichymi carzykami, co po złodziejsku, po zbójecku szarpali nasze granice, kradli skarby i ziemie nasze! Gdzie byli, kiedy sztandary polskie powiewały na wieżach Moskwy? W Gostomiu, w niewoli naszej, wzięci żywcem ze swej stolicy po walnej bitwie! Czy kiedy dotrzymali nam w boju? Czy kiedy pokonali nas męztwem i orężem? Czy teraźniejszy car, Tatar moskiewski, nie bladł tysiąc razy, ilekroć klęski jego złodziejskiej bandy obijały się o jego uszy? Czemże nas pokonał? Intrygami, podłością, przekupstwem, zwyczajnym cara orężem, gdyż w boju pierzchał przed nami! Dziś barbarzyniec, podłą nadęty grabieżą, obala naszą religię, wykorzenia język, wytępia ród nasz, pożera skarby nasze, i chce nas przerobić na Moskalów!.. na złodziejów!.. Wasi przodkowie nie obalali w Moskwie języka, religii ani obyczajów moskiewskich, ani wytępiali ich rodu!

(Popi i Moskale siedząc w ławkach coraz mocniej krzyczą)

O, teraz płaczcie! i przekażcie w spuściźnie potomkom waszym zemstę śmiertelną, zemstę nieprzebłaganą za zniewagę ołtarzy naszych!.. Wiem, że mię porwą, okują, zabiją, ale jedną tylko chwilą może uprzedzą skon mój gdyż ośmdziesiątletni starzec, dawno już stoję nad grobem! A kto nad grobem stoi, ten się żadnych światowych burz nie lęka, pogardza wszelkiemi męczarniami, jakie mu wrogi zadać mogą. Przekleństwo na cara!.. Niech to przekleństwo dotknie zarazem i jego rozbójniczą rodzinę!

(Zapala przy lampie papier, który trzymał w ręku.)

Oto jak ten papier spłonął w tym ogniu, tak niech spłonie car i jego złodziejska rodzina w ogniu zemsty waszej i waszych potomków! Zemsta! Zemsta nieubłagana! mordercza! śmiertelna!, Przekleństwo! Przekleństwo! Śmierć wrogom naszym! Śmierć!..

(Popi i Moskale nie dali mu dokończyć krzykami, w których wyraźne były słowa: „Buntownik, moszennik, zbrodniarz! Na Cara! Stój! Precz z ambony!“ Na końcu rzucają się wszyscy na ambonę i biją pięściami i laskami. Zgiełk wielki w kościele. Lud głośno płacze)

STRAPCZY i OFICER.

Ach buntownik! kajdany!

WSZYSTKIE POPY.

Kajdany! kajdany!

ASESOR.

Ach moszennik Kapucyn, w pysku rozkiełzany!

(Biją go wszyscy obaliwszy na ziemię. Lud przybiega, chce go bronić.)

OFICER (do żołnierzy.)

Rabiata, rozpędzić precz! (Żołnierze rozpędzają bagnetami lud.)

STRAPCZY.

Wszystkich sukinsynów
W kajdany! (Przynoszą kajdany i zakuwają wszystkich księży).
A na tego herszta Kapucynów
Kajdany i łańcuchy na nogi i szyję!
I w kibitkę! (Gwardyjanowi kładą kajdany na szyję, ręce i nogi).

OFICER.

Ach, ty ksiądz!

(Bierze od żołnierza karabin i uderza gwardyjana w piersi).

GWARDYJAN.

O Boże! nie żyję!

STRAPCZY (do żołnierzy, Żydów i rzemieślników.)

Rozbijać precz pogańskie, bałwochwalcze bogi!
Tę wiarę katolicką! (Rozbijają i burzą ołtarze. Wielki łoskot. Popi wlażą na ołtarze i burzą je nogami).

JEDEN POP.

Wszystko precz pod nogi!

DRUGI POP.

Ach Lachy, moszenniki!

TRZECI POP.

Ach ty ksiądz niewiara!

ASESOR.

Knuty! Sybir! katorha! (*)

---

*) Kopalnie w Uralu.

OFICER.

Znaj wielkiego cara! (Zegna się i uderza znowu kolbą gwardyjana.

STRAPCZY.

No! wstawaj, ksiądz moszennik!

ŻOŁNIERZ (wchodząc do kościoła.)

Kibitka gotowa!

ASESOR.

No wstawaj! Czy nie żywy? (Bije go znowu.)

OFICER.

Wszystkich do Kijowa!

STRAPCZY.

Sukin syn ksiądz nie żyje.

JEDEN POP.

Umarł pod laskami?

ASESOR.

Szkoda, on był powinien umrzeć pod knutami.
Wywlec go i wyrzucić, i gdzie tam pochować!

STRAPCZY.

Nie, nie! I umarłego car każe knutować!
Wynieść go na kibitkę!

(Żołnierze zmarłego gwardyjana wywlekają z kościoła).

Wywlec wszystkich księży!
Żwawo, bo się czas tylko daremnie mitręży!
Bo jeszcze mamy drugie zabierać kościoły.
Z tymi księżami jakież to mozoły!
Stupaj! stupaj! (Wyprowadzają księży okutych.)

SCENA 2.

Rzym.

Watykan wewnątrz — papież z kardynałami klęczy i modli się. Słychać co raz mocniejszy grzmot.

PAPIEŻ.

Co za grzmot!

JEDEN KARDYNAŁ.

Co za łoskot!

DRUGI KARDYNAŁ.

Niby gmach się wali!

TRZECI KARDYNAŁ.

Nieba! jakaś się jasność rozlewa po sali!

(Pokazuje się anioł w promieniach — papież i kardynali zdziwieni z przerażeniem.)

PAPIEŻ.

Anioł od Boga!

WSZYSCY.

Gloria in exelsis Deo!

(Padają wszyscy na twarz.)

PAPIEŻ

Spes mea in Domino meo!

ANIOŁ.

Powstań, o święty namiestniku Pana!
Smutnej, nieszczęsnej Polski jestem posłannikiem.
Ludu, którego wiara pełna, niezachwiana
Boga i kościół jego kornym czci językiem.
Lud ten, który dzielnością i siłą swej dłoni
Kilka kroć chrześciaństwo uratował z toni,
Dziś jęczy w niecnem jarzmie barbarzyńca, wroga,
Co jego krwi, krzywd, nieszczęść też nienapasiony,
Szarpie jego wnętrzności zbójeckiemi szpony,

Obala jego wiarę i ołtarze Boga,
I z morderczą wściekłością, krwawą, nieustanną,
Prześladując naukę świętą Chrystusową,
Znieważa prawy kościoł, któregoś ty głową!

PAPIEŻ (powstawszy.)

Anathema sit tyranno!

ANIOŁ.

Od świętej apostolskiej stolicy daleki,
Lud ten, przez moje usta, pełen zaufania
Przesyła do stóp twoich swe jęki, swe łkania,
I tuli się pod skrzydła twej świętej opieki.
Podaj mu dłoń ojcowską, namiestniku Pana,
Kościoł opadający ocal od zniewagi,
Porusz święte sprężyny, skarć dumę tyrana,
Pociesz męczeńskie kości niepomszczonej Pragi!
Spojrzyj na obraz nieszczęść, zniewag i pogardy,
Któremi lud ten tłoczy barbarzyniec hardy!

OBRAZY.

Na skinienie ręki Anioła pokazuje się w oczach zdumionego papieża i kardynałów obraz. Wnętrze kościoła — ksiądz przy ołtarzu — lud różnego wieku i płci jęczy i płacze skupiony. — Wpadają z trzaskiem Moskale i Kabardyńcy z oficerami i zaczynają rzeź okropną. Krzyk — ksiądz przy ołtarzu na piki wzięty i podniesiony do góry upuszcza z rąk na ziemię kielich. — Potem cały lud bezbronny wykłuty i wyrżnięty. — Moskale obalają ołtarze, wyrzucają na posadzkę obrazy, sprowadzają potem muzykę i Moskiewki z bluźnierczymi krzykami po leżących trupach tańcują.

ANIOŁ.

Lud przed wściekłością wroga, co wpadł do Oszmiany,
Skrył się w świątyni Pańskiej; czyż się w niej ocalił?
Dziki car krwią niewinną święte zbroczył ściany,
Znieważył eucharystyją, ołtarze obalił!

PAPIEŻ.

Boże w Trójcy jedyny! i najświętsza Panno!
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyranno!

Na skinienie ręki Anioła znika ten obraz a pokazuje się inny. Księża różnych zakonów pokuci, zapędzeni do sali rekruckiej, — jednym golą głowy, drugim wdziewają mundury, — jęk ich. Gubernator rosyjski dumnie try-

umfuje siedząc za stołem, okrytym papierami. Popy szyzmatyccy szemrają radośnie — na około żołnierze z bronią — szmer głuchy.

ANIOŁ.

Oto gdzie się przyjmują moskiewscy rekruci!
Kapłani Pańscy tłumem spędzieni, okuci,
Już są ze zgrozą świata rekrutami cara,
I mają krew przelewać pod biczem Tatara!

PAPIEŻ

Boże w Trójcy jedyny! O najświętsza Panno!
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyranno!

Pokazuje się inny obraz. — Jenerał moskiewski błyszczący orderami i otoczony swoim sztabem, każe chłostać księży; popy szyzmatyccy biegają przy nich z krzyżami i książkami.)

ANIOŁ.

A ci kapłani Pańscy — istne męczenniki!
Zmusza ich przejść do szyzmy barbarzyniec dziki;
A stałych, co swym cnotom wierni chcą pozostać,
Jako wróg chrześciaństwa, na śmierć każe chłostać.

PAPIEŻ.

Zlituj się Boże! O najświętsza Panno!
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyrano.

Pokazuje się inny obraz. Cerkiew szyzmatycka pełna popów; dają chrzest szyzmatycki dzieciom katolickim, których rodzice i krewni spędzeni gwałtem do cerkwi i otoczeni żołnierzami głośno płaczą.

ANIOŁ.

To popy szyzmatyki, co religią Pańską,
Której ty jesteś głową, nazwawszy pogańską,
Dają chrzest szyzmatycki katolickim dziatkom,
Porwanym bagnetami nieszczęśliwym matkom.

PAPIEŻ.

Boże w Trójcy jedyny! O najświętsza Panno!
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyranno!

Nowy obraz. Okręt na morzu — Moskale z okrętu wyrzucają w morze małe dzieci — jęk.

ANIOŁ.

Tłum dzieci, które potrzebują matek,
Zbrodniarz, co rad krwi z Polski wycisnąć ostatek,
Pędzi jedne na flotę, drugie w głąb Sybiru:
Z tamtych, przebóg! dostarcza krwawym sępom żeru,
A te, nędzne, schorzałe, co żyć nie są w stanie,
Z okrętów każe w morskie wyrzucać otchłanie!

(Obraz znika.)

Jeszcze więcej, o Ojcze, cierpi Polska cała,
Która próżno swe pęta rozerwać żądała!
Podaj jej dłoń ojcowską, namiestniku Pana,
Kościoł upadający ocal od zniewagi,
Porusz święte sprężyny, skarć dumę tyrana,
I pociesz męczenników niepomszczonej Pragi!
Widziałeś obraz nieszczęść, zniewag i pogardy,
Któremi lud ten tłoczy barbarzyniec hardy! (Znika.)

(Długie milczenie).

(Papież i kardynałowie mimicznie wyrażają swoje zdziwienie i oburzenie).

PAPIEŻ.

Boże w Trójcy jedyny! O najświętsza Panno!
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyranno!

PAPIEŻ.

Należy podać rękę religii Pańskiej,
I wyrwać ją ze szponów tej dziczy tyrańskiej!
Jak to! zniewaga Boga! zniewaga kościoła!

JEDEN KARDYNAŁ.

Zniewaga sług Chrystusa!

DRUGI KARDYNAŁ.

To o pomstę woła!

INNY KARDYNAŁ.

Zemsta!

INNY KARDYNAŁ.

Kara przykładna!

PAPIEŻ.

Bulla to rozstrzygnie,
I krzyż upadający z tryumfem podźwignie.
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyrannō!

SZWAJCAR wchodząc.

Hrabia Furman z Warszawy w poselstwie wysłany
Od księcia Warszawskiego, grafa Paskiewicza.

(Furman ze świtą wchodzi).

PAPIEŻ wesoło.

Witaj, hrabio Furmanie, nad wszystkie furmany!
Nie lękaj się widoku świętego oblicza.
Wiem, jakeś z Piotra grodu dążył ku Warszawie,
Aby w niej bunt przytłumić i rządzić tymczasem.
Aleś zagrzązł na drodze i zniknął w tej wrzawie,
Aż póki gniazdo lackie nie padło z hałasem.
I dziś swego monarchy pełniąc wolę świętą,
Skończyłeś tryumfalnie drogę w przód zaczętą.
Cóż tam słychać w Warszawie, o najmilszy z synów?
Bo tu wiele w obiegu — nie wiem, prawd czy baśni.
Mamże wam nowych świetnych powinszować czynów?

FURMAN (z niskim ukłonem oddając w ręce kardynała pismo.)

Powód mego poselstwa pismo to wyjaśni.

KARDYNAŁ (na skinienie papieża czyta w głos).

Jego Ces. kr. Mości Pana najmiłościwszego Książe Warszawski, Namiestnik Królestwa Polskiego, Jenerał Feldmarszałek dowodzący czynną armią w Królestwie Polskiem, kawaler wielu orderów, graf Paskiewicz Erywański, Jego Świątobliwośći Ojcu Ś. Grzegorzowi 10-u, władnącemu stolicą Apostolską, pozdrowienie.

Z Najwyższego polecenia N. Mikołaja 1-o z Bożej dopomającej łaski Cesarza samowładnącego całą Rossią, niżej podpisany ma zaszczyt rozkazać świętej stolicy Apostolskiej, aby pod utratą przyjaźni i Najwyższej Cesarskiej N. Pana łaski, rzuciła natychmiast piorunującą bullę przeciw niesfornym Polakom, którzy ze zgrozą i zgorszeniem świata śmieli podnieść dłoń świętokradzką w celu obalenia prawego rządu, odebrania zajętych im przez Rossią ziem i krajów i usunięcia od swego tronu familii Romanowów, której Bóg panować nad ziemią przeznaczył. Bulla żądana ma być dla ich przerażenia w najenergiczniejszym, najdobitniejszym i najsurowszym napisana stylu, następującej treści:

1.) Aby Polakom nakazać pod karą wiecznego potępienia, być wiernymi Rossii poddanymi.
2.) Aby w ślepem posłuszeństwie i uległości N. Cesarzowi wszech Rossii widzieli i uznawali swoje zbawienie.
3.) Aby się na zawsze wyrzekli swych szalonych marzeń o wolności i ojczyznie, a za ojczyznę swoją odtąd mieli Rossią.
4.) Aby N. Cesarza wszech Rossii czcili i wielbili jak Boga i kochali ze wszystkich sił swoich, ze wszystkich myśli swoich, ze wszystkich serc swoich.
5.) Aby się lękali myślą nawet obrazić N. Cesarza wszech Rossyi, a tem bardziej bezbożne wszczynać bunty; i aby przekonani byli, że kto obraża N. Cesarza wszech Rossyi, ten obraża Boga, który podobny występek piekłem karze.
6.) Aby wiedzieli, że N. Cesarz wszech Rossyi pochodzi od Boga i ma sobie udzieloną władzę od Boga.
7.) Wytłumaczyć im najsurowiej, że ich ciała, dusze, majątki, krew, życie należą dziedzicznym prawem do N. Cesarza w. R.
8.) Dać im przykład, że najpierwsi chrześcianie, prześladowani nawet, ulegali z pokorą prawej zwierzchności swoich Cesarzów i podkopywać ją uważali za godną piekła zbrodnię.
9.) Nakazać im świętą apostolską powagą, aby za N. Cesarza wszech Rossyi zawsze się modlili do Boga, i nie wahali się w każdej chwili przelać krew swoją aż do ostatniej kropelki; i aby dla wysokiej pomyślności Jego i jego najdostojniejszej familii gotowi byli poświęcić wszystko, co tylko jest im najdroższego w życiu.
10.) Nakoniec pogrozić im surowo wiecznem dusz ich potępieniem, jezeliby kiedy myśl powzięli szaloną i zbrodniczą wyłamania się z pod Jego Ces. kr. władzy, abo tem bardziej wydzierania mu prawnie przez Jego Najjaśniejszych

przodków zagarniętych od Polski, a Rosyi powróconych krajów.

Owszem, nakazać im, aby mu ostatni swój grosz chętnie i na wyścigi dawali, pomnąc na owe święte Chrystusowe prawidło: oddaj co Cesarskiego Cesarzowi, a co Boskiego Bogu.

Bulla w tym świętym duchu napisana, doda więcej wagi katechizmowi o osobie Cesarza wszech Rossii, który N. Cesarz wszech Rossii dla dobra Polaków raczył najmiłościwiej rozkazać napisać, wydrukować, ogłosić i nauczać po wszystkich kościołach i szkołach katolickich, które się jeszcze do czasu utrzymują w obszernych Państwach Jego Ces. król. Mości.

Jego Ces. kr. Mość N. Mikołaj z Bożej dopomagającej łaski Cesarz samowładnący całą Rossią pochlebia sobie, że Jego Świątobliwość, zasiadająca na świętej stolicy Apostolskiej, nie zechce zasłużyć sobie na nieprzyjaźń i niełaskę N. Pana; owszem przyłoży się skutecznie do pomnożenia i ustalenia jego pomyślności przyczynieniem się do ostatecznego wytępienia zagnieżdżonych pomiędzy Polakami buntów; i w tym świętym względzie weźmie sobie za wzór świętego i błogosławionego w Bogu poprzednika swego, który dla dobra Rossii konfederacyją Targowicką, zgodną ze szczytnymi zamiarami wiekopomnej pamięci spoczywającej w Bogu wielkiej Cesarzowej Katarzyny II-ej, nazwał szczęśliwym ewenementem.

N. Cesarz wszech Rossi, na okazanie swej wysokiej przyjaźni i monarszej łaski raczy Jego Świątobliwości, władnącej stolicą Apostolską, przesłać najmiłościwiej zaszczytny order Św. Włodzimierza I klasy, żądając oraz jak najprędzej wypełnienia Jego Najwyższego ukazu.

Dano w Warszawie dnia ...

(Furman z największą pokorą kładzie przed papieżem z aksamitną poduszką order.)

PAPIEŻ z uśmiechem.

Więc twój Pan najjasniejszy, rozkazać mi raczy,
Abym przeciw Polakom bullę...

FURMANN.

Nie inaczej.

PAPIEŻ.

A za cóż, chciałbym wiedzieć?

FURMAN.

Jego Świątobliwość
Raczy się zastanowić Polacy zuchwale
Jego cesarskiej mości obrazili tkliwość,
Przeciw niemu z orężem powstawszy zuchwale.

PAPIEŻ.

Vae miseris!

KILKU KARDYNAŁÓW.

Vae victis!

FURMAN.

To jest jasna sprawa,
Że Polacy do Polski, do swojej ojczyzny,
I do wszelkich po ojcach, po przodkach spuścizny
Żadnego i nie mieli i nie mają prawa.
Gdyż to prawo posiada Pan mój Najjaśniejszy,
Cesarz najmiłościwszy i najpotężniejszy,
Z Bożej łaski Mikołaj pierwszy. Jakże oni
Śmieli nań świętokradzko porwać się do broni?
Jak oni śmieli powziąść zamiary zbrodnicze,
Wydrzeć mu zagarnięte ze swych ziem zdobycze,
I odebrać swe kraje, bogate, jedyne,
Wydarte im niegdyś przez wielką Katarzynę?
A bez których Rossieja potężna, szczęśliwa,
Co tyle pomyślności na Europę zlewa,
Musiałaby precz znowu po smutych przygodach,
W swych rodzinnych, północnych zagrzebać się lodach!
Wszak rzecz wzięta jest święta! To wielkie prawidło,
Koronowanym głowom jedynie służące,
Podkopali Polacy przez zmowę obrzydłą,
Przez złamanie przysięgi i bunty swe wrzące!
Wszak złamali przysięgę! Nie tajne przed światem!
Złamać przysięgę — zbrodnia!

PAPIEŻ.

O temeritatem!

KADYNAŁ.

Za złamanie przysięgi przebaczenia niema.

PAPIEŻ.

Anathema!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema!

FURMAN.

A gdy zawrzała wojna święta, pożądana,
By przykładnie ukarać, rozbić buntowników,
Jak oni śmieli strzelać do wojsk swego pana,
I rozmiatać cesarskich hufce wojowników?
Wszak najpotężniejszego pana z Bożej łaski
Wielką część wojsk zuchwale zrąbali jak trzaski!
I gdyby nie zabiegi, nie złoto cesarskie,
Gdyby nie dyplomatów usługi handlarskie,
To mój pan, co chce wiecznie być w przyjaźni z Rzymem,
Wypędzony z Europy, poszedł by jak z dymem!
I niepowinnaż bulla przykładnie i godnie
Skarać te ich bezbożną, godną piekła zbrodnię?
Długoż ten lud w szalonej trwać będzie nadziei?

PAPIEŻ.

Anathema sit ei!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema ei!

PAPIEŻ.

Ten lud wszystkie swe cnoty zamachem tym zmazał.

FURMAN.

To wszystko ustnie powiedzieć mi kazał
Mego Najjaśniejszego Pana z Bożej łaski
Jenerał Feldmarszałek, a namiestnik Pański,
Książe Warszawski,
Graf Paskiewicz Erywański!

PAPIEŻ do kardynałów.

Zredagować mi bullę i cisnąć na Lachów,
Za karę ich bezbożnych na władzę zamachów.

FURMAN.

Dixi.

PAPIEŻ.

Swemu więc Panu oświadcz moje chęci!
Oświadcz, że wolę jego w pilnej mam pamięci,
Że jego o mnie pamięć bardzo mi jest miła,
I żem wdzięczny za order, który mi przysyła;
Którym zaraz, bym więcej wzbudził czci ku sobie,
Na fest wielko-czwartkowy pierś moją ozdobię.

Вибір

поезій Адама Міцкевича.

ПЕТЕРБУРГ. — СМЕРТЬ ПОЛКОВНИКА. — НІЧЛЇГ.
ОРДОНОВА РЕДУТА. — ЧАТИ. — ВТЕКА.

З портретом Ордона.

Переклади й переднє слово

Івана Франка.

Переднє слово.

В додатку до драми Адама Міцкевича, яку мені пощастило віднайти в рукописї і у-перве довести до відома публїки, подаю отсе в своїм перекладї вибір поезій сего без сумнїву найбільшого польського поета на нашу мову. Я вибрав із його поезій переважно епічні твори, раз тому, що Міцкевич удачею свойого таланту визначний епічний поет, а друге тому, що більша часть вибраних мною і перекладених творів відносить ся до побуту Міцкевича в Росії та до подій, що ґрупують ся довкола памятного польського повстаня 1831 р., і або попередили його, як конспірація віленської молодїжи, якої наслїдком Міцкевич був увязнений і відбув майже примусову подорож до Одесси, Криму, Москви та Петербурга, або були безпосереднїми наслїдками того повстаня, як події описані в віршах „Смерть начальника“, „Нічлїг“, „Ордонова редута“, або нарештї були дальшими її наслїдками, як велика драма „Wielka utrata“, що творить головний зміст сеї книжки.

На першім місцї свого вибору поезій Міцкевича я кладу полїтично-сатиричну поему, якій даю наголовок „Петербург“, а яка між творами Міцкевича звичайно друкуєть ся під з. „Dziadów cześci III-ciej Ustęp“ (пор. виданє Бігеляйзена, Львів 1893. т. II ст. 201—238). Ся поема відносить ся до р. 1824. в якім Міцкевич був у Петербурзї; коли була написана, сего не знаємо докладно, та правдоподібно незабаром по його виїзді за границю, і тілько пізнїйше, в р. 1832, по написаню т. зв. третьої части „Dziadów“, долучена до сеї драматичної поеми, що творить для себе окрему цїлість.

Поема „Петербург“ не має одноцїльної епічної основи, а являєть ся тілько поетичним описом примусової подорожі польского вигнанця до столицї російського царства і рядом звичайно дуже драстичних описів та уваг автора, що малюють не так може живу дїйсність, як радше стан душі, настрій, погляди та вражіня автора. Ся поема, яку автор міг був продовжати ad libitum, на мою думку один із найвизначнїйших творів Міцкевича і показує нам його епічний талант, його

бистроумність, його сатиричний хист оснований на глубокім, людянім та просвіченім почутю, що було основою його патріотизму, в найкрасшім світлї.

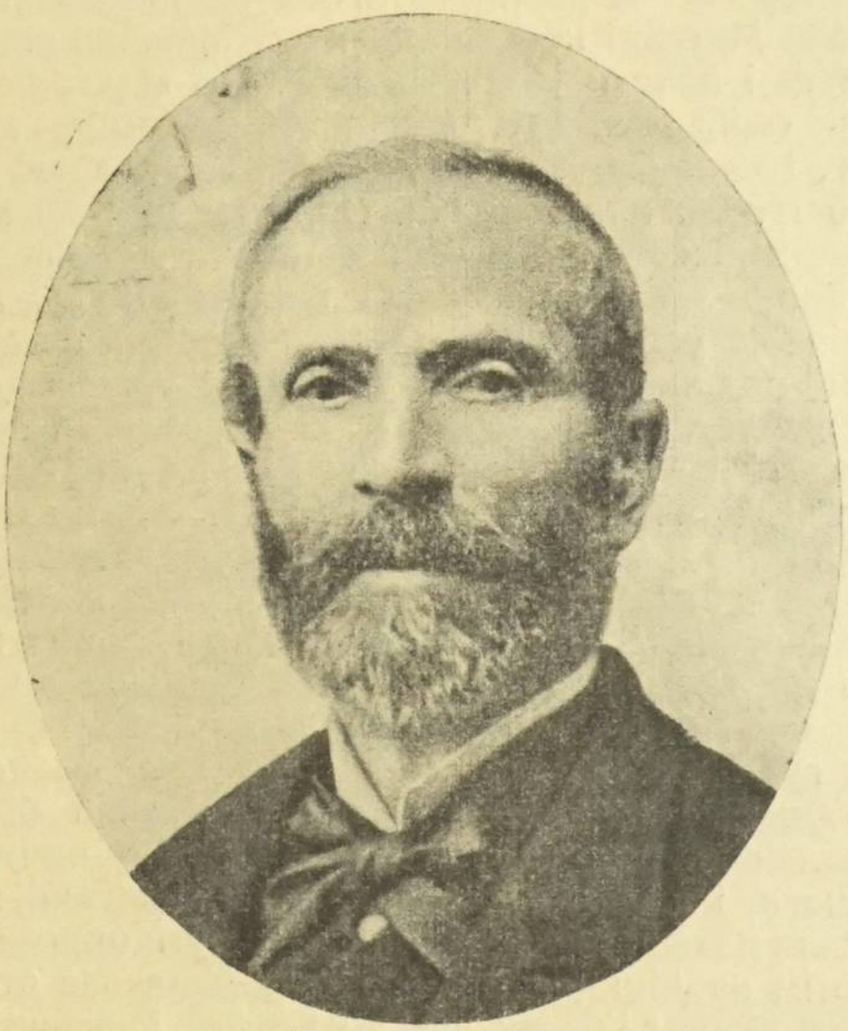
Два поетичні оповіданя „Смерть полковника“ й „Нічлїг“ були написані в р. 1832 незабаром по подіях польсько-російської війни, і відносить ся до походу тої польської армії, що в другій половинї 1831 р. пішла на Литву, а відси виперта російським військом перейшла на пруську територію і там зложила оружє. Ближших подробиць про епізоди оспівані Міцкевичем видавці його поезій не подають, тай я не маю потреби подавати їх. Оба ті поетичні оповіданя в оригіналї дуже гарні, та насувають значні трудности для перекладу, і тому не диво, що мій переклад не може в повнї передати красот оригіналу. Для мене важно було познайомити з ними українську публїку за для їх змісту, що вяжеть ся з ходом історичних подій тих років, що сплодили „Dziady“ з їх продовженєм, оті два оповіданя, поемку „Reduta Ordona“ та нарештї драму „Wielka utrata“.

Що до поемки „Reduta Ordona“, то вона без сумнїву належить до найкрасших епічних творів, які має польська лїтература, і являєть ся незрівняним зразком опису новочасної битви, а спеціяльно штурму при помочи гармат. Хоча Міцкевич сам не бачив нїколи нїякої битви, а тим менше такої страшної, як штурм при помочи гармат, про те його творча фантазія на основі оповідань деяких очевидців та учасників тої війни здужала сотворити безсмертну, живу та наглядну картину, що при всїй своїй поетичности досить близько відповідає живій історичній дїйсности. Про се переконує нас дуже цїнний документ, а власне автобіографія самого героя, Юлїяна Константина Ордона, що не згиб у тій битві, як се представлено в поемі Міцкевича, і міг пізнїйше коротко, але з благородною простотою та скромністю справжнього вояка оповісти своє житє. Се оповіданє було надруковане в львівській „Gazecie Narodowej“ р. 1882 ч. 220. а відси передрукована в брошурі „Z życia Ordona. Przez Edwarda Pawłowicza We Lwowie 1896“ ст. 6—11, відки беру також портрет Ордона. Ордон оповідає сам про себе ось що:

„Я родив ся в Варшаві д. 16. жовтня 1810 р. Початки наук я одержав у рідним домі під доглядом дуже доброго вітця, а в р. 1823 я вступив до варшавського лїцея разом із старшим братом Емілем, який у д. 20 падолиста 1830 був академічним ґвардійцем, а по розвязаню академічної ґвардії офіцером семого полку піхоти. По скінченю наук у лїцеї я вступив охотником до батерії ґвардійської артілєрії в вересні 1828 р. Я взяв участь у революції 29 падолиста 1830 р. і випертю Москалїв із Варшави, був у битвах: 14 лютого під Добрем, 19 під Вавром, 23 і 25 під Ґроховом, 31 марта під Великим Дембем, 10 цвітня під Іґанєм у погонї за російськими ґвардіями, 21 мая під Тикоцїном і Злоториєю, по-

тім під Остроленкою, де мене оздоблено хрестом Virtuti militari і авансовано на підпоручника. По тій кровавій битві ми стягли ся під Варшаву для реорганїзації. При кінцї червня мою батерію вислано з корпусом призначеним до обсервованя рухів неприятеля під Модлїн, по чім через Вишоґруд ми сполучили ся під Болїмовим із головною армією в марші під Варшаву.

„В оборонї Варшави ґенерал Бем обняв коменду всеї артілєрії, а д. 2. вересня віддав менї коменду редути ч. 54 по лївім боцї Волї. Я зараз удав ся обняти свою коменду і зробити інспекцію стану укріплень, гармат та артілєрістів.



Юлїян Константин Ордон.

Зі смутком побачив я, що стан оборони був як найгірший, редута насипана з землї в шестикутник навіть не була встелена фашинами та кошами, аби закрити гармати й канонїрів від ворожих куль, рови плиткі, палїсади в них слабі, вовчі ями недокінчені. З шістьох старих зелїзних гармат один ґранатник невжиточний, і кількадесять артілєрістів — самих молодих рекрутів. Я зараз розпочав муштру, а особливо науку стріляня до цїли.

„Другого дня ґенерал Бем оглядаючи укріпленя прийшов до тої редути. Я здав йому рапорт про свою інспекцію.

Він відповів, що не лишаєть ся нїчого, як тілько бороняти ся по змозї, а в разї атаки він прийде на відсїч. Як би сего не можна було зробити, приготовити ся на те, аби магазин висадити в повітрє, аби амуніція не дістала ся ворогови. Другого дня досвіта канонєри були при гарматах, а піхота зложена з двох компаній (коло 200 людий) стояла узброєна. Д. 6 рано, коли ледво почало днїти, виглядаючи крізь люнету я побачив кінних їздців від сторони села Влохи. Се були козаки, що звичайно заслоняють рухи московського війська. Я велїв дати до них кілька вистрілів, аби розігнати їх і показати, що ми спостерегли їх. Коли розвиднило ся лїпше, я побачив лїнїю артілєрії зложену з кількадесяти гармат, що йшла до нас. Я розпочав огонь підпомаганий із сусїднїх шанців, але Москалї не дбаючи на се швидко підступили під мою редуту і почали убійчу пальбу. По кількох хвилях здемонтували одну гармату, вбили та поранили кільканацять канонєрів, і наш огонь помалу слаб. Тим часом московська піхота обступила нас довкола. Обіцяної помочи не було видно, а наша піхота, що в часї канонади лежала під валами, аби по змозї заслонити ся від ворожих куль, на коменду своїх офіцирів устала і почала огонь на московську піхоту. Але ся що-раз численнїйша відповідала градами куль, кинула ся на редуту, почала вдирати ся на вали, виперла браму в задї редути і з багнетами кинула ся на горстку наших. Тодї я бачучи, що редута страчена, почав відступати зі своїми канонєрами до магазину, де при дверех, якими по сходах можна було зійти до складу пороху, стояв підофіцер канонєр із запаленим льонтом, аби запалити штупіни підложені при дверех аж до пороху. Приступивши до него я велїв приложити огонь. Він спустив льонт, і зараз бухнув огонь, почув ся гук і тріск, а потім не знаю вже як довго я лежав безтямний. Отямивши ся я почув пекучий біль на лицї та на опалених руках. Піднявши ся троха я почув, як тріскали ґранати, і потім знов тиша. Наші так само як і Москалї попадали плазом на землю, аби уникнути обломків ґранатів.

„Потім надійшов ґенерал, що командував атакою, велїв забубнити „відбій“ і брати нас до неволї. Ранених покладено на вози і відвезено до Надаржина.

„Мушу тут заявити, що я не знав, який наслїдок може мати вибух. Я не мав наміру висадити в воздух анї себе, анї своїх канонєрів; я хотїв тілько сповнити свій обовязок, спускаючи ся в решті на божу волю. Сей вибух, що правда, позбавив житя кількох наших, але більше ворогів, та про те заховав житє многим, що були би погибли від багнетів московських салдатів, опізнив атаку инших шанців, а тим самим улекшив оборону, бо неприятель думаючи, що й инші шанцї підміновані, йшов боязко та обережно.

„По завойованю Варшави позволено нашим раненим офіцерам їхати до родин або приятелїв лїчити ся, бо за той

тиждень неволі, який ми прожили, не було нїякої лїкарської помочи за для повного недостатку лїкарів, а навіть фельчерів. Кілька неділь я провів у домі родителїв, та вернувши до здоровля я з молодшим братом Йосифом, офіцером першого полку Мазурів, що з корпусом ґенерала Ружицкого перейшов був до Галичини, та затуживши без потреби вернув був до дому, перебрав ся крадькома над Вислу до Завихоста, а відси поїхав почтою до Лїска до чесного патріота гр. Ксаверія Красїцкого, президента Комітету Народового. Я не застав його дома, але на щастє застав його сина Едмунда, мойого любого товариша з під оружя, бо служив у моїй батерії незабаром по дню 29 падолиста. Сей приняв нас як найсердечнїйше."

Перериваючи на сьому оповіданє Ордона скажу коротко, що він із Галичини виїхав із разу до Саксонії, а відси одержавши анґлїйський паспорт, до Льондону, відтам до Едінбурґа в Шотляндії, де кілька лїт займав ся даванєм лєкцій французької та нїмецької мови. В р. 1848 він опустив Анґлїю і подав ся до Берлїна, аби взяти участь у польськім повстаню. Але не доїхавши до Познанщини та запізнивши вибух повстаня, він мусїв вертати до Гамбурґа, де лишив свойого брата Йосифа, що вмер там 1852 р. Сам він одержавши паспорт удав ся до Італії і взяв участь у війні сардинського короля з Австрією 1848—9 р., в якій займав рангу поручника артілєрії і одержав два медалї. В р. 1855 узяву часть у т. зв. кримській війні, вступивши до турецької служби. Пізнїйше поїхав до Франції, де якийсь час викладав язики з колєґії в Марні, в р. 1860 удав ся до Сіцілії в службу до Ґарібальдія, а потім вступив знов до італїйської армії, в якій служив до р. 1872 і з якої вийшов на пенсію в ранзї майора. Від тоді жив у Фльоренції до пізної старости, поки майже зовсїм ослїпши й оглухши не зробив кінця свойому житю дня 15. сїчня 1886 р. Иого тлїнні останки наслїдком його власного бажаня перевезено до Львова і похоронено на Личаківськім кладовищі.

Коли була написана ся поемка Міцкевича, докладно не відомо. В усякім разї була написана в Дрезнї 1832 р., і то досить значно перед кінцем того року, коли Нємцевич у листї до князя Адама Чарторискаго з д. 20 жовтня 1832 р. міг уже написати, що читав Міцкевичеву „Redutę Ordona". Не має точнїйшої дати оповіданє Гната Домейка, який оповідав, що війшовши до покою Міцкевича в Дрезнї застав його при писаню сеї поеми, а скінчивши її Міцкевич ту-тже й відчитав йому її. Перший раз вона була видана при кінцї другого тому збірки поезій Стефана Ґарчиньского в Парижі в маю 1834 р., потім окремою відбиткою три рази передрукована в Парижі того самого року, а пізнїйше входила в склад ріжних збірних видань поезій Міцкевича.

Обі баляди, „Чати“ та „Втека“ належать до найдавнїйших поезій Міцкевича з його молодого віку, з побуту в Вільнї та Ковнї перед р. 1825. О скілько перша з них має радше новелїстичний, нїж балядовий характер, представляючи сцену з подружнього житя недібраної пари о стілько друга являєть ся майстерним зразком баляди, обробленєм тої самої теми, яку при кінцї XVIII в. обробив нїмецький поет Авґуст Бірґер п. з. Lenore і яку потім більше або менше вірно наслїдуючи його обробляли ріжні поети, в тім числї російський Жуковский, польський товариш Міцкевича Тома Зан і український Левко Боровиковський. Можна сказати без пересади, що обробленє Міцкевича що до лїтературної вартости та відданя тону людової поезії перевисшає всї инші обробленя сеї теми, не виключаючи й Бірґерове, декуди дуже многословне та манєроване.

Перекладаючи оба ті архитвори Міцкевичевої епічної Музи я старав ся передавати їх нашою мовою як найблизше до орігінálу, задержуючи при тім розмір віршів і рими. Додам іще, що з усїх перекладаних тут поезій Міцкевича жадна доси не була перекладена на українську мову крім „Чат“, яких перекладу доконав М. Старицький. Той переклад, хоч без сумнїву талановитий, усе таки поводить ся з орігіналом далеко свобіднїйше від мойого і уложений троха відмінним розміром.

Писано дня 10—20 червня 1913.

Петербург.

I. ДОРОГА ДО РОСІЇ.

Снїгами в край що раз та раз дикійший
Летить кібітка, як в пустиню вітер,
І мої очи, як два соколи,
Кружать над непроглядним океаном.
Бє буря їх, до суші не достигнуть;
Під ними клекотить живло вороже;
Нїде спочити нї звинути крила;
У низ глядять і чують — там могила.

Не стрітить око нї гори, нї міста,
Нї памяток людий, анї природи;
Земля така пуста, така безлюдна,
Немов сотворена учора сночи.
Про те нераз мамут встає тут з глини,
Занесений ще хвилями потопи,
І мовою чужою мужикови
Голосить, що той край давно создав ся;
В часах, коли ще Ной в потопі плавав,
Він торгував з азійськими краями.
Нераз і книжка, вкрадена в чужинї
І взята силою з країн західнїх,
Промовить, що земля та не безлюдна
Була вже матїрю племен премногих
Та вал потопи йшов по тих рівнинах
І не лишав слїдів свойого ходу.
Народів орди вийшли з гнїзд тутешнїх
Слїдів житя свойого не лишивши.
І десь далеко на альпейській скелї
Свій слїд лишили звідси гнані хвилї;
І дальше ще на памятниках Риму
Голосять про розбійників тутешнїх.

Край білий, білий і пустий і рівний,
Як карта, що для писаня готова.
Чи ме на нїй писати палець божий
І добрих ужиє людий за букви?
Чи він напише тут святую правду,
Що рід людський в любві повинен жити,
І жертви, се трофеї сего світа?
Чи може Бога ворог віковічний
Прийде і в книзї тій мечем напише,
Що буть в кайданах людськости до віку,
І що трофеї людськости — кнути?

Над білим тим степом шалїє вітер
І куряву заметї верне й гонить;
Та море снїгу бєть ся, не чорнїє,
Підняте вихром повстає із ложа,
І знов неначе нагло скаменїле
Паде огромне, одностайне, біле.
Часом зірветь ся ураґан страшенний
Із бігуна і в летї невдержимий
Мете степом аж понад Чорне море,
По всїй дорозї котить снїгу хмари.
Не раз кібітку з кіньми засипає
Як самум тих кочовиків лїбійських.
На скатертї снїгів тих одностайній
Стирчать де-не-де мов чорняві стїни,
Стирчать мов береги якихсь островів —
Се північні бори, смереки та ялицї.

Впадає буря в лїс. Той лїс побитий ледом,
Навислий конарами снїговими;
Там дерева старі, тверді немов ґранїт
Шалїнє хуртовин видержують спокійно,
Верхи їх не повторять свисту бурі,
А з їх глубин луна до неї не говорить.
І вихор, вдерши ся до тихого бора,
По крилах ледових та пуху снїговім
Немов Наполєон без опору біжить,
Аж обезсилений упаде й глухне в пущі.

Місцями в лїсї вируб величезний:
З кори обдерті дерева у стосах
Стоять неначе стїни під дахами,
І криють людність і звуть ся домами.
Де-де тих стосів тисячі при купі
В великім полї, всї одної міри,
Як кутаси шапок; дим буха з коминів,
Як ладівницї блискають віконця;
Доми рядами ставлені по парі,

Там штирокутник, тут півкруг великий, —
І полк домів такий зоветь ся город.

Людий стрічаю — у плечах широкі,
Широкі груди і карки товстючі,
Як північні ті звірі й дерева,
Здорові, сильні, так сказать — незломні.
Та в кождого лице, як їх країна
Пуста, отверта й дика рівнина;
З їх серць, як із підземних тих вульканів
Ще не пройшов огонь аж до лиця,
І не горить в розогнених устах,
Не застива в чола понурих зморщках,
Як в лицях західніх людий і східніх,
Через котрі чергою літ так много
Пройшло подій і заг, надій і жалів.
Людські тут очи, як міста в тім краю
Великі й чисті, і нїколи гамір
Душевний їх не ткне незвиклим рухом,
Нїколи не затьмить їх довгий жаль.
З далека глянеш — гарні і пречудні,
В нутро війдеш — пусті вони й безлюдні.
Людий тих тїло, як та пряжа груба,
В якій душа гусїльниця зимує,
Поки не виробить собі до лету груди,
І крил не випряде, не витче й не оздобить.
Та як свободи сонце заяснїє,
Який мотиль пурхне з тієї тканки?
Чи денний, що весело в сонцї грає,
Чи нетля, те бруднеє поемя ночи?

Через пустиню тягнуть ся дороги.
Не промисл купців їх шляхи проторив,
Не витоптали караван копита;
Цар із столиці начеркнув іх пальцем.
Коли стрінув селище польське вбоге,
Або натрафив польських замків мури,
Село і замок зрівняно з землею
І цар дорогою засипав їх руїни.
Доріг тих в полї з під снїгів не видно,
Та в пралїсї добачує їх око:
Простїські й довгі тягнуть ся на північ,
Блищать в лїсах як русла рік у скелях.

Хто-ж їздить по дорогах тих? Тут чвалом
Валить кіннота снїгом притрясена,
А відтам чорнії ряди піхоти,
За нею-ж вал возів, гармат, кібіток.
Се ті полки, що з царського указу

Ідуть зі сходу, щоб гнобити північ,
А инші з півночи йдуть на Кавказ,
Нїхто не зна, куди й по що він ходить,
Тай не питає. Тут Могола бачиш
З лицем напухлим, скісними очима;
Там бідний хлоп з литовського села,
Блїдий, журливий хорий крок волочить.
Англїйські стрільби тут блищать, там луки,
І змерзлу тетиву несуть Калмики.
Їх офіцери — сей в каритї Нїмець
Під нуту Шіллєрових слів чутливих
Валить по плечах стрічених салдатів;
Там Француз свищучи такт марселєзи,
Серед фільософічних мрій для карієри
Торгуєть ся з доставщиком Калмиків,
Як найдешевше військо прокормити.
Що виморять тих диких половину,
Пусте, за те загарбають пів каси;
І як те дїло вийде шито-крито,
Мінїстер піднесе їх в висші кляси,
А цар дасть ордер за ощадність каси.

Летить кібітка — разом всї форпости,
Гармат лявети, хорих амбулянси
На бік з дороги! Де вона явить ся,
Спихають навіть вождів екіпажі.
Летить кібітка — візника жандарм
Бє кулаком, візник салдатиків
Валить бичівном, все тїка з дороги,
А хто не втїк, того звалить кібітка.
Хто їде в нїй, куди? — нїхто й питать не сміє.
Жандарм там їде до столицї спішно,
Мабуть когось велїв приставить цар.
„Жандарм сей може їде з заграницї“ —
Говорить ґенерал. — „Хто зна, кого зловив.
Ану-ж король французький, швабський, саський
Чи пруський царської зазнав неласки,
І цар рішив в тюрму його замкнути?
А може з своїх важний хто проштрапивсь?
Хто зна, чи не Єрмолова везуть?
Хто зна? Той вязень, хоч на околотї
Сидить, та як же дико, гордо глянув!
Велика знать особа! Тлум возів
За ним — мабуть се тиск його дворацтва;
А всї — чи бач, які в них очи смілі!
Хто б думав, перші царськії вельможі,
Чи ґенерали або шамбеляни.
Чи бач, а всї вони — малі хлопята!
Що се значить? Куди летить та зграя?

Якогось короля підозрені сини?“
Так між собою старші гомоніли,
Кібітка ж просто гонить до столиці.

II. ПЕРЕДМІСТЯ СТОЛИЦІ.

Здалека видно вже, що тут столиця.
З обох боків великої дороги
Ряди палат. Тут щось немов каплиця
З вежею і хрестом, там мов копиці сіна
Статуї під соломою та снігом.
Тут за рядом стовпів в коринтськім стилю
Домок з плоским дахом, для літа дача;
При нім японські, мандаринські кйоски,
Або з часів клясичних Катерини
Малповані клясичнії руїни.
Доми всіляких стилів і смаків,
Як звірі з ріжних закутків землї
Стоять у парканах зелізних, наче
В клітках окремих. Ось зовсім незрима
Палата рідної архітектури,
Виплід їх голови, дитина їх натури.

Яка-ж чудова тих палат робота!
Стілько каміня на щовбах болота!
Щоб здвигнуть кесарів театр у Римі,
Не жалувано золота ріки;
В тім місці підлі прихвостнї царів,
Щоб збудувать свої двори роскішні,
Пролляли море крови й слїз народнїх.
Щоб камінь позвозить на тії обелїски,
Придумано десятки конспірацій,
Повбивано та згноєно невинних,
Пограблено й окрадено всї землї.
За кров Литви, за сльози Уяраїни,
За польське золото заплачено всї цїни
За те, що мали Парижі, Льондини;
По модному пристроєно будівлї,
Шампанським змито паркети буфетів
І витоптано танцем менуетів.

Тепер тут пусто — двір зимує в містї;
Двірськії мухи, що за царським стервом
Скрізь тягнуть ся, теж в місто потягли.
Тепер в палатах тих лиш вітер грає,
Панове в містї, в містї й цар. До міста
Летить кібітка. Холод, снігу повно.

Годинники дванацяту пробили,
А сонце вже хилило ся на захід.
Склепінє неба наляга широко,
На нїм нї хмарки, пусто й тихо, чисто,
Нї слїду барви, все блїде й прозоре,
Мов око путника, що вмер з морозу.

Ось-ось і місто, а над ним у гору
Стирчать немов городи піднебесні,
Стовпи і стїни, ґанки й ріжні мури,
Мов вавилонські висячі городи.
Се дим із двох сот сисячі коминів,
Що просто й густо вилїта стовпами.
Одні блищать, як мармур карарійський,
А в инших мов рубіни искри тлїють:
В горі верхи їх гнуть ся, аж зіллють ся,
Зівють ся в ґанки, в луки заплетуть ся,
Малюють привиди дахів і стїн.
Немов те місто, що нараз повстане
На зеркалї Середземного моря,
Або явить ся над піском лїбійським
І вабить з далека мандрівцїв очи,
І все стоїть і все немов тїкає.

Вже підняли ланцюх, відперли браму,
Трясуть, питають, пишуть — і впускають.

III. ПЕТЕРБУРГ.

Давно колись, в часах Римлян і Греків
Люд будував міста при храмі бога,
В святих гаях, над жерелами Нїмф,
Або на горах ордам недоступних.
Так Рим збудовано, Атени й Спарту.
В часах ґерманських біля замку ґрафа,
Що захистом для всеї був долини,
Тулили ся хати до замкових валів,
Або за течією сплавних рік
Росли та богатїли з віку в вік.
Всї ті міста чи божество завигнуло,
Чи оборонець або ремесло.

Який-же початок російської столицї?
Чого забагли тисячі Славян
Залїзти а крайнїй кут своїх держав
Недавно видертий у моря і в Чухни?
Земля тут хлїба нї плодів не родить,
Вітри приносять тілько снїг і слоти,

І небо тут або занадто зимне,
Або занадто гріє, остре й змінне,
Як примхи деспота. Не хтїли люди;
Се болотне гнїздо цар уподобав,
І будувать велїв не місто людям,
Але собі столицю, щоб отсим
Своєї волї силу показати.

В сипкі піски й болотяні грязюки
Велїв палїв сто тисячів вігнати,
І тїл людських сто тисяч утоптати.
По тім на тих палях і тих тїлах
Ґрунт заснувавши инші поколїня
Впряг до тачок, возів та кораблїв,
Спровадив лїс дерев і стіс каміня
З далеких берегів або з морських безодень.

Згадав Париж — як стій бульвар париський
Велїв покласти. Бачив Амстердам,
Як стій і пристань збудував і тами.
Чув, що великі десь палати в Римі —
Давай палати! Що венецьке місто
Пів на землї, а половина в морі
Лежить, як гарна, чарівна Сирена —
Взнав цар і зараз у своїому містї
Каналами порізав багновище,
Позвішував мости й пустив ґондолї.
Так має Рим, Венецію й Париж —
Крім їх краси і блиску й мореплавства.
Між будівничими живе переказ,
Що Рим побудували людські руки,
Венецію-ж самі боги здвигнули;
Хто бачив Петербург, той скаже може:
Здвигнуть його могли хиба чорти.

Всї вулицї побігли до ріки,
Широкі, довгі, як яруги в горах.
Доми великі з каменя та з цегли,
Мармур на глинї, глина на мармурах;
А всї однакі і дахи і стїни,
Як корпус війська у нових мундурах.
На брамах безлїч написів, таблиць;
По ріжних письмах і по ріжних мовах
Зір і слух блудить, як у Вавилонї.
Ось напис: „Здесь Мегмет, кірґіский хан,
Сенатор, завідатель польських справ,
Шеф департамента“. Знов напис: „Жоко,
Вчить по французьки з париським акцентом,
Надворний кухар, водочний поборець,

Бас у орхестрі, надто шкіл дозорець".
Знов напис: „Здесь жівйот Пячере Джоко,
Робив для царських фрейлїн сальцесони,
Тепер держить для дєвіц панціони".
Знов напис: „Обитаєт пастор Дінер,
Кавалєр царських ордерів премногих.
На казанях людий навчає вбогих,
Що цар, се папст із божого веліня,
Пан самовладний віри і сумліня.
Взиває земляків всїх кальвінїстів,
Соцінїянів і анабаптістів,
Щоб, як велить їм імператор руський
І його вірний спільник король пруський,
Принявши нову віру й нову совість,
Усї зійшли ся в однім спільнім зборі".
Тут напис: „Дамські строї", далї: „Нути",
Там роблять „дїтські забавки", там „кнути".

По вулицях карити та ляндари,
Хоч величезні і що духу гонять,
На лижвах блиснуть, щезнуть так без звука,
Як в панорамі чародїйські мари.
На англїйськім кочі візник кацап:
Кожух його обсипав иней білий,
Обсипав бороду і вуси й брови;
Він ляска батогом, а передом на конях
Мчать хлопчики в коротких кожухах,
Свистять пискливо, юрби розганяють.
Перед тим кочем саночок громада
Розбігла ся, як білих уток стадо
Перед судном. Туг люди всї біжать,
Мороз їх гонить, жаден не стає,
Не гляне, не говорить, очи жмурить.
Поблїд, тре руки і зубами дзвонить;
І в кождого з уст видихана пара
Виходить простим, довгим, сїрим стовпом.
Глядиш на сю юрбу, що димом буха,
То думаєш: се комини рухомі.

З обох боків міської суголоки
Поважно сунуть два ряди великі,
Мов дві процесії в обхід церковний,
Або надбережні леди ріки прудкої.
Куди-ж так звільна тягне ся орда,
Нечула на мороз, як бобрів череда?
Прохід тепер у сю годину в моді.
Мороз і вітер — та про те байдуже,
Адже-ж сюди пройде ся пішо цар,
Цариця і всї охмістринї з нею.

Ідуть чиновники, маршалки, дами
У рівних відступах: один, два, три, чотири,
Як карти кидані з руки грача:
Король, ас, дама, хлопець чи десятка,
Вино чи черва, чорні чи червоні,
Падуть на сей або на той бік рівно
На тротуари вулиці шумної
Та на містки з блискучого ґраніту,
Вперед ідуть чиновники надворні:
Сей в теплім футрі та на пів відкритім,
Щоб бачили його хрести чотири;
Хоч змерзне, то покаже всім ордери.
Він гордим поглядом шукає собі рівних,
І грубий суне вільним ходом жука.
За ним ґвардійці, модні головуси,
Тонкі і прості як подвижні тики,
В пів тїла туго звязані як оси.
Далї чиновники з карком похилим
Глядять з під лоба, кому поклонить ся,
Кого штовхнуть, від кого сторонить ся.
А кождий з них гнучкий, зігнутий в двоє,
Тїснять ся і повзуть як скорпіони.
По серединї дами, пестрі наче рій
Метеликів плащі та капелюші!
Блискоче кожда з них париським строєм,
Мигтять ніжки у футряних ботінках;
Їх лиця білі то мов рак червоні.
Се Салямандри півночи: пють вітер,
Слотою дишуть, тиють від морозу.

В тім двір відїздить. Стали всї рядами.
Вози підбігли, мов великі човни
Посеред пливаків у купелї глубокій.
Вже перші сїли в повози і щезли,
За ними розбрили ся піхотинцї.
З них не один сухітним кашлем бухне,
Та про те мовить: „Отсе гарний прохід!
Царя побачив, перел ґенералом
Вклонив ся низько, з пажем побалакав.“

В тій сутолоцї йде людий громадка
Від всїх відмінна лицями й одїнєм;
Ледви котрий з них зиркне на прохожих,
Та місту придивляють ся в задумі.
По фундаментах, стїнах та вершках,
По тих зелїзах і по тих ґранітах
Чіпляють очи, мов би трібували,
Чи міцно всаджена там кожда цегла;

Потім в розпуці руки їх звисають,
Мов з думки: сего людям не звалити!

Подумали — пішли З їх одинацяти
Остав один і засміяв ся злобно,
Стиснув куляк, підняв і вдарив люто
О камінь, мов грозив усему місту.
Потім на груди заложивши руки,
Стояв задуманий і в царський двір
Уткнув обі зїнки як два ножі.
Був він тоді подібний до Самсона,
Що взятий зрадою, закутий в пута
Так думав під стовпами Філїстинів.
На гордеє чоло його недвижне
Враз тїнь упала, як сукно на труну.
Блїде лице став сумерк покривати,
Мов вечір, що вже з неба в низ спускав ся,
Його лице на сам перед вкривав,
Щоб відтам дальше морок свій розкинуть.

По правім боцї вулиці пустої
Явив ся другий чоловік — не путник,
А бачилось, столиці давнїй житель,
Бо роздаючи людям милостинї
Звав кождого з тих бідних по імю.
Сих про жінок питав, тих про дїтий.
Відправивши усїх опер ся о ґранїт
На набережній і водив очима
По стїнах будівель і по шпилях двора,
Але на путника нї раз не кинув оком,
А зір спускав, коли йшоз поуз нього
Бідняк, калїка чи салдат жебручий.
Підняв до неба руки й думав довго,
В лицї мав вираз розпачі гіркої.
Глядїв як ангел, що з небесним хлїбом
Зійде в чистилище між грішні душі,
І бачить там цїлі народи в муках,
І чує, як терплять, терпіти муть віки,
І знає на перед, як ще далеко
До їх спасеня та до їх свободи.
Опертий над каналом він заплакав,
Гіркі ті сльози капали на снїг,
Та Бог збере їх всї та почислить,
Віддасть за кожду море осолоди.

Було вже пізно, лиш ті два стояли,
Оба самітні, і хоч одалїк,
Нарештї вбачили один другого,
Вдивлялись довго обопільно в себе.

Той, що на право був, зблизив ся перший.
„Мій брате — мовив, — бачу, ти тут сам,
Один сумний, на певно із чужини.
Коли потребен в чім, мов ради Бога!
Я християнин із польського народу
І здоровлю тебе знаком хреста й погонї".

Та путник надто вглублений в задумі
Хитнув лиш головою й віддалив ся.
На другий день, коли думки у нього
Помалу прояснять ся й верне память,
Він певно пожаліє того троха.
Коли зустріне того чоловіка,
То певно розпізнає й заговорить.
Хоч не пригадує його обличя.
Та в голосї його й в словах було щось
Знайоме й близьке путника душі —
Може коли йому щось снило ся про нього.

IV. ПАМЯТНИК ПЕТРА ВЕЛИКОГО.

Два юнаки під вечір на дожджі
Стояли під одним плащем рука в руцї;
Один той путник з заходу прихожий,
Незнана жертва царського насилля;
Другий поет російського народу,
По всьому сївері піснями славний.
Пізнали ся недавно, але близько,
Лиш кілька днїв — і стали ся друзями.
Їх душі висші понад світські звади,
Як дві споріднені альпейські скелї;
Хоч їх гірська ріка на віки розірвала,
Як вчують шум розлучницї своєї,
То хилять к' собі піднебні вершини.

Щось думав путник про Петра статую,
А бард російський стиха так промовив:
„Ось першому з царів, що сотворив се чудо,
Друга цариця памятник здвигнула.
Вже цар відлитий в велитня подобі
Сїв на хребтї бронзового коня
І ждав на місце, де-б з конем тим стати.
Але не міг Петро стоять на власнім ґрунтї,
За мало в вітчинї було йому простору.
По ґрунт для нього вислано за море,
Щоб вирвати з фінляндських берегів
Горб ґранїтовий. Сей на пані слово
Пливе по морі, сунеть ся землею,

І в містї горілиць паде перед царицю.
Вже горб готов, летить цар з міди литий,
Цар кнутовладний в позї Римлянина,
Кінь вскакує на гранїтову скелю,
Стає на обриві і знявсь на задні ноги.“

Не в тій поставі сяє в давнїм Римі
Любимець люду, кесар Марк Аврелїй,
Що тим імя своє від разу вславив,
Що шпигів та доносчиків відправив;
А погромивши дерунів домашнїх,
Над берегами Рену та Пактоля
Ватаги варварських наїздників розбивши,
Вертав до сумирного Капітоля.
Чоло погідне, гарне, благородне,
На нїм блиск думки про добро народне;
Рука піднесена, немов довкола
Благословить підданих мілїони,
Другою ж вільно поводи коневі
Держить, мов розгони його гамує.
Відгадуєш, що люду множество
Його стрічало з окриками: „Кесар!
Отець наш кесар із війни вертає“.
А кесар звільна в'їхав у той натовп,
Всїх оглядав батьківськими очима.
Кінь їжить гриву, порскає ніздрями,
Мов знає, що везе всїм милую особу,
Везе опікуна тих мілїонів,
Сам здержує жар живости своєї.
Усякий може приступить і батька
Побачить з близька. Кінь ступає рівно,
Мов певним шляхом у безсмертну славу.

Цар Петр коневи попустив вудила,
Знак, що летїв тратуючи на шляху,
І з разу вскочив аж на сам шпиль скелї.
Шалений кінь підняв копита в гору,
Ось-ось упаде й розібєть ся в штуки,
Вже вік стоїть і скаче, та не впаде,
Мов водопад із камяної скелї
Морозом сцїплений над край безоднї звисне;
Та скоро сонце свободи заблисне
І вітер західнїй огрїє всї ті панства
Що станеть ся з каскадою тиранства?

V. ПЕРЕГЛЯД ВІЙСЬКА.

Ось величезна площа! Всяко звуть
Її. Одні говорять, що се псарня:
Тут цар вправляє пси, поки їх пустить
На лови. Инші звуть її чемнійше
Уборною: тут цар свої убори
Примірює, трібує, поки вбраний
В мечі, карабіни, списи й гармати,
Піде від владарів поклони відбирати.
Красуня, що збираєть ся на баль двірський,
Не стілько часу перед зеркалом
Проводить і не стілько жестів та ґримасів
Показує, як цар що дня на своїй
Тій площі. Инші бачуть саранчарню
В тій площі, мовлять, що тут цар годує
Насіня хмар тих сарани страшної,
Що випасена вилетить колись
І землю всю покриє та спустошить.
Дехто зве площу точилом хірурґа,
Бо тут цар раз-в-раз лянцети шліфує
Поки простягши руку з Петербурґа,
Втне так, що вся Европа се почує.
Та поки збагнеш, як глубока рана,
Наложиш плястер проти крови втрати,
Цар перетне пульс шаха і султана,
І кров ізпустить із серця Сармати.
Зви як хто хоче, в урядовій мові
Ся площа зветь ся: ревії військові.

Десята — ранок — вже ревії час.
Тиск люду тихий площу окружає,
Мов чорний беріг озеро те біле.
Юрба тїснить ся, звільна пре в перед.
По площі, як над плесом риболови,
Лїтають звинні Донці і драґони,
Переднїх в голови тильцями пік стусують,
Найблизших плечі й вид нагайками карбують.
Хто вилїз на перед як жаба із багна,
В зад тїмя подає і карк в юрбу втискає.
З далека чути грім глухий та мірний,
Як кованє клевців чи лусканє цїпів;
Се бубни, голосні пр відники полків.
На гук їх тягнуть ся ряди подовж степів.
Їх много, ріжні всї, але в однім убраню,
Зелені, та в снїгах чорнїють ся з далека:
Колюмна кожда мов ріка та надпливає,
І в площі мов у озері втопає.

Тут, Музо, дай менї уста Гомерів сотнї,
І в кожді вправ по сотнї язиків,
І пера дай усїх бухгальтерів,
Щоб міг назвать я всїх полковників,
Офіцирів і підофіцирів
І почислити рядових героїв.
Та ті герої так собі подібні,
Одноманїтні, муж при боцї мужа,
Як коний ряд, що хрупають при яслах,
Або колосє звязане у сніп,
Як нивка конопель зелених в полї,
Як вірші книги, як скиби загонів,
Як петербурських розмови сальонів.

Лиш те завважив я, що з Москалїв одні
Від инших висші на пять, на шість цалїв,
Мосяжні букви мали на шапках,
Мов лисинки малі — се ґренадєри;
Було три ровти їх, самих вусатих.
За ними низших здвиг стояв великий,
Мов огірки під листєм на грядках.
Щоб розпізнать полки тих піхотинцїв,
Потрібний бистрий зір природознавця,
Що розріжняє викопані з глини
І назива родами дощівниці.

Ось загриміли труби — се кіннота!
Полки розличні, уланів, гузарів,
Драґонів; в них шапки, кираси, колпаки;
Хто-б думав, що якийсь тут капелюшник
Товарів своїх пестрий ряд розставив.
Нарештї в'їхав полк; мужі як дуби,
Окуті в мідь, як самоварів ряд,
Під ними кіньські морди як гаки.
Полки в так ріжних зброях і убранях
Найлїпше тут по конях розріжняти.
Нова се тактика: що полк — однакі коні:
Се згідне також з руським обичаєм.

Писав ще Жомінї, великий ґенерал,
Що кінь, не чоловік — найперша річ в кінноті;
Про се давно вже знали Росіяни,
Бо в них за доброго ґвардійського коня
Купити можеш добрих трьох салдатів.
Для офіцирських коний цїни штири:
За доброго коня дай музиканта,
Комедіянта або писаря,
А в дорогий час навіть кухаря.
Казенні клячі, зїжджені, худії,

Ті теж, що ними лязарети возять,
Коли грачі з грі ставлять їх на карту,
Числять усе: дві жінки — одну клячу.

Вернїмо до полків. На перед в'їхав карий,
За ним знов карий англїзований,[1])
А далї два гнїді, буланий пятий,
Гнїдий знов семий, осьмий мишоватий,
Девятий на великих конях, а десятий
На меренах; знов карий без хвостів.
Дванацятий мав самі лисі конї,
В остатньому були самі вороні.
Гармат заїхало всїх сорок вісїм,
А ящиків більш як у двоє того,
Всїх двістї штук, по верха судячи;
Бо щоб у хвилї добре почислити
В тій масї коний, в натовпі людий,
На се потрібний зір Наполєона
Або російського достявщика набоїв;
Сей не зважаючи нї коний нї людий,
На ящики лиш глипне, зараз злїчить,
Скілько в котрому він украв набоїв.

Вже площу вкрили мундури зелені,
Як трави, що луку весною криють;
Де-де лиш ящик з поміж них стирчить
Подібний до болотяного птаха,
Або зеленковатої блощицї;
При нїм гармата зі своїм ляветом
Чяпить мов чорний той павук лабатий.
Павук той кождий має штири ноги
Переднї, штири заднї; перші звуть ся
Канонїєри, другі бомбардири.
Коли павук сидить на шляху тихо,
То кожда з ніг тих десь собі гуляє,
Немов від тулуба зовсїм окрема,
А тулуб сам собі в повітрі висить.
Та скоро тиха, сонна та гармата
Прокинеть ся розбуджена наказом,
Як тарантул, котрому в ніс дмухнути,
Стяга лапки, коліна підхиляє.
Надуєть ся і виприсне отруту, —
Так і при нїй переднї канонїри
З разу при горлї довго, швидко вють ся,
Як муха, що арсенїку скоштує,
Усївши чорний пищик довго миє;
По тім ніжки переднї в зад відверне,

[1]) Всї конї з задертими хвостами.

А заднїми вертить, задом киває;
Нарештї всї ніжки в боки розкине,
Затреплеть ся і здохне від отрути.

Полки стоять. Глянь, їде, їде цар!
При нїм сгарі на конях адмірали,
Тиск ад'ютантів, далї ґенерали
З боків і з заду, а сам цар з переду.
Весь збір на диво пестрий, цятканистий,
Як арлєкіни. Повно там стрічок,
Ключів, нумерів, мінятюр, пряжок.
Сей пояс має жовтий, инший синїй,
На кождім звізд, кілець і хрестиків
З переду й заду більш як ґузиків.
Всї світять ся, але не власним світлом;
Промінє йде на них з очий царя.
Тут кождий ґенерал, се ясний червячок,
Що гарно світить ся в часї купальських ночий;
Та скоро ласки царської весна пройде,
Ті хробачки теряють свої блиски;
Жиють, в чужину утекти не сміють,
І вік кінчать безвісио у болотї.

Усякий ґенерал іде до бою сміло;
Коли його там трафить куля, має
Чутє, що цар йому ласкаво усміхнеть ся.
Коли-ж цар стрілить неласкавим оком,
То ґенерал від разу блїдне, слабне,
А инколи на місцї й умирає.

Серед дворян бувають статочнїйші,
Великі душі, та гнїв царський чують;
Не ріжуть ся від нього, не хорують,
Лиш їдуть у село, в свої палати
І відтам пишуть: сей до шамбеляна,
Той до метреси, до двірської дами,
Лїберальнїйші навіть до фірмана.
І знов помалу до двора вертають.
Так з хати пса вікном кинь, то він здохне;
Кіт мавкне тілько і стає на ноги
І в хату знов вернуть шука дороги,
Якоюсь дїркою знов влїзе з тиха;
Так стоік, поки в службу верне тріумфально,
В селї балакає тихенько-лїберально.

Цар мав зелений мундур з ковнїром
З самого золота. Цар мундура
Нїколи не зкида; військовий мундур,
Се царська шкіра; цар росте, жиє

Й гниє салдатом. Ледво царський син
З колиски вийде, зараз той паничик
Для трону вроджений мундурик дістає
Козацький чи гусарський, а замісь
Забавок дітських шабельку та бичик.
Читаючи склади шабелькою махає,
І нею в книжці букви зазначає;
Коли його вчать танців гувернери,
Він бичиком такт танців вибиває.
Як дорослe, то вся його забава
Салдатів до своїх кімнат збирати,
Командувати ними в лїво, в право,
Вправляти полк у муштру й в батоги.
Так кождий цар до трону готував ся,
Тож хвалить і боїть ся їх Европа.

По правдї кажуть Поляки з Красїцким:
„Mądry przegadał, ale głupi pobił“.
Петра Великого нехай святить ся память!
Він перший цароледію таку создав,
Царям дорогу до всевладства показав.
Побачивши в Европі мудру людність,
Сказав: „Росію зевропеізую,
Обріжу одяги і бороди обголю.“
Сказав і тут боярам та князям
Поврізувано поли, як шпалєри
В саду французькім. Дав указ, і зараз
У мужиків та купців бороди
В низ полетїли, як від граду листє.
Петро впровадив бубни і багнети,
Поставив тюрми, устроїв кадети,
Дам танцювать заставив менуети,
І ввів їх силою в товариство мущин.
Він на границях поставляв сторожу,
Позамикав пристанї ланцюхами,
Создав сенат, шпіонів і вельмож,
Горілки відкуп, ранги і паспорти,
Вмив мужика, прибрав і обголив,
Узброїв і кишенї нарублив,
І з дивом крикнула уся Европа:
„Петро уцівілїзував Росію!“

Його наступникам лишило ся хиба
Брехнями кабінети засипати,
На поміч деспотам багнети посилати,
Устроювать пожежі й різанини,
Держави довколичні грабувати,
Підданих окрадать, а чужинцям платити,

Щоб оплески здобуть у Нїмців та Французів
І славу сильного та мудрого правлїня.

Французи, Нїмці, зачекайте троха!
Бо як в ушах вам залящать укази,
А град кнутів сипне ся вам на вязи,
Освітять вас пожежі ваших міст,
Тодї урветь ся ваше славословє.
Коли велить вам цар хвалить і обожати
Сибір, кібітки, казамати й кнути,
То будете царя піснями забавляти
Зовсїм на инші як сьогоднї нути.

Пан Шатобріян, речник і поет,
Був у Єрусалимі, на Голгофі
Сидїв нераз і вихваляв Христа
В державі Магомета, дуже гарно
Про мучеників також говорив.
Та як ізроблено його мінїстром
І в королївську він попав дружину.
Страх полюбив царя він Александра.
Хвалить його в газетах і з трібуни
Вінчає, мучеників позабувши,
І велича царя, що мучить Польщу.

Скромнїйші Нїмцї, бо зовсїм не дбають
Про мінїстерства й приязнь королїв;
Досить, коли Москаль пришле їм ордер
Або почесний титул конзулїв,
Або професора, що сином був шевця,
Именує шляхтичем, російським дворянином.
Він весь день пишно ходить по спацерах,
Або при пиві засїда в ордерах,
А вечір пише славлячи царя,
Скілько настрачать липські книгодруки.

Цар як у круглях куля між стовпцї
Влетїв, спитав: „Здорово, молодцї?“
„Здраствуй, цар батюшка!“ ревнуло збірне тїло,
Неначе сто медведїв заревіло.
Дав розказ, розказ вискочив крізь зуби,
Впав як опука в губу коменданта,
А потім з рота летячи до рота
Аж на остатнього упав сєржанта.
І наче камінь, що з гори зірветь ся.
Що раз то швидше й щвидше в низ несеть ся,
Аж у глубоку скотить ся долину
І там стократним ехом відібєть ся, —

Зойкнули зброї, брязнули шаблюки,
Змішало ся все в гомонї однім.

Вам полишаю се співать, Французи!
Ви прибули з Парижа до Москви
На ті руїни, що самі зробили,
По свіжих трупах вашого народа,
Щоб оспівати царськую корону,
Славити мудрість та ласку правлїня,
Як не славив нїхто ще з Москалїв.
Ви вроджені хвалителї бенкетів,
Різнї, заборів, рабства й завойовань.
Для вас народність — забобон пустий.
Вам тілько буть співцями та хвальцями
Тих царських військових ревій.

Хто бачив на лїнїйнім кораблї
Котел великий, де варить ся каша?
Бурлить, а в воду кілька пар матрозів
Від разу сипле круп зо штири бочки,
По тім весел десяток у кітлї мішає.
Хто зна французьку соймову палату,
Більшу й сто раз шумнїйшу від кітла,
Коли комісія проєкт у ню внесла,
І вже надходить черга на дебату?
Европа з давна гноблена й голодна
Вся думає, що там варять свободу.
Лїбералїзм із уст як з помпи буха.
Про віру хтось на початку згадав, —
Палата бурить ся, шумить, не слуха...
Хтось вільність пригадав, — в кітлї не закипіло...
Хтось нагадав про королївські пляни,
Про гноблених людий, царів і деспотізм,
Палата знуджена кричить: „A l'ordre! A l'ordre!“

Аж тут мінїстер скарбу як з дрюком
Вбігає з буджетовим рефератом,
І почина мішать в промові цифри
Процентів, мит, оплат і реманентів;
Палата прискає, шумить, кипить, гуде,
І шумовини аж під небо пре.
Народи тїшать ся, боять ся кабінети,
Аж всї нарештї дізнають ся з разу,
Що шум увесь був лиш про брак монети.

Хто бачив кашоварний той котел,
Або той парлямент, той легко зрозуміє,
Який там шум повстав серед полків,
Коли царів наказ у них влетів.

Враз тристя бубнів затарабанило,
Як лїд Неви, коли на штуки присне.
Піхота роздала ся в довгі лави;
Колюмни сунуть одні за другими,
У кождій комендант і тамбор на чолї.
Як сонце цар стояв, полки-ж довкола
Немов планети котять ся і кружать.
Втім цар кивнув, і зграя ад'ютантів
Мов з клїтки воробцї або хорти зі свори
Метнули ся в той круг з шаленим криком,
І в слїд за тим підняв ся ще страшнїйший
Крик ґенералів, майорів, сержантів,
Гук тарабанів, пискіт музикантів.
Нараз піхота як з якоря линва
Розвинена з точила простягла ся шнуром.
Кіннота в рух, полки зближають ся,
Зливають ся, стають суцїльним муром.

Які були там дальші обороти,
Як бистра, непоборная кіннота
Летїла слїпо на карки піхоти,
Мов стадо псів роз'ярене трубою
На звязаного сиплеть ся медведя,
Якому ланцюхом завязано пащеку;
Як та піхота скупчилась, стїснилась,
Наставила оружє, як їж кільцї,
Почувши. що над ним гарчить собака;
Як врештї всї їздцї в остатнїм скоцї
Мов шарпнені уздою лет спинили;
Як в зад і в перед тягано гармати,
Як лаяно по руськи й по французьки,
Тих арестовано, сих в морди бито,
Як мерзли там і з коний ізпадали,
І як царю по тім ґратулювали, —
Занадто се важка для мене тема.
Коли-б здолїв її, списав би море слів,
Та Муза тут, як бомба серед лету
Спадає й гасне в немочи хвилевій.
При головному штурмі тих маневрів,
Як той Гомер при боротьбі богів,
Я, чуєть ся, готов би задрімати.

Вже військом перероблено всї рухи,
Про які цар лиш чув або читав;
Серед видцїв вже гомін утихав;
Уже й сукмани, делії, кожухи,
Що в коло площі густо скрізь чорнїли,
Кожде в свій бік помалу розбрили ся.
Всї вже померзли, всїм вже нудно стало,

В палатї царській вже снїданє ждало.
Всї посли заграничних королїв,
Що не вважаючи на студїнь і нудоту
Для ласки царської не сміють пропустити
Перегляду, і все кричать: „Чудесно! Славно!“
Вже повторили може сотий раз
З новим завзятєм давнї компліменти,
Що цар як тактик в плянах незглубимий,
Вождів в услузї має знаменитих,
А хто не бачив, той не няв би віри,
Які хоробрі й вірні всї жовнїри.
Розмова асисти кінчилась, як звичайно,
Кепкованєм з дурниць Наполєона.
Вже кождий на годинник поглядав
Лякаючи ся дальшої паради,
Бо всїм мороз тріскучий дошкуляв,
Нуда вялила, голод ослабляв.

Та цар іще стояв і видавав коменди,
Полки свої булані, сиві, карі
По двацять раз пускає і спиняє,
Піхоту раз стїною видовжає,
То знов у квадратовий стрій втискає.
Оттак і грач старий, хоч партнера не має,
Мішає і збира і знов мішає карти,
І хоч самого вже лишило товариство,
Він картами і сам себе забавить.

Вкінцї цар знудив ся, коня нараз звернув,
І щез у сутолоцї ґенералів.
Стояло військо так, як цар його покинув,
І довго з місця рушить ся не сміло.
Вкінцї ревнули труби й барабани,
І двістї тих колюмн кінних і піших
Знялись і в гирлах вулиць потонули.
Які ж відмінені, нї троха не подібні
До бистрих тих гірських потоків, що
Зі скель валять мутнії хвилї з ревом,
Аж в ясне лоно озера віллють ся,
Там відпічнуть, свої очистять води,
А по тім легко у нові проходи
Блискучі котять, смарагдові хвилї!
Полки війшли тут чисті, свіжі, білі,
А вийшли стомлені, облиті потом,
З розтопленого снїгу почорнїлі,
Обризькані толоченим болотом.

Всї відійшли, актори і видцї.
На площі самітній, пустій зістало

Лиш двацять трупів; сей у білім весь,
То був їздець: тамтого не вгадаєш,
Яке убранє, так у снїг забитий,
Стратований копитами кіньськими.
Ті змерзли стоячи на фронтї як стовпи,
Поставлені метою для полків;
Сей збивши ся в піхотному рядї
Дістав в лоб кольбою і впав між трупи
Беруть їх із землї полїціянти,
Несуть ховать мертвих і недобитих.
Один поломані мав ребра, другий
Гарматним колесом роздавлений на впів —
Кишки кроваві з черева полїзли;
Три рази страшно крикнув з під гармати.
Та майор відгукнув: „Мовчи, цар чує!“
Салдат так звик до послуху старшим,
Що зуби закусив; його ледви живого
Плащем прикрито, бо коли цар часом
У ранцї бачить так страшенну рану
І натще глипне на кроваве мясо,
То двораки в нїм чують кепський гумор:
Не свій, сердитий він у двір вертає,
Там жде його заставлене снїданє,
Та він в той день не може їсти мяса.

Остатнїй ранений усїх зачудував:
Грозили, били, але все надармо,
Він не послухав навіть ґенерала,
Кричав, стогнав і проклинав царя.
Незвиклим криком звaблена юрба
Над мучеником царської паради
Шептала з тиха: „Наказ коменданта
Він віз кудись, в тім кінь ізнуровив ся
І став як вритий; тут швадрон їзди
Наскочив з заду; звалено коня,
Зіпхнуто вояка, і понад ним
Кіннота мов рікою поплила.“
Та конї гуманнїйші від людий:
Всї перескакували через нього,
Один лише попав його копитом,
Зломав рамя: кість тріснула на двоє,
Продерла мундур і стирчала вістрєм
З зеленого сукна страшенно біла.

Лице салдата зблїдло як та кість,
Та сил не стратив; другою рукою
Водив то в небо, то в видців громаду,
Немов благав чогось і в своїм болю
Давав їм ґолосно якісь поради.

Які — ніхто не знав, ніхто не скаже.
Невільні слухачі помалу розійшли ся,
На питаня нерадо відмовляли,
Що ранений не говорив по руськи,
Лиш тілько зрозуміти було можна:
„Цар“, „до царя“ — щось мовив про царя.
Говорено, що стопганий салдат
Був молодий рекрут, Литвин із роду,
Син графа чи вельможного князя.
Із шкіл на силу відданий в рекрути,
Мав коменданта, що ненавидів
Ляхів; сей дав йому навмисно дикого
Коня, мовляв: „Хай зломить карк Ляшуга!“

Хто був, не знати, і по тій події
Його вже назви не назвав ніхто.
Ах, прийде час, що тої назви, царю,
Чорти шукати-муть в твоїм сумлїню.
Чорт витягне її з поміж тих тисяч,
Які згноїв ти в рудниках підземних,
Під коні кинув на затрату вічну.

У завтрі одаліїк за площею почули
Витє собаки — в снїгу щось чорнїло.
Прибігли люди, викопали трупа;
Він по паради тут лишив ся на ніч.
Се був на пів мужик, на пів салдат,
Острижений, та довга борода,
Мав шапку футряну і плащ військовий, —
На певно офіцирським був слугою.
Сидїв він на великій шубі свого пана,
Тут лишений, щоб ждав на дальший наказ,
Тут і замерз і снїг його присипав;
Тут вірний пес знайшов його й завив.
Замерз, а в теплу шубу не вгорнув ся!
Одну зїницю снїг йому засипав,
Та друге око навіть і по смерти
Не зажмурилось, звернене на площу,
З якої дожидало свого пана.
Пан велїв сїсти, і слуга сидїв;
Велїв не встати з місця — він не встав,
І не повстане, аж на страшнім судї.
І доси вірний пану, хоч без духа,
Рука держала й доси панську шубу,
Пильнуючи, щоб хто її не вкрав;
Другу хотїв за пазухою гріти,
Та не влазили вже замерзлі пальці.
А пан і доси не згадав про нього;
Чи мало дбалий, чи лиш обережний?

Був догад, що се офіцир приїзжий,
Який прибув недавно до столиці,
І на параду йшов не з обовязку,
А щоб там показать нові еполєти.
З паради може на обід пішов,
Коли йому моргнула куртізана,
А може до товариша грача зайшов,
І там за картами про денщика забув,
А потім шуби і слуги відрік ся,
Щоб не признать, що мав з собою шубу,
Не міг морозу видержать, як инші,
Як цар видержував сам особисто, —
Бо ще-б сказали: „Їздить неформально
На огляд з шубою, і мислить лїберально.“

О бідний хлопе, смерть твоя геройська, —
Для пса заслуга, гріх для чоловіка.
Яка за неї вдяка? Пан згадає:
„Він був до смерти вірний як собака.“
О бідний хлопе, чом же з мого ока
Слеза пливе і серце в мене бєть ся
При думці про твій вчинок? Жаль менї
Тебе, нещасний Славянине! Бідний
Народе, жаль менї твоєї долї...
Один лиш знаєш героізм — неволї.

VI. ОЛЕШКЕВИЧ.

(День перед петербурською повінню 1824 р.)

Коли мороз як найтугійше пражив.
Враз небо зсинїло і плямами чорнїє,
Подібне до лиця замерзлого в снігу,
Коли його тепло у хатї розігрїє,
І він тепла набравши, не житя,
Не дише, лиш воняє сопухом гнитя.
Повіяв теплий вітер. Ті димóвії стовпи,
Що мов величнїй лїс над містом бовванїли,
Розповзли ся по небі туманами,
І з димовим дощем на землю впали.
Сей дим спливав по вулицях річками,
Мішаючи ся з парою вохкою;
Топив ся снїг і поки звечеріло,
Залив всї вулиці рікою болотною.
Санки, кочі й ляндари пощезали,
Їх знято з повозів; колеса загриміли
По міськім бруку. Та в димах і в парі
Нїяких поїздів на вулицях не видно;
Лиш блиски лїхтарень мигтять де-де у млї,

Як блудні огники на темному багні.
Над берегом огромної Неви
Йшла путників громадка молодих;
Вони все сумерком ходити люблять,
Щоб уникати виду станових,
І шпига не здибать в пустому місці.
Ішли говорячи не руським язиком;
Часом котрийсь затягне пісню з тиха,
Часом стають і очи обертають,
Чи хто не слуха? — Нї не чуть нїкого.

Блукали нічю над руслом Неви,
Що тягнеть ся немов стїна альпейська,
Аж зупинили ся, де між ґранїтом
В низ до ріки прорубана дорога.
Там у низу побачили з далека
Когось з лїхтарнею над самою рікою.
Се не шпіон, бо що шпіонити в водї?
І не перевізник, бо хто-б плив поміж криги?
І не рибак, бо не тримав нїчого
В руках, лише малий паперу зшиток.
Зблизили ся — він не звернув уваги,
Шнур підтягнув, який звисав у воду,
І вузлики злїчив і записав;
Мабуть так міряв глубину води.

Лїхтарнї відблиск від води відбитий
Паде на зшиток сїрого паперу
І на лице, похилене над світлом,
Жовте, як хмара на західнім небі.
Лице те гарне, благородне, строге;
Очима пильно він читав у зшитку,
А чуючи прихожих кроки й гомін
По за собою, не спитав, хто ходить,
І тілько легко так кивнув рукою,
Немов просив, аби стояли тихо.
Було щось дивне в тім кивку руки,
І подорожні ставши ту-ж над ним
Глядїли і шептали сміючи ся,
А далї стихли всї і нї чичирк.
Один заглянув у лице й пізнав
І шепнув иншим: „Так, се він.“ — „А хто він?“
„Маляр — і Поляк з роду, Олешкевич.
Тепер він радше ворожбит-віщун,
Бо вже давно відвик від фарб і пензля,
Лиш Біблію читає та Кабалу,
І кажуть навіть, з духами говорить.“

Та ось маляр устав, зложив свій зшиток,
І промовляв неначе сам до себе.

„Хто завтра доживе, страшне побачить чудо.
Се буде друга, не остатня проба;
Стрясе Бог підніжок Ассура трону,
Стрясе основи міста Вавилону.
Та проби третьої не дай дожити, Боже!“
Промовив, путників лишивши над водою,
А сам з лїхтарнею пішов помалу
У гору сходами і щез за парканом.
Нїхто не зрозумів значіня слів його.
Однї задумались, а инші в сміх,
Гукаючи: „Дивачить наш віщун.“
Постояли в тім сумерку ще хвилю,
А далї мовчки розійшли ся живо.

Один лише до дому не вертав,
На сходи скочив, біг по набережній
За малярем; його не було видно,
Лише лїхтарня з далека мигтїла.
Хоч у лице не глянув маляреви
І не дослухав того, що про нього
Говорено, та голос чув його,
І віщії слова в душі його тремтїли.
Згадав на хвилю, що вже чув сей голос,
І біг що сили темним тротуаром.
Лїхтарня швидко несена мигтїла,
Не раз щезала в памороцї мглистій,
Неначе гасла, а в тім разом стала
Серед пустелї на широкій площі.

Подвоюючи кроки подорожний
Добіг на місце. Серед площі купу
Каміня бачить, а на каменї
Одному, бач, маляр старий стоїть.
Відкрита голова, плащ вітер розвіває,
До неба праву руку підіймає,
А в царський двір свій зір він затопляє.
Шептав до неба, мов молив ся Богу,
А потім голосно промовив сам до себе:
„Цар ще не спить! Глухая ніч довкола.
Спить вся двірня, а тілько цар не спить.
Ще ласкав Бог післав на нього духа,
Що прочутєм його остеріга про кару.
Та цар заснути рад, на силу жмурить очи,
Засне глубоко... Кілько разів доси
Мав остороги від свойого духа,
А ще страшнїйші соннії видїня!
„Він не так злий, колись був чоловік,
Але зійшов помалу на тирана;
Від нього добрі духи відступили,

А він з літами що раз глубше й глубше
Впадав у міць чортівську. Ще одно
Остатнє, тихе почутє людськее
В душі загасне, як плохенька мрія,
А завтра знов підхлібники пихою
Наповнять душу, підіймуть ще висше,
Аж всю її потопче Сатана".

„Ті в низьких домиках піддані бідні
За нього перші кару потерплять.
Бо грім, коли в мертвії річи бє,
Все бє в найвисші дерева та вежі;
Та між людьми найбільше бє в низу,
Найменшне винних перших убиває.
Заснули в пянстві, в роскоші та сварах,
Вже не проснуть ся, бо залле вода.
Спіть супокійно, як безтямні звірі,
Поки постигне вас у снї гнів божий,
Як той стрілець, що в лїсї все вбиває.
Поки дійде аж у медвежу ґавру.

„Там! — Чую! — Вирвали ся вже вихри
З ледів полярних, як морські страшила,
Вже з хмар собі поприпинали крила,
На хвилї сїли, знявши з них окови.
Вже чую, як морська безодня стекло
Бурха й гризе запори ледовії,
Під хмари мокру шию підіймає.
Вже — чую, ще один ланцюх тримає,
Та швидко й сей зірвуть — гук молотів вже чуть."

Так мовив і почувши, що хтось з боку
Підслухує, здув свічку й щез у пітьмі.
Заблис і щез як прочуте нещастя,
Що несподївано у серце вдарить —
І промине, страшне, але незрозуміле.

Сей текст просторійший о 60 рядків від звичайного тексту видань сеї поеми. Ті рядки були написані, але потім перед друкованєм повичеркувані автором. Із автографа їх опублїкував др. Г. Бігеляйзен у своїм виданю „Dzieła Adama Mickiewicza, t II. Lwów 1893", ст. 323—325.

ДО ДРУГІВ РОСІЯН.

(Сю поему другам Росіянам присвячує автор).

Чи згадуєте ви мене? Я кілько раз
Про другів своїх смерть, вязницю
Та вигнанє згадаю, думаю

Й про вас, і ваші лиця чужоземні
У моїх мріях мають право горожанства.
Де-ж ви тепер? Та благородна шия
Рилєєва, яку я по братерськи
Стискав, за царським присудом повисла
До дерева ганебного припята.
Проклятє тим народам, що мордують
Своїх пророків! Та рука, яку
До мене простягав Бестужев, і поет
І вояк, та рука відірвана
Від зброї і пера й запряжена
Царем до тачки, нині в рудниках
Копає десь закована обік долонї
Якогось Поляка. А инших з вас
Постигла може ще лютїйша кара.
Може хто з вас чином чи ордером
Заплямлений продав свобідну душу
На віки вічні за цареву ласку,
І нині біля царського порога
Поклони бє. А може не один
Продажним язиком його тріумфи славить
І тїшить ся, як мучать його другів.
Може хто з вас у моїй вітчині
Себе кровавить кровю моїх рідних,
І величаєть ся перед царем
Немов заслугою проклятєм їхнїм.
Коли до вас, далеких від свобідних
Народів, аж на північ залетять
Сї скорбнії пісні й над ледовим краєм
Мов журавлині крики залунають,
Хай вільність вам як журавлї весну звіщають.
Пізнаєте мене по голосї. Допоки
В неволї був я, мовчки наче вуж
Я просмикав ся й деспота дурив,
Та вам я відкривав чутя мойого тайну.
Для вас я голубину простоту
Все мав; тепер же сю отруги чашу
В світ виливаю. Так, гірка й горюча
Моя та мова, виссана з тяжкої,
Важкої горести моєї вітчини,
Із слїз і крови моїх земляків.
Нехай же жре й палить вона не вас,
А ваші пута! Хто з вас скаргою
На мене кине, буде скарга та
Для мене як собачеє щеканє
Пса, що так довго й так терпливо в стужі
Звик до припону, що готов кусати
Ту руку, що припін той хоче розірвати.

Переклад писано в Криворівнї 15—25 серпня 1910.

Поясненя автора до сеї поеми.

1) До р. 161. У Росії між народом живе переконанє, що цар може кождого иншого короля взяти в кібітку. І справдї не знаємо, що в деяких державах відповіли би фельдєґерови, який би приїхав із тим намірom — узяти властителя дому в кібітку і везти Бог знає куди. Се певне, що Новосильцев часто повтаряв: „Не буде спокою, поки не заведемо в Европі такого порядку, аби наш фельдєґер міг так само легко виконувати ті самі накази в Парижі або Стамбулї, як і в Вільнї.“ Відібранє управи Ґрузією від ґенерала Єрмолова, якого імя серед Росіян було дуже популярне, вважали в Росії важнїйшою справою, нїж побіду над яким европейським короликом. Пригадаю, що королевич князь віртемберський, облягаючи Ґданьск із союзними військами, писав до ґенерала Раппа, що російський ґенерал своїм ступнем рівний королеви і міг би носити сей титул, як би така була воля царя. Пор. спомини ґен. Раппа.

2) До р. 192. Ті слова вимовив король Ґотів, побачивши перший раз Колїзей у Римі.

3) До р. 213. У зимових днях у Петербурзї вже коло третьої години западає сумерк.

4) До р. 223. Дими в північних містах у часї морозу, підносячи ся під небо в фантастичних формах, творять вид подібний до явища званого mirage, що зводить моряків на морях і подорожних на арабських пісках. Вони бачуть перед собою раз місто, то знов село, то озеро або оазу; всї предмети видно дуже виразно, але зблизити ся до них не можна, бо вони держать ся все в однакім віддаленю від подорожного, і нарештї щезають.

5) До р. 252. Фінни, по російськи звані Чухонцями або Чухною, жили на болотистих берегах Неви, де потім основано Петербург.

6) До р. 269. У многих істориків можна знайти опис заснованя Петербурга. Відомо, що мешканців до тої столицї згонювано силою, і що їх більше як 100.000 вимерло підчас будованя. Ґраніти та мармури звожено морем із далеких сторін.

7) До р. 315. Віроісповіданя, що відлучили ся від католицького, дізнають особливої протекції в Росії, поперед усего тому, що сторонники тих віроісповідань легко переходять на грецьку віру за прикладом нїмецьких княжен та князїв, а надто тому, що пастори, се найлїпша підпора деспотізму, бо вмовляють народови слїпий послух для світської власти навіть у справах совісти, в яких католики відкликають ся до рішеня костела. Відомо, що віроісповіданя авґсбурське та женевське злучили ся в одну церкву за наказом пруського короля.

8) До р. 334. Пара, що виходить із уст людських у часї тугого морозу, підносить ся в видї стовпа довгого нераз на кілька ліктїв.

9) До р. 472—473. На памятнику Петра Великого покладено напис: Petro primo Catherina secunda.

10) До рр. 488—520. Кольосальний кінний памятник Петра, роботи Фальконета, і памятник Марка Аврелія в Римі описані тут вірно.

11) До р. 610. Коні російської кінноти гарні й дорогі. За коня вояка гвардії платять иноді кілька тисяч франків. Жінку в часі голоду на Білій Руси продавали в Петербурзі за 200 фр. Із соромом треба признати, що деякі польські пани достарчали сего товару.

12) Тарантуля, рід великого їдовитого павука, гніздила ся колись у степах Південної Руси та Польщі.

13) Російських ордерів, числячи туди ріжні їх кляси, царські цифри, а також т. зв. спряжки з числом літ служби, начисляють коло 60. Трафляєть ся, що на однім уніформі блищить ся й 20 почесних знаків.

14) Кілька літ тому назад один двірський урядник зарізаз ся тому, що на якімось двірськім обході йому визначено низше місце, ніж йому припадало в єрархії.

15) Портрет царевича, наступника престола, можна бачити в петербурській галєрії образів у Ермітажі. Маляр Анґлієць Дам представив його як дитину в гусарськім уніформі з батогом у руці.

16) Олешкевич, маляр Поляк, відомий у Петербурзі зі своєї чесноти, глубокої науки та містичних пророковань,

СМЕРТЬ ПОЛКОВНИКА.

Глухий лїс, хатка в нїм лїсникова,
Рота стрільців її окружає;
При воротах сторожа полкова,
А в кімнатї полковник конає.
З сїл селян посходило ся троха,
Знана їм слава й міць того мужа;
Ся сидить при воротах і шльоха,
Той пита: „Чи пан скоро подужа?“

Ось полковник коня окульбачить
Повелїв і зовсїм осїдлати,
Перед смертю ще рад його бачить;
Велїв вести до себе до хати,
І принести свій одяг стрілецький,
Свою шаблю, рушницю й ладунки.
Старий вояк — він рад, як Чарнецький,
При смерти попрощать ті риштунки.

А коня вже як вивели з хати,
Ксьондз до неї війшов з Паном Богом.
Стали з жалю вояки зітхати,
Люд молившсь клячучи за порогом.
Та й старі Костюшківські вояки,
Що не раз чужу кров проливали,
Та нїколи не плакали, — таки
З ним прощаючись ревно ридали.

Скоро світ, у каплицї дзвонили.
Війська вже не було коло хати,
Бо вже скрізь Москалї заступили, —
Люд зійшовсь тїло лиш оглядати.
Ось лежить він на простім посланю,
В руцї хрест, в головах сїдло й бурка,
А при боцї шабелька й дворурка!
Та сей вождь, хоч в вояцькім убраню —

Яке гарне, дівоче лице!
Які груди! Ах дівчина се!
Се Литвинка — герой! Sancte Pater!
Вожд повстанців Емілія Плятер.

Переклад писано дня 28. мая 1913.

НІЧЛІГ.

Наш начальник над озером Троцьким
По ковганському бою ночує;
Стрільці в гаю засїли табором.
Сей до ран своїх мох прикладає,
Той рушниці ладна, набиває,
Замки їх обережно мягкою
Обвиває з берези корою;
Инший спать хоче, плащ ізвиває
І під голову знай підкладає.

Всї поснули. Стоїть лиш сторожа,
І начальник сну також не має.
Він під деревом в сумерку лїса
Сидячи важку думу думає.
Сухе дерево, та на нїм плоди,
Що відстрашуть і найголоднїйшнх;
Се не яблока висять нї груші,
Тілько дві там повішені душі.

Се шпіони, се царськії слуги:
Ось Прусак довгоногий звисає
У білявих панчохах, а другий
Жид, що землю пейсами змітає.

Вожд не спить. На колїнах рушниця,
Зір шукає знайомого згіря
За водою; там дім його власний, —
Він очима пасе його й міря.

Ось над згірєм луна... Чи грім вдарив?
Грім у нас не вдаряє в ту пору.
„Мати Божа! Се мабуть пожежа!
Ратуй дїти! Се дім мій палає!“

„Де патролї? На конї! На згірє!“
А в тім чуть: лім тріщить, людський гомін...
„Хто йде?“ — голос із гаю озвав ся.
Се вертають патролї, і зараз
Увесь табор з просоня підняв ся.

„Де начальник? Велике нещастє!
Страшні вісти приносять патролї.
Один мовить: „Жону твою вбито!“
Другий мовить: „І дїти згоріли.“

„Та московського гершта спіймали“.
„Хто він?“ — „Француз, не старий, вродливий.
Палить села у службі московській,
За заплату бє люд безоружний.“

Вождь немов від удареня грому
На пожежу знай мовчки вдивляв ся,
Як з вікон огонь бухав та з дому, —
Гірший жар в його серцї займав ся.

І над табором тихим, здумілим
Жах заляг, стоїть тиша понура...
Вождь мовчав, як мушкет перед стрілом.
В дім глядїв, потім крикнув лиш: „Шнура!“

Два кати тут надбігли воєнні,
Шнур готовий вже мали для форми;
Рукави заложили за поли,
Ковнїр здерли йому з унїформи.

В тім летить хтось. „Хто йде?“ — „Люд із Богом!
Наше гасло! Пізнайте свойого!“
Зкинув плащ, — на нїм мундур Кракуса,
Білий сурдут з червоним вилогом.

„Збив Скшинецкий, збив на лоб, на шию,
Збив під Вавром Розена й Гейсмара!
Набрав вязнїв і гармат богато!
На Литву йде!... Най жиє Скшинецкий!“

Кричав вояк, сміяв ся та плакав...
Ах, кому не був милий край рідний,
Той не буде так плакать, той бідний!
А начальник? Він не забалакав.

Він хрестом лежав, довго молив ся.
Встав і рік до Француза: „Свобідний!
Геть від ніг моїх, не упідляй ся!
Днесь карать я нїкого не здібний.“

Написано д. 29. марта 1832. Перекладено д. 30. мая 1913.

ОРДОНОВА РЕДУТА.

Нам стріляти не веліли, і вступив я на гармату,
І зирнув довкола: двісті вже гармат реве завзято.
Артілєрія московська нас обходить навкруги
Довго, просто і широко, як морські береги.
І я бачив їх ватажка: прилетів, мечем махнув,
І як птах свойого війська він одно крило звинув;
З під крила-ж ізбита в купу виливаєть ся піхота
Довгим- довгим чорним валом, наче лява із болота,
Пересипана багнетів искрами. Неначе круки
Чорні стяги теє військо ось ведуть на смерть, на муки.

Проти них стирчить біленька і вузенька, остро кута,
Мов той бик, що море боре — то Ордонова редута.*)
Шість гармат усього мала, що все курять ся й блискочуть,
І не стілько слів летючих у гніву уста цокочуть,
І не стілько мислий мигне в час розпуки у борців,
Скілько з тих гармат летїло куль і бомб і картачів.

Глянь, ґранат в колюмну, в саму середину порина,
Наче ляви брила в воду, полк весь димом заслоня...
І ось ще ґранат у димі, — ряд під небо весь летить,
І вже лисина велика у колюмні мерехтить.

Куля ось летить, з далека грозить і шумить і виє,
Мов бугай реве до бою, шарпаєть ся й землю риє.
Вже допала, мов боа той у рядах свій скрут звиває,
Грудьми палить, рве зубами, самим віддихом вбиває.

Найстрашнїйшої не видно, тілько чуть її сичанє;
Видно, як валять ся трупи, чути ранених стогнанє.
А як з краю в край колюмну провертить і просверлує,
То немов посеред війська ангел смерти промандрує.

Де-ж король, що ті громади висилає на різню?
Чи дає відваги приклад, ставить грудь свою міцну?
Нї, сидить пять сот миль відси у своїй столиці нині,
Цар, великий самовладець всего світа половині.

Зморщив брови — і кібітки тисячами чвалом скачуть;
Підписав — і тисячами матері за дїтьми плачуть.

Лиш кивне — кнути засвищуть від Фінляндії до Хіви...
Владарю, як Бог могучий, а як Сатана злосливий!
Коли Турків за Балканом пуджають твої ґармати,
І посольство йде з Парижа, щоб стопу твою лизати,

*) Укріплений шанець.

Лиш Варшава наругаєсь твоїй силї й твому трону,
Підійма на тебе руки і стягає ту корону
Казимірів, Болеславів із твоєї голови,
Бо ти вкрав її й споганив омиваючи в крови.

Цар дивуєть ся — від страху Петержбурців дрож бере;
Цар розсердив ся — зі страху все дворацтво стоя мре.
Та вже сипле військо; в нього Бог і віра і зоря —
Цар. Цар сердить ся, — помрімо, та розрадуймо царя!
Вождь Кавказький із пів світа сили — гей на супостата!
Вірний, справний і невтомний, наче кнут у жмені ката.
Крик: „Ура! Ура!“ Вже близько шанців, і в рови їх купи
Сунуть ся, замісь фашиня там свої складають трупи.

Вже чорнїють ся на білих палїсадах подовж валу...
Ще редута в серединї ясна з вистрілів розпалу
Червонїє по над черню, як мотиль до муравлиська
Вкинений блищить, та суне мурашня густа, вже близька...
Згас... От так редута згасла. Чи-ж остатня вже гармата
З ложа зіпхнена зарила гирло у пісок, щербата?
Чи бомбардієр остатнїй кровю запал свій залив?
Згас огонь. Москаль вже шанцї й огорожі розвалив.
Де-ж ручне оружє? Нинї працювало більше, знать,
Як на княжих всїх парадах доводилось працювать.

Вгадую, чого замовкли, бо не раз видав битвй,
Як боролась горстка наших з цїлим навалом Москви.
Як годинами кричали лиш два слова: „Паль! Набий!“
Дим спирає дух у груди, від утоми всяк слабий.
А тут все гримить команда, вояк став слугою пушки,
Врештї робить без команди всї ті рухи самотужки,
Без розваги і без тямки, без чутя, як млин. Не вмисне
Вояк лиш набє, торохне, приклад до ноги притисне,
Знов набє і знов підносить від ноги стрільбу на око,
Аж рука у порошницї довго, сквапно і глубоко
Шпортала — нема патрона! Вояк зблїд і захитав ся,
І набою не знайшовши вже з карабіном розстав ся.
Чув, як зброя розігріта руки палить, кров стинає, —
Випустив її, валить ся... поки вбють, він сам сконає.

Так я думав. А на шанцї ворогів вже лїзла купа,
Мов хробацтво наповзає скрізь на теплого ще трупа.

У очах менї стемнїло, сльози тру, гляджу на вал,
Аж тут чую, що до мене мовить щось мій ґенерал.
Крізь люнету він оперту легко на моїм плечи
На той штурм, на тії шанцї довго зорив мовчачи.
По тім вимовив: „Пропала!“ З під люнети в хвилї тій
Кілька слїз закапотїло... Рік до мене: „Любий мій,
Молодий зір від скла лїпший. Глянь-но добре на той вал!

Знаєш Ордона? Чи бачиш, де він?“ — „Пане ґенерал,
Чи я знаю? Там стояв він, там гармату навертав...
Щез... Ні, я знайду, догляну... Дим закрив його. Пізнав!
Серед найгустїйших клубів диму я не раз, не раз
Бачив руку ту, що рухом роздавала нам приказ!
Бачу знов! І бачу руку, тую блискавку ясну:
Він махає нею, грозить, держить свічку запальну.
Вже беруть його, вже гине — ні, в льох скочив, у пропасть!“
„Добре!“ — ґенерал озвав ся, — „Він їм пороху не дасть.“

Тут блиск, дим, — хвилину тихо, і гук наче сто громів.
Від дерну, піску, каміня воздух весь погас, затьмів.
І підскочили гармати, мов стрельнули їх роти,
Покотились на колесах, та запалені льонти
Не натрафили на панви. Покотив ся дим клубами
Просто в наш бік і густими огорнув нас туманими.
І нїщо не було видно, лиш ґранатів блиск різкий.
Та ось дим помалу рідне, сиплють ся дощем піски...
Я поглянув на редуту: де був вал і палїсади
І гармати й наших горстка й наших ворогів громади, —
Щезло все, як сонна змора, тілько та земная брила
Розторощена зїває — мирова для всїх могила.

Там і ті, що боронили, й ті, що вдерли ся в сей вир,
Вперве в жизнї заключили щирий, віковічний мир.
Хоч сам цар велїв би встати всїм салдатам „на ура“,
Нї одна душа московська не послухає царя.
Тут зариті стільких сотень імена й тїла і мова...
А де душі їх? Не знаю. Знаю лиш, де Ордонова.
Він патроном щанців буде, бо велика правда те:
Знищенє у добрій справі так як творенє — святе.
Бог сказав слова: „Да будеть!“ Бог: „Да згинеть!“ проче,
Коли правда і свобода від народів утече.
Коли землю самовлада оповє і гордість люта,
Так як вкрита Москалями та Ордонова редута;
Бог караючи драпіжну ровту злобою затруту
В воздух висадить сю землю, як Ордон свою редуту.

Перекладено в осени 1907 р., друковано в фейлєтонї „Дїла“ ч. 255 того-ж року.

ЧАТИ.

З садового підслуха
Воєвода без духа
В замок — лютий, трівожний вбігає;
Відхиляє заслінки,
Глянув в ліжко до жінки,
Глянув, дрогнув, а жінки немає.

Зір блука по покою...
Весь тремтить, і рукою
Сиві вуси теребить і дума,
Сам не свій від гризоти;
В зад закинув вильоти,
И козака покликає Наума.

„Гей козаче, ти хаме!
Чом у саду при брамі
В ніч нї сторож не став, анї пес нї?
Бери торбу борсучу
І янчарку гайдучу
І з клинка ось ґвінтований крес мій!“

Взяли зброю, погнались
І до саду закрались...
У навислій гильками альтанї
На лавчинї як мрія
Щось у тїни білїє, —
Се сидїла вся в білому панї.

І одною рукою
Крила очи в кіс звою,
Крила груди рубком сороччини,
А другою від стану
Відпихала незвану
Руку вклякшого обік мущини.

Він стиска їй колїна,
Промовляє: „Єдина!
Чи вже вся моя, вся моя втрата?
Навіть тії зітханя
І ручок тих стисканя
Воєводи покрила заплата?

„Я хоч так тебе палко
Стілько лїт любив, галко,
І любити-му й слїз лити ріки, —
Він не любить, не сплакне,
Лиш шкатулою брякне, —
Ти йому віддала все на віки.

„І що вечір він буде
На лебежій тій груди
Старий лоб свій в тебе колисати,
З твоїх уст коралевих
Із тих личок рожевих
Менї видерті роскоші ссати!

„Я на конику вірнім
Під промінєм вечірнїм
Біг у стужі та слоти охоче,
Щоб витати зітханєм
І прощати бажанєм:
„Добра ніч! Довгі пестощі в ночи!“

Вона все ще не слуха...
Він щось шепче до вуха —
Нові жалї та нові заклятя!..
Аж тремтючи, стомлена
Опустила рамена
І упала до нього в обнятя.

Воєвода з козаком
Поклякали за кряком,
І добули з за паса набої;
Відкусили зубами
І прибили стемплями
Жменю пороху й кульок по двоє.

„Пане, — тут козак мовить, —
Якийсь біс мене ловить!
Я не стрілю до тої дївчини.
Як я курок відводив,
Дрож по минї проходив,
І скотились на панву слезини.“

„Тихо, кодло мерзене,
Бо заплачеш ти в мене!
Ось тут порох сухий на панівку!
Підсип запал, а живо
Нігтем вичисть кресиво,
І пали у свій лоб, або в дївку!“

„Висше! В право! За цїлю!
Жди, аж перший я стрілю!
Молодому дам добру догоду.“
Козак змірив і вцїлив,
Не чекаючи стрілив,
І потрафив в сам лоб воєводу.

Перекладено дня 25. грудня 1907, друковано в Літературно-Науковім Вістнику за липень 1908 р. ст. 18—20.

ВТЕКА.

Він воює — рік минає.
Може вмер, що не вертає...
Панно, жаль лїт молодих!
А ось їде князь-жених.

Князь гостюєть ся у дворі,
А панна плаче в коморі.
Її очи — блискавиці;
Помутнїли як криниці.
Її личко — місяць в повнї —
Гасне наче дві головнї,
Гасне врода, вяне цвіт.

Мати в горю... Князь не ждав.
Князь на заповіди дав.
Свадьба їде шумно, тлумно...
„Не ведїть перед вівтарь,
А везїте на цвинтарь,
Постелїть мене у трумно!
Вмру я, як він не жиє;
Тебе, мати, жаль убє!“

Піп у сповідницї жде.
„Доню, час!“ — Вона не йде.

Ось кума йде, відьма віща.
„Геть жени попа із місця!
Бог і віра — сон-мара.
Вже-ж кума сплете весїлє!
Знає много, бо стара.
Має папороть, чар-зїлє...
Ти коханка маєш дари, —
Ось зроблю могучі чари“.

„Иого волос в вужа звяжи,
Дві обручки у раз зложи,
З лївой руки кровцю пусти!
А на вужа будем клясти,
В дві обручки будем густи,
За тобою мусить прийти.“

Панна грішить, їздець спішить;
Кляла духа — клятви слуха,
Зимний гріб відмок у мах —
Панно, панно, чи не страх?

Втих, дрімає двір замковий.
Не спить панна. Із нарожа

Північ бє. Мовчить сторожа.
Панна чує брязк підкови...
Британ мов-би очумів,
Лиш завив і заніміз.

Заскрипіли в низу двері.
Хтось іде в сінях холодних...
Відчиняє трої двері,
Трої всї одні по одних...
І сїдає на постелї.

Люба, мила йде розмова...
В тім рже кінь, сова гукає.
Час ударив. „Будь здорова!
Кінь мій рже, мій кінь чекає.
Або встань, сядь на коня,
І на віки будь моя!“

Місяць свїтить, їздець летить
По чагарах і корчах —
Панно, панно, чи не страх?

Кінь як вітер полем дмуха,
Несе лїсом, в лїсї глухо...
Тут і там в сухій ялицї
Ворон вистрашений кряче;
В лозах вовчії зїницї
Миготять як лїхтарі.

„В чваль, мій коню! Коню, в чваль!
Місяць в низ іде з-за хмар.
Поки вийде місяць з хмар,
Нам скакать на десять скал,
Десять рік і десять гір, —
За годину пієкур.“

„Де везеш мене?“ — „До дому.
Дім мій на горі Мендога.
В день отверта всїм дорога,
Нічю їздим по крийому.“
„Маєш замок?“ — „Так, є замок,
І замкнутий, хоч без клямок.“
„Милий мій, з конем спиняй ся!
Ледво всиджу на облуцї.“
„Мила, за сїдло чіпляй ся!
Що взяла ти в свої руцї?
Чи мішочок до роботи?“
„Нї, та се „Ołtarzyk złoty.“[1])

[1]) Польська молитовна книжочка.

„Не спиню, біжить погоня!
Чуєш, як дуднять болоня?
Перед конем пропасть лежить...
Кидай книжку, хай кінь біжить!“
Кінь немов тягару збув ся,
Десять сяжнів в яр метнув ся.

Понад багна, манівцями
Мчать ся. Тьма. Огонь-блудник
Перед ним як провідник
Від могили до могили
Підлїта; де пролетить,
Слїд блакитний полишає,
А в той слїд їздець шугає.

„Милий, що се за дорога?
Тут не знать слїду людського!“
„Добра й ся, коли трівога.
Криво їде, хто тїкає,
А в мій двір слїдів немає.
Піших гостий він не знає,
Бо везуть богатих цуґи,
А несуть убогих слуги!“

„В чваль, мій коню! Коню, в чваль
Блиска вже зоря на сходї...
За годину вдарить дзвін.
Поки вдарить раннїй дзвін,
Перескоч ще пару скал,
Через гори й через мур, —
За годину другий кур.“

„Любий мій, здержи вудила!
Кінь злякав ся, в бік садить...
Повно скель, дерев на шляху, —
Щоби де не зачепить!“
„Любко, що в тебе за шнурки,
Що там висять із кишонки?“
„Любий мій, та се пацюрки,
І шкаплїрик і коронки.“

„Шнур проклятий! Шнур зненацьки
Мигає коневи в очи.
Глянь, тремтить, ось-ось в бік скочить.
Моя люба, кинь ті цяцьки!“

Кінь немов позбувсь трівоги,
Просто вбіг пять миль дороги.

„Що за цвинтар се, мій милий?“
„Мур, що замок мій переже.“
„А хрести ті, ті могили?“
„Не хрести се, тільки вежі.
Мур проскочим, і в пороги!
Тут на вік конець дороги.“

„Стій, мій коню! Ось наш двір!
Ти прибув, нім піяв кур.
Стілько рік і скель і гір!
А тремтиш тут, коню мій.
Знаю, знаю, що там єсть:
Нас обох болить той хрест.“

„Чом ти станув, мій коханцю?
Зимні роси мене мочать,
Зимний вітер віє в ранці...
Вкрий плащем, бо вся дріжу!“

„Мила, притулись, прибудь!
Зложу скрань на твою грудь“...
„Голова моя палає,
І камінє загріває.“
„Що за гвоздик там зі стали?“
„Хрестик, що ще мама дали.“
„Хрестик острий як стріла,
І ранить мене і палить.
Кинь його, кинь геть сю мить!“

Хрест на землю впав і щез.
Їздець панну в пів притис,
З уст, очий огнем заблис.
Людським сміхом рикнув кінь,
Перескочив чвалом мур.
Дзвони бють, запіяв кур...
Поки блисла зірка ранна,
Щезли кінь, іздець і панна.

На цвинтарі тиша опять,
Камнї лежать, хрести стоять;
Один гріб пустий гуля,
Свіжо зрушена земля...
Піп на гробі хрест поставив,
За дві душі службу правив.

Перекладено дня 26 грудня 1907, друковано в Лїт. Наук. Вістнику за липень 1908, ст. 20—24.

РСР ЕКА 69 ...ЕМ. МУЗ. ...УКА